

KULTURMILJÖPROGRAM LANDSBYGDEN

BYGGNADSNÄMNDEN
1989 04 26 § 106

<u>INNEHÅLL</u>	Sid
SAMMANFATTNING	3
INLEDNING	5
LAGSTIFTNINGEN - Kulturmiljövårdens möjligheter	7
DEN HISTORISKA BAKGRUNDEN - Kulturmiljövårdens motiv	9
HITTILLSVARANDE INSATSER FÖR KULTURMILJÖVÅRD	23
KULTURMILJÖPROGRAMMETS OMRÅDESREDOVISNING	27
1 Aneboda, Aneboda sn	29
2 Asa, Asa sn	31
3 Ernatorp, Bergs sn	33
4 Hjulatorp, Bergs sn	35
5 Holma, Bergs sn	37
6 Lädja och Rösås, Bergs sn	39
7 Bergkvara, Bergunda sn	41
8 Drev, Drevs sn	45
9 Dädesjö, Dädesjö sn	47
10 Eke, Dädesjö sn	49
11 Attsjö, Furuby sn	51
12 Gårdsby, Gårdsby sn	53
13 Stojby, Gårdsby sn	55
14 Tvetå, Gårdsby sn	57
15 Hemmesjö, Hemmesjö sn	59
16 Åryd, Hemmesjö sn	61
17 Jät, Jäts sn	63
18 Nöbbele, Jäts sn	67
19 Kalvsvik, Kalvsviks sn	69
20 Hult och Sandsjö, Ormesberga sn	71
21 Pilås och Viås, Sjösås sn	73
22 Borlanda, Söraby sn	75
23 Löpanäs, Söraby sn	77
24 Nykulla, Tjureda sn	79
25 Tjureda, Tjureda sn	81
26 Åby sluss, Tjureda sn	83
27 Holkastorp, Tolgs sn	85
28 Stenkulla, Tolgs sn	87
29 Tolg och Östanåkra, Tolgs sn	89
30 Ödetofta och Munkatorp, Tolgs sn	91
31 Tävelsås, Tävelsås sn	93
32 Uråsa, Uråsa sn	95
33 Odenslanda, Vederslövs sn,	97
34 Vederslöv, Vederslövs sn	99

35 Gransholm, Öja sn	101
36 Törnåkra och Usteryd, Öja sn	105
37 Öja by, Öja sn	107
38 Lönås, Prästtorp och Tångshult, Öjaby sn	109
39 Stocksryd, Örs sn	111
40 Hörda, Ö Torsås sn	113
41 Nöbbele, Ö Torsås sn	115
42 Torsjö, Torsås och Inglingehög, Ö Torsås sn	117
 FORTSATTA ÅTGÄRDER	 119
<u>Bilaga 1</u> Allmänna råd avseende utformning och byggnadsteknik vid byggande på landsbygden	121
 <u>Bilaga 2</u> Kulturlandskapet	 137
 <u>Bilaga 3</u> Förteckning över byggnader utanför centrala Växjö som klassificerats som särskilt värdefulla (B)	 143
 <u>Bilaga 4</u> Lån och bidrag för upprustning av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse	 147

Omslagsbilden visar Ryttmästarbostället Skälsnäs, Tjureda sn.

Upplaga 2

(Reviderad 1989-02-01)

Tryckt på Växjö kommuns tryckeri 1989.

SAMMANFATTNING

Ansvar för vården av kulturmiljön är en angelägenhet för alla. Samhället kan med stöd av lagstiftningen påverka endast en liten del av den skyddsvärda kulturmiljön. De stora effekterna nås om intresset och kunskaperna om bevarandefrågorna kan ökas hos dem som äger, förvaltar och brukar de värdefulla byggnaderna och miljöerna.

Kommunstyrelsen uppdrog 1982 åt byggnadsnämnden att upprätta ett förslag till kulturmiljöprogram. För arbetet har funnits en arbetsgrupp med representanter för Smålands Muséum, planeringskontoret och stadsarkitektkontoret. Politisk styrgrupp har varit byggnadsnämndens arbetsutskott. Utredningsarbetet har utförts på konsultbasis av Smålands Muséum.

Utgångspunkter för arbetet har varit det regionala kulturminnesvårdsprogrammet som länsstyrelsen presenterade 1981 samt de byggnadsinventeringar som byggnadsnämnden utfört 1979 - 1987. Programmet innefattar inte Växjö stad och kommunens övriga tätorter.

Den nya plan- och bygglagen (PBL) har ökat behovet av ett kulturmiljöprogram. Skyldigheten att söka bygglov har minskats vad gäller landsbygden och detta påkallar bättre information till allmänheten om den skyddsvärda kulturmiljön. PBL föreskriver vidare att varje kommun skall ha en kommunomfattande översiktsplan senast 1990. Kulturmiljöprogrammet kommer att bli ett underlag för översiktsplanen.

Bebyggelsen på landsbygden är med få undantag inte äldre än 200 år. Genom fornlämningar, Ortsnamn och bebyggelsestruktur kan dock vår historia skönjas betydligt längre tillbaka i tiden. I utredningens början ges en kort redogörelse för kommunens historia.

Kulturmiljöprogrammets huvuddel är beskrivningen av 42 sk karaktärsområden. Det är områden som visar en koncentration och mångfald av kulturlämningar, i första hand intressant bebyggelse. För att förtydliga bevarandebegreppet har inom området redovisats särskilt värdefulla områden (M) samt bebyggelseområden av mer allmänt intresse (m). Även särskilt värdefulla byggnader (B) och bra byggnadsexempel (b) har redovisats inom varje område.

I texten till varje område har vidare beskrivits bebyggelsens egenart samt riktlinjer för bevarandet av denna. I vissa fall har även förslag till säkerställande lämnats, som regel sk områdesbestämmelser.

Eftersom riktlinjerna för de olika områdena till stor del blir likartade görs för flertalet områden en hänvisning till en bilaga med allmänna råd avseende ut-

formning och byggnadsteknik vid byggande på landsbygden. Råden gäller givetvis inte bara de berörda områdena utan all äldre bebyggelse på landsbygden i våra trakter.

I andra bilagor berörs vården av kulturlandskapet och möjligheterna till ekonomiskt stöd vid ombyggnad av skyddsvärda byggnader.

Kulturmiljöprogrammet skall således dels utgöra underlag för den nya översiktsplanen, dels fungera som ett allmänt informationsmaterial.

Avsikten är att materialet skall överlämnas hösten 1988 av byggnadsnämnden till kommunstyrelsen som underlag till översiktsplanen. Möjligheterna för allmänheten och andra att påverka programmets innehåll kommer alltså i samband med samråd och utställning av översiktsplanen.

Avsikten är vidare att informationsaktiviteterna kring kulturmiljöprogrammet skall påbörjas snarast. Områdesvisa utdrag ur materialet avses delas ut till berörda fastighetsägare. Tanken är vidare att byggnadsnämnden och muséet skall försöka engagera hembygdsföreningarna i informationsverksamheten runt programmet.

INLEDNING

Varför ett kulturmiljöprogram?

Kulturarvet är en gemensam tillgång som alla förvaltar sin speciella del av. Tillsammans bildar byggnader, vägar, broar, ängar, hagar, stenmurar, rösen osv kulturmiljöer som speglar bakgrunden till dagens förhållanden. För att kommande generationer skall kunna förstå sin historia liksom vi förstår vår måste kulturarvet respekteras och förvaltas varsamt. För detta har alla ansvar, särskilt de som äger och brukar kulturmiljön. Kulturmiljöprogrammet skall vara till hjälp för enskilda och samhället i kulturmiljövården.

Uppdraget

Kommunstyrelsen har 1982 uppdragit åt byggnadsnämnden att upprätta ett förslag till kulturminnesvårdsprogram (kulturmiljöprogram). Uppgiften har senare preciserats så att programmet skall vara

- informationsmaterial om värdefulla byggnader och miljöer
- riktlinjer för kommunens tillståndsgivning och planering samt
- program för vidare arbete med bevarandefrågorna i kommunen

Utgångsmaterial

Utgångspunkten för arbetet har varit det regionala kulturminnesvårdsprogrammet (Historia för framtiden, Kronobergsboken 1981) samt de byggnadsinventeringar som utförts på stadsarkitektkontorets uppdrag 1979-1987. Det har förutsatts att arbetet skulle ske utan ytterligare inventeringar.

Avgränsningar

Det föreliggande kulturmiljöprogrammet omfattar endast landsbygdsdelen av Växjö kommun. Växjö stad och övriga tätorter är således inte medtagna i programmet.

Vad avser Växjö stad, inre staden har byggnadsnämnden tagit initiativ till upprättande av ett särskilt bevarandeprogram. Arbetet har påbörjats med stadsdelen Söder. Bevarandefrågorna för Växjö berörs också i de översiktliga program för stadsförnyelse som utarbetats av planeringskontoret.

Några planer för bevarandeprogram för de övriga tätorterna finns för närvarande inte. Det får dock förutsättas att sådana senare kommer att upprättas.

Organisation

För utredningsarbetet har funnits en arbetsgrupp bestående av Karl Johan Krantz (Smålands Museum), Jan Westberg (planeringskontoret) och Anders Lindblom (stadsarkitektkontoret, projektledare). Denna har vid vissa tillfällen utökats med Margit Forsström (länsstyrelsen), Ragnar Christersson (kulturförvaltningen), Göran Dangemark (stadsarkitektkontoret) och Lars Andersson (stadsarkitektkontoret). Som politisk styrgrupp har byggnadsnämndens arbetsutskott fungerat.

Arbetet har utförts 1987-88 på konsultbasis av Smålands Museum genom Karl Johan Krantz och Eva Åhman. Avsnittet av kulturlanskapet har skrivits av Lars Andersson. Den slutliga sammanställningen av materialet har gjorts på stadsarkitektkontoret.

LAGSTIFTNINGEN

KULTURMILJÖVÅRDENS MÖJLIGHETER

Vården av kulturarvet har inledningsvis framhållits som en angelägenhet för alla. Dagligen sker detta också medvetet eller omedvetet genom kontinuerligt utnyttjande av kulturmiljöns alla komponenter. Vi bebor och sköter våra hus, vi brukar vår mark, vi underhåller våra vägar osv. Listan kan göras lång. Ibland planeras förändringar som bryter det invanda mönstret och det traditionella nyttjandet. Ofta kan eftertänksamhet minimera förändringarnas negativa effekter på kulturmiljön. Då och då måste emellertid samhället ingripa för att med lagens hjälp hävda kulturmiljöns värden.

Kulturmiljö-
vårdens
speciallag-
stiftning

Kulturmiljövårdens lagstiftning gäller främst forn-
lämningar (lagen om fornminnen), byggnadsminnen (la-
gen om byggnadsminnen) samt kyrkor och statliga bygg-
nadsminnen (kungörelsen om det offentliga byggnadsvä-
sendet).

Fornminneslagen ger alla lämningar som omfattas av lagens definition ett villkorslöst skydd mot varje form av ingrepp. Följaktligen är alla kommunens forn-
lämningar lagligt skyddade oavsett var och på vems mark de ligger. Lagen hanteras av länsstyrelsen.
Byggnadsminneslagen används för att skydda byggnader som bevarar egenarter "hos gången tids byggnadsskick" mot förändringar. Länsstyrelsen kan besluta att en byggnad skall vara byggnadsminne om ägaren och kommunen samtycker därtill.

Kungörelsen om det offentliga byggnadsväsendet reglerar statliga byggnadsminnen (sk byggnadsminnesmärken) och kyrkor tillhöriga svenska kyrkan. Alla kyrkobyggnader har därigenom ett skydd som gör att åtgärder utöver normalt underhåll är tillståndspliktiga. Andra statliga byggnader kan regeringen förklara som byggnadsminnesmärken med särskilda skyddsföreskrifter. Kungörelsen hanteras av riksantikvarieämbetet och Smålands Museum är regional tillsyningsmyndighet.

Även kyrkogårdar har ett författningsmässigt skydd enligt begravningskungörelsen. Alla förändringar av kyrkogårdar skall godkännas av länsstyrelsen med stöd av begravningskungörelsen.

Plan- och
bygglagen
(PBL)

Sedan 1987 07 01 gäller den nya plan- och bygglagen (PBL). Lagen innebär allmänt sett en ansvarsförskjutning från staten till kommunerna och från samhället till den enskilde.

Kulturminnesvården har fått en starkare ställning med den nya plan- och bygglagen. De grundläggande bestämmelserna om nya byggnaders placering och utformning finns i 3 kap 1 § PBL. I 3 kap 10 § PBL sägs om

befintliga byggnader att tillbyggnad, ombyggnad och andra ändringar skall utföras varsamt så att byggnadens särdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara. Vad gäller byggnader av särskilt värde finns bestämmelser i 3 kap 12 § PBL. I 3 kap 13 § PBL anges att en byggnads underhåll skall anpassas till dess värde från bl a kulturhistorisk synpunkt samt till omgivningens karaktär.

Förenklat kan sägas att bygglovplikten är skärpt inom detaljplanelagt område och minskad för övriga områden. På landsbygden får man t ex som regel göra ombyggnad och mindre tillbyggnad av en- och tvåbostadshus och tillhörande uthus utan bygglov. Kraven i PBL 3:10 och 3:12 gäller dock även i de fall bygglov inte behövs. Detta ökar behovet av ett bra informationsmaterial om kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer.

Enligt PBL kan vidare bygglovplikten varieras (minskas eller utökas) genom bestämmelser i detaljplan eller områdesbestämmelser. Sistnämnda liknar detaljplanen men är avsedd att användas i enklare planeringssituationer. T ex kan man ersätta de byggnadsförbud som tidigare gällde i vissa kyrkmiljöer med områdesbestämmelser så att bygglovplikt för fasadändringar, omfärgning etc införs.

Genom införandet av PBL görs vidare en kommunomfattande översiktsplan obligatorisk för alla kommuner. Ett kulturminnesvårdsprogram kan ingå som en del i översiktsplanen. Av planen skall framgå hur kommunen avser att tillgodose riksintressen.

Naturresurslagen (NRL) Ytterligare en ny lag av betydelse för kulturminnesvärden trädde i kraft 1987 07 01 nämligen naturresurslagen (NRL). Naturresurslagen är en s k ramlag som bl a har betydelse för tillämpningen av plan- och bygglagen. I NRL ges vidare bestämmelser om de områden och verksamheter som berörs av den fysiska riksplaneringen.

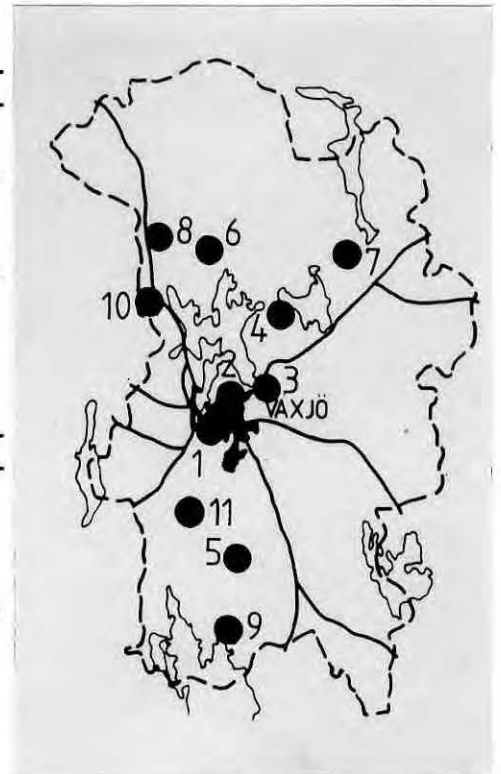
Annan lagstiftning Andra förordningar av betydelse för skyddet av kulturhistoriska lämningar är naturvårdslagen, jordhävdslagen och skogsvårdslagen. Naturvårdslagen ger möjlighet till reservatsbildning av kulturpräglad natur. Jordhävdslagen kräver att brukningsvärd jordbruksmark skall hävdas med beaktande av kulturvärdena. Enligt bestämmelser i skogsvårdslagen skall i skogsbruket tas hänsyn till kulturlämningar i skogsmark och kulturpräglad skog.

DEN HISTORISKA BAKGRUNDEN

KULTURMILJÖVÅRDENS MOTIV

Växjö kommuns historia är ännu inte skriven på ett enhetligt sätt, vilket är naturligt med så många komplexa delar som konstituerar dagens storkommun. I äldre tider var byn, socknen och häradet de ramar som begränsade bygdens liv. Nu är det de vidgade vyernas tid. Kommunen, länet och regionen påverkar skeendet i bygden på helt annat sätt än när prästen styrde i socknen och åldermannen i byn. Ändå är det viktigt att känna bakgrunden till det som idag är Växjö kommun.

För inte så länge sedan var kommunerna liktydiga med socknarna (församlingarna). Kommunens socknar Aneboda, Asa, Berg, Bergunda, Drev, Dädesjö, Dänningelanda, Furuby, Gårdsby, Hemmesjö, Hornaryd, Jät, Kalvsvik, Nöbbele, Ormesberga, Sjösås, Söraby, Tegnaby, Tjurred, Tolg, Tävelsås, Uråsa, Vederslöv, Växjö, Öja, Öjaby, Ör och Östra Torsås hade självstyre från 1862. Socknarna bildades redan under medeltiden i en bygd som utgjorde centrala delen av folklandet Varend. Varend var ett av de små land som bildade Småland, vars inland koloniserades redan cirka 10 000 år före Kristus.

Jägarsten- åldern

Det var en tundraliknande värld som mötte de första jägarna när de drog utmed de stora vattendrag som täckte delar av Växjöbygden. Jägargrupperna var nomader och livnärde sig på vad naturen hade att ge i form av jakt, fiske och insamling av bär, växter och mindre djur. Faunan och florän liknade mycket den vi idag upplever i fjällvärlden. Med enkla farkoster förflyttade sig människorna på älvar och sjöar som bildades i takt med isens avsmältning och reträtt mot norr. Äldre stenålderns människor (ca 9000 - 4000 f Kr) har inte lämnat särskilt framträdande spår i landskapet. Lämningarna utgörs

Vet Du att särskilt välbevarade fornlämningar från sten- och bronsåldern är

1. Hällkistorna strax norr om Kronobergs regemente, Växjö
2. Röset Domfällerrör på Hovshaga begravningsplats, Växjö
3. Långarör i Sandsbro
4. Rottnerör
5. Limme rör
6. Hällristningarna i Hjulatorp
7. Rödjerör i Drev
8. Drakarör i Holma
9. Lockarör i Jät
10. Skålgroparna i Ör
11. Vidars kullar i Vederslöv

Vidars kullar
gravfält i
Vederslövs sn

Inglinge hög,
Östra Torsås
sn

Drevs gamla
kyrka

främst av boplatser, liknande den som undersökts på höjden upp mot Telestads by.

Bondesten- åldern

Kunskapen om jordbruk följde samma vägar som de första jägarna. Helgasjöns vattensystem var fortfarande den främsta förbindelsen med omvärlden. Under yngre stenålder (4000 - 1800 f Kr) inleddes en utveckling som medförde att jordbruket och kreatursskötseln blev de viktigaste näringarna. Den tidiga jordbruksnäringen kombinerades med jakt för att bredda försörjningsmöjligheterna. Dessutom ökade husdjurshållningen framförallt i skedet mellan sten- och bronsåldern.

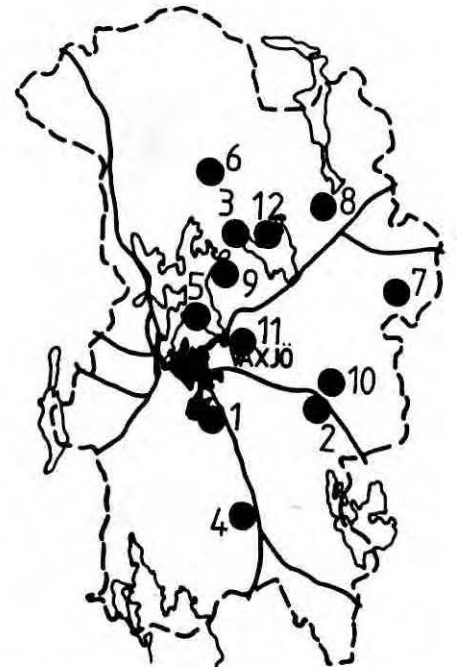
Från stenålderns slutskede härstammar de första påtagliga mänskliga lämningarna. I anslutning till dåtidens odlade bygder påträffas gravar i kistor av kantställda hällar.

Med ökad grad av bofasthet expanderade odlingarna inåt land. Samtidigt utvecklades handelskontakterna. Helgasjöns vattensystem sammanbänd Växjöbygden med avlägsnare bygder. Vattendragen blev handelsvägar. Attraktiva importvaror var främmande material till redskapsframställning såsom flinta och senare även brons. Bronsföremål har bl a påträffats på Hovshaga i Växjö och i Lammhult.

Bronsåldern

Under bronsåldern (1800 - 500 f Kr) var jordbruk och boskapsskötsel basnäring. För ett fåtal kan dessutom handeln ha medfört ett välstånd som gjorde dem till en social överklass.

Växjötraktens bronsåldersboplatser kännetecknas främst av alla de högt belägna gravrösena, ofta med en imponerande diameter och höjd. Rösena ligger ofta nära Helgasjön och angränsande vattendrag. Under bronsålderna utfördes de första försöken att förmedla föreställningar genom att rista i sten. Länets enda kända hällristning ligger i Bergs socken medan det finns gott om urgröpningar (skålgropar) i block och hällar. Mot bronsålderns slut började klimatet

Vet Du att särskilt välbevarade fornlämningar från järnåldern är

- 1 Gravfältet i Skir
- 2 Gravfältet i Furuby
- 3 Gravfältet i Borlanda
- 4 Gravfältet vid Inglinge hög
- 5 Gravfältet i Lilla Fjäll
- 6 Gravfältet i Lunnabacke
- 7 Gravfältet i Linnebjörke
- 8 Gravfältet i Gullhögar-na
- 9 Runstenen i Sojby
- 10 Runstenen i Kårestad
- 11 Fornborgen Gripenberg
- 12 Gravfältet i Löpanäs

försämras och under järnåldern förändrades odlingsförutsättningarna markant. Byarna i Växjötrakten kom åter att koncentreras till ett fåtal platser.

Järnåldern

Under järnåldern (500 - 1050 e Kr) ökade kontakterna med omvärlden. Det påverkade livsföringen genom att nya material till redskapstillverkningarna blev tillgängliga. Det förändrade klimatet medförde att nya brukningsformer fick tillämpas och vinterfoder bärgas åt husdjuren. Människorna begravde sina avlidna i nära anslutning till byarna. Under brons- och järnåldern rymde gårdens hus ofta olika funktioner som exempelvis bostad, förråd och stallar. Byggnaderna uppfördes som långhus med mer eller mindre utpräglad grundläggning. Många gånger har husen placerats på en stadig kallmurad grund liknande den som fortfarande finns kvar i byn Mästreda.

Kulturlandskapet präglades av byar och ensamgårdar. Kring byarna låg inägor med åkrar och ängar. Långt bort låg hagarna med sina skogsbeten.

Men åkerbruket med jakt och fiske som binäringar var inte de enda näringsgrenarna av betydelse. Handelsutbyte med omvärlden förekom. Några runstenar, som bevarats till vår tid, omnämner Englandsresor från Smålands inland.

Många ortnamn minner om järnåldern och ofta ger de tillsammans med gravfält belägg för bygdens ålder. Ortnamn med slutled -stad (Telestad, Kårestad), -löv (Vederslöv), -landa (Dänningelanda, Väderlanda) tillhör i allmänhet järnåldern, medan efterleden -ryd, -måla, -hult och torp vittnar om medeltida kolonisation och uppodling.

Runsten i Nöbbele, Östra Torsås sn

När bygden drabbades av krig som ödelade hus och hem, drog befolkningen in i skogens skydd. På platser som exempelvis Gripeberg (Gårdsby sn) anlades enkla

försvarsanläggningar som stöd för bygdens försvar. Otillgängligheten vid Gripeberg illustrerar hur terrängen kunde utnyttjas maximalt.

Medeltiden

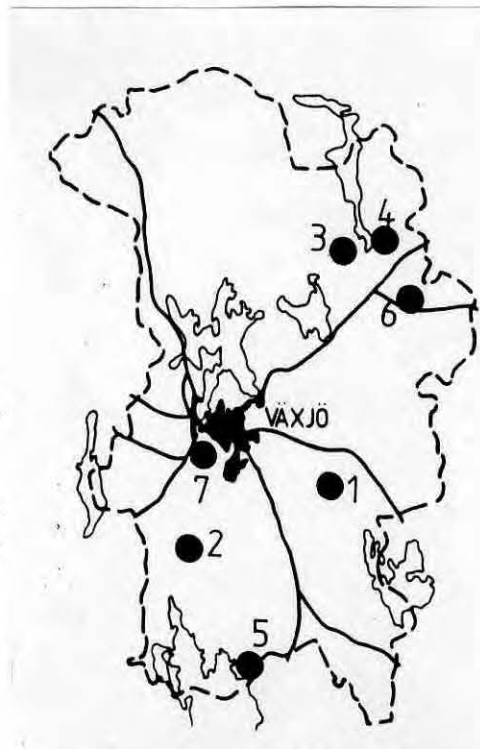
Under järnålderns slutskede satte byggnadsnyheter och nya jordbruksmetoder sin prägel på Växjöbygden. Samtidigt gjorde en kraftig befolkningstillväxt den gamla centralbygden trångbodd. Överbefolkningen av småsocknarna i Växjös omgivning medförde utflytningar till de bygder som låg i Värends ytterkanter (Aneboda, Asa, Berg, Tolg). Medeltidsbygdens lämningar utgörs av slagghögar efter järnbearbetning. Järnet framställdes av myrmalm som togs upp från sjöbottnarna. Utsmältningen skedde i enkla ugnar. Restprodukten, slaggen, kom att bli kvar där ugnen stött.

De första kyrkorna

Vid järnålderns slutskede nådde kristendomen Växjöbygden. Missionsarbetet gav tämligen klen resultat, bara delar av Varend kristnades under 1000-talet. Först under 1100- och 1200-talen inföll den stora kyrkobyggnadsperioden. När kristna församlingar bildades uppfördes gårds- eller bykyrkor. Det skedde först i de rika byarna inom en tremiljaradie från Växjö. Gott befolkningsunderlag eller inflytelserika personer avgjorde ofta kyrkoetableringen. Större omland knöts successivt till kyrkorna i exempelvis Jät, Tofta, Vederslöv, Öjaby, Drev, Dädesjö m fl. Administrativa enheter av sockenkaraktär utvecklades.

Socknarna blev kyrkoadministrativa enheter inom häraderna som i sin tur var av civiladministrativ karaktär. Vid Växjö möts häraderna Norrvinge, Konga och Kinnevald. Bland annat gjorde detta tidigt Växjö centralpunkt i Varend.

Under järnåldern låg flera byar i eller invid nuvarande Växjö tätort, exempelvis Araby, Hov, Bäckaslöv, Telestad, Kampaby och Skir. Platsen blev därför betydelsefull från handelssynpunkt, och sannolikt var årliga marknader vanliga redan under järnålderns slutskede. Hit sökte sig kristendomens förkunnare med kyrkbygge som följd. Domkyrkans äldsta delar härrör följaktligen från 1100-talet.

Vet Du att särskilt välbevarade medeltidskyrkor är

- 1 Hemmesjö gamla kyrka
- 2 Vederslövs gamla kyrka
- 3 Drevs gamla kyrka
- 4 Sjösås gamla kyrka
- 5 Jäts gamla kyrka
- 6 Dädesjö gamla kyrka
- 7 Bergunda kyrka

Tingsplatser Inom de tre häraderna skedde rättskipningen vid tingsplatserna. Deras lägen har växlat under århundradena beroende på den befolkningsmässiga tyngdpunktens läge. Tingsplatser har funnits i Stavsåkra och Tjureda, Ingelstorp (Bergs sn), Ingelstad, Jät och Ljungsåkra (Vederslövs sn).

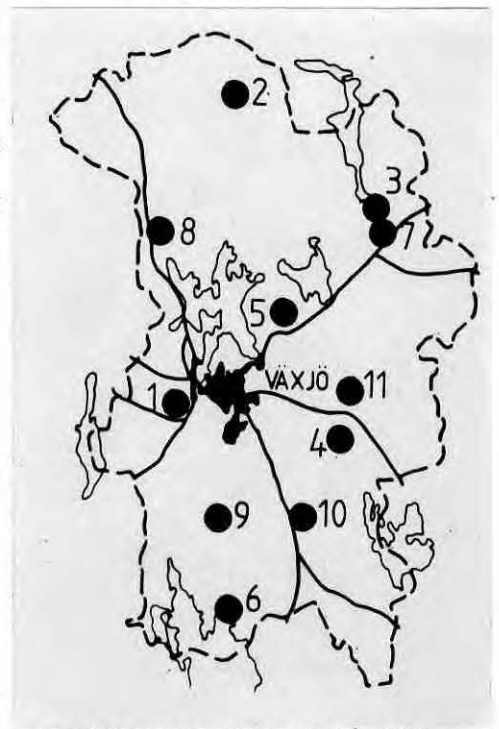
Nya tiden Från medeltiden och framåt brukades Växjöbygdens byar av bönder som antingen ägde marken eller arrenderade den. Under medeltidens slutskede följde en befolkningstillväxt, som resulterade i att arrendepriiserna i centrala Växjöbygden steg till en oacceptabel nivå för stora delar av den jordlösa befolkningen. Många av dem valde att nyodla jord i socknar som Asa, Berg, Tolg och Hornaryd.

Under tiden efter 1500 skedde stora bebyggelse- och befolkningsmässiga förändringar i Växjöbygden. Rikets konsolidering under Gustav Vasas ledning, ökning av pålagorna, konfiskation av församlingsägd egendom, förändringar av kyrkolivet, styrning av handeln, hårdhänt fogdevälde och höga arrendepriiser bildade grund för ett missnöje som resulterade i Dackefejden under 1540-talet. När upproret väl slagits ned förstärktes Kronobergs slott som värn mot nya uppror.

Vanligen brukades adelsjordarna under 1600- och 1700-talen av arrendebönder. De medverkade därigenom till att forma en herrgårdskultur med bostäder och ladugårdar som skiljde sig från det vanliga. Samtidigt möjliggjorde de förverkligandet av nya jordbruksidéer som stenbrytning, mossodling och utdikning.

De stora herrgårdarna tjänade som nyhetsförmedlare och nydare inom jordbruket. Sjöbottenodlingarna vid Jätsberg, mossodlingarna på Bergqvara, stenbrytningarna på Berg och linodlingarna på Gårdsby har tjänat som förebilder för omgivande jordbruk. Vid herrgårdarna prövades dessutom andra utkomstmöjligheter genom framställning av järn, glas eller trävaror. Den kvarvarande masugnen vid Åryds herrgård illustrerar herrgårdarnas brukshistoriska betydelse.

Industrialisering Järnhanteringen kom att bli den dominerande bruksrörelsen under nära två sekler med stora möjligheter till extra

Vet Du att särskilt välbevarade herrgårdar är

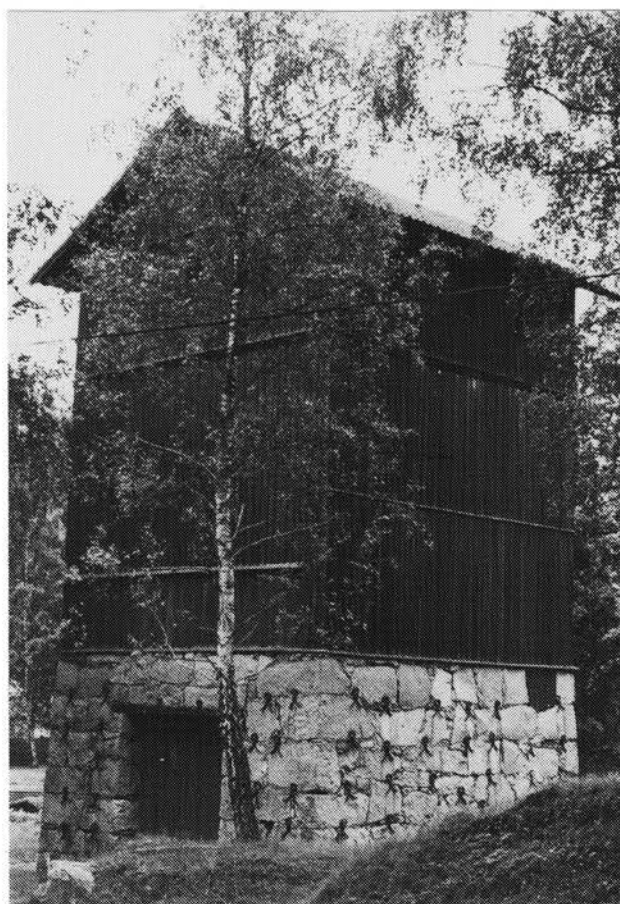
- 1 Bergqvara
- 2 Asa
- 3 Braås
- 4 Åryd
- 5 Gårdsby
- 6 Jätsberg
- 7 Drettinge
- 8 Svanås
- 9 Stjärnvik
- 10 Torsjö
- 11 S Åreda

Säteriet i
Asa

Varetorps
kvarn, Söraby
sn

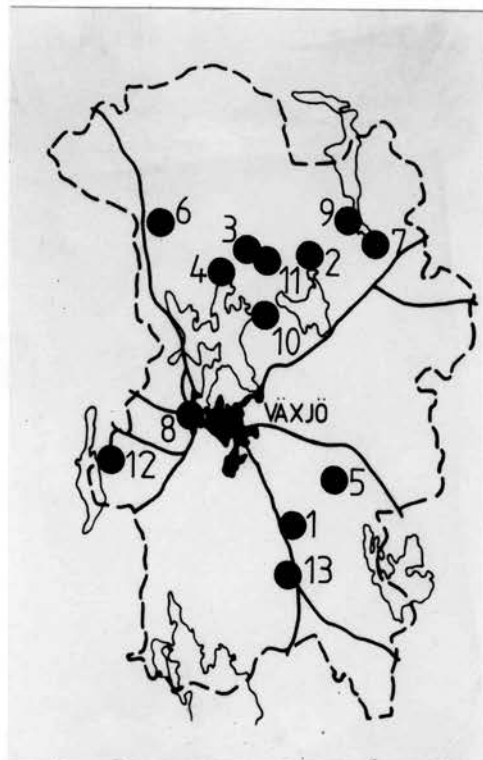
Masugnen i
Åryd, Hemme-
sjö sn

sysselsättning för allmogen i form av kolning, körning och hantlangning. Malmen hämtades vintertid i sjöar som Salen och Årydsjön. Kolbottnar, där kolning skett påträffas idag överallt i skogarna.

Under 1800-talets senare hälft avtog järnhanteringens lönsamhet raskt och ersattes av exempelvis träindustrin. Bruks-traditionerna bevaras genom ruiner och namn på gårdar och anläggningar. I exempelvis Tegnaby ligger två gårdar allmänt kallade Hammaren och Verkstaden. Tillsammans med grunder, slagghögar, och arkivalier vittnar de om järnhantering, salpetersjuderi och kvarnrörelse under århundraden, kanske ända sedan 1600-talets slut.

Anläggningar av liknande slag är i allmänhet knutna till kraftgivande vattendrag. På samma sätt har Växjötrakts allmoge under århundraden utnyttjat de små vattendragen till kvarn- och sågdrift. I praktiskt taget alla byar finns rester av dammvallar och kvarngrunder kvar som minnen av ett totalt markutnyttjande förr.

Vet Du att bruks- och industrihistoriska lämningar finns i bl a

- 1 Tegnaby
- 2 Vartorp
- 3 Lidekvarn
- 4 Åby
- 5 Åryd
- 6 Ingelstorp
- 7 Braås
- 8 Räfte
- 9 Böksholm
- 10 Stocke
- 11 Barsbro
- 12 Gransholm
- 13 Ingelstad

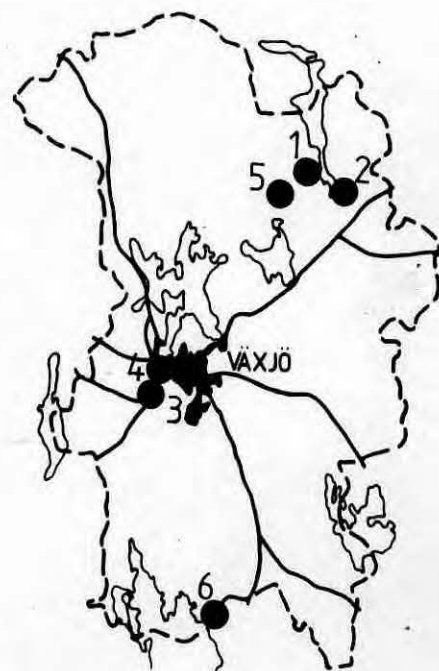
Kaptensgård i
Tofta, Tä-
velsås sn

Länsförvaltningen 1634 års regeringsform formade i många avseenden den moderna förvaltningen. Landshövdingeämbetet ersatte fogdar och läntagare, och innebar att länsförvaltningen erhöll en stadga som inte funnits tidigare.

Indelningsverket Under 1600-talets konsolidering av riket och förstärkning av centralmakten ersatte staten sina anställda genom brukningsrätten till av kronan ägda gårdar, främst uttryckt i den militära organisationen. Välbevarade militärboställen finns bl a i Vederslöv, Tofta (Tävelsås sn), Rottne och Skälsnäs. Soldattorp och motsvarande finns bevarade bl a i Lunden (Gårdsby sn), Lövhult (Bergs sn) och Aneboda.

1684 skrev allmogen i Kronobergs län kontrakt med kronan om att i fredstid hålla ett bestämt antal soldater, vilka skulle samlas under Kronobergs regementes fana i händelse av krig. Det militära indelningsverket skapade sysselsättning för 100-tals familjer i nuvarande Växjö kommun.

Kommunikationer Samtidigt överfördes väghållningsskyldighet och gästgiveriansvar till allmogen. Där vägarna korsade vattendrag anlades vadställen som efterhand ersattes med broar av trä eller sten. Särskilt under 1800-talet anlades många stenvalvbroar, och de är ofta de mest påtagliga lämningarna av gamla vägar. Från Växjö utgick ett nät av vägar i olika riktningar genom häraderna. Kalmarvägen gick över Gårdsby och Dädesjö mot Lenhovda. Finnvedsvägen mot Rydaholm gick över Öjaby och Öhr mot Moheda och Slätthög. Växjöbornas Stockholmsväg gick sommartid landvägen på ömse sidor om Helgasjön och vintertid på isen norrut från Kronoberg. Utmed häradsvägarna angavs sträckorna på stolpar av trä och senare på järnplåtar i stenfundament. Huvudvägarna erbjöd rastställen på gästgiveriegårdar med bestämda mellanrum där även skjutshjälp kunde erhållas. I exempelvis byn Matkull (Bergs sn) vandrade gästgiveriskyldigheten mellan bönderna. Omgivande byar, exempelvis Wråen, Sandvik och Bredhult, var skyldiga att tillhandahålla skjutsbönder.

Vet Du att särskilt välbevarade stenvalvbroar finns i

- 1 Drev
- 2 Braås
- 3 Örsled
- 4 Bergsnäs
- 5 Vartorp
- 6 Aggebro

Idag löper de övergivna häradsvägarna som behagliga cykelstråk i lummig grönska vid sidan om de hektiska motortrafikstråken. Utmed de gamla vägsträckorna ligger bebyggelsen som på ett radband. I äldre tid avgjorde byarnas läge i landskapet hur vägsystemet utvecklades. Genom vägarna sammanbands så avlägsna bygder som Asa och Jät, Hornaryd och Vederslöv, Nöbbele och Aneboda. Centralt i detta vägnät genom jordbruksbygder låg Växjö.

Stenvalvbro
över Aggån,
Jäts sn

Jordrefor- merna

Jordbruket under 1600- och 1700-talen fortgick i samma bundna former som under sen järnålder och medeltid. Odlingsprinciperna förändrades mycket långsamt samtidigt som brukningsytorna genomgick en allt snabbare ägosplittring.

Byns byggnader var inte sällan grupperade inom en samfäll bytomt med åker- och ängsmarker sammanhållen inom ett inhägnat gårde. Stenkulla by (Tolgs sn) är ett exempel på en bebyggelsetät by. Runt gårdet låg betesmarkerna och de var som regel hägnade. Ibland vidgades gårdet genom att en bit beteshage togs som äng. På samma sätt vidgades hage mot utmark. Även inom gårdet rådde flexibilitet mellan åker och äng. Kulturlandskapet bestod i allmänhet till 80 % av ängar och mellan dem låg smååkrar. Inom såväl åker som äng låg odlings- och röjningsrösen av varierande omfattning. Skogsmarken utnyttjades gemensamt till bete och svedjeodling, därom vittnar de många små rösena i skogen.

Genom flera generations- och arvsskiften, hade marken alltsedan järnåldern splittrats upp i en mängd små nyttjandelotter fördelade på väsentligt flera ägare. Ägosplittringen försvårade jordbruket genom att lotterna blev mindre och mindre och under 1700-talets andra hälft började en sammanslagning av ägolotter.

Trots storskiftesstadgan 1757 och enskiftesstadgan 1807 fortsatte sämjedelningarna med återfall till en ägosplittrad landskapsbild som följd. De ersattes av en stadga om laga skiften 1827, som avsåg att sammanlägga marken till större enheter. Dessutom delades den tidigare samfällda utmarken upp på bydelägare. Stadgan påbjöd att alla byar skulle skiftas, men någon begränsning i tiden angavs inte. De flesta av Växjöbygdens byar skiftades efter 1850. Under 1850- och 1860-talen nåddes kulmen i antalet lantmåteriförändringar ofta med en dramatisk förändrad bygd som följd. De stora byarna i södra delarna av Växjö kommun kom att karaktäriseras av spridd bebyggelse i öppna åkerlandskap. I de norra kuperade delarna ägde dramatiska bebyggelseförändringar sällan rum.

1800-talets nyodlingsverksamhet innebar att äldre odlingsrösen plockades bort från åkermarken och lades upp som stenvägar. De jordfasta stenarna i sin tur blev kvar till 1900-talets första decennier då mängder av sten bröts med hjälp av "stenjättar", maskiner och dynamit.

Den kontinuerliga landskapsomvandling som skett under århundraden av odling kan fortfarande skönjas inom stora delar av Växjö kommun. Sambandet mellan naturmiljö och kulturmiljö är idag mycket starkt. En särskild beskrivning av kulturlandskapet finns i bilaga 2.

Byggnads- skicket

Skiftesverksamheten under 1800-talet påskyndade omställningen av landsbygdens byggnader. De stora tvåvånings parstugor, som idag präglar kulturlandskapet inom kommunen har i huvudsak uppförts efter laga skiftet av byarna. Även många tvåvånings enkelstugor har tillkommit vid denna tid. Huvuddelen av bostadshusen på landsbygden i Växjö kommun härrör alltså från 1800-talets mitt och andra hälft. Lädja i Berg socken är ett exempel på en komprimerad bebyggelse, som spreds i samband med skiftet omkring 1860.

Långt ifrån alla byar förändrades så radikalt. Exempel finns på ålderdomliga grupperingar som överlevt laga skiftet, framför allt beroende på ägornas läge. Ernatorp och Holma i Bergs socken, Hörda i Ö Torsås socken, N Åreda i Gårdsby socken och Uråsa i Uråsa socken.

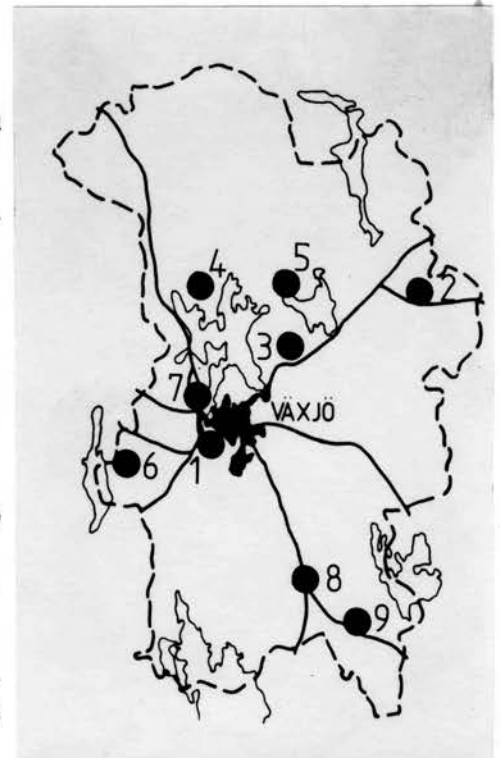
Jordreformerna möjliggjorde förbättrad utkomst med stabilare ekonomi som följd. Detta medförde bland annat att byggnadsnyheter kunde accepteras. Nya byggnadstyper och annorlunda utförande förmedlades till bönderna via prästgårdar, herrgårdar och militära boställen. Material som rödfärg, oljefärg, takstickor och tegel är alla exempel på detta. Se vidare bilaga 1.

Nya kyrkor

Landsbygdens befolkningstillväxt påverkade inte bara bostadsbyggnadsskicket omvandling av kulturlandskapet. Även socknarnas centrala byggnader byggdes om eller nybyggdes. Alla församlingarna utom Bergunda, Ör och Öjaby kom att få nya kyrkor ofta av ansevärd storlek.

De nuvarande sockenkyrkorna har byggts vid följande tidpunkter; Aneboda 1899, Asa 1808, Berg 1831, Bergunda 1200-talet, Drev 1867, Dädesjö 1795, Furuby 1888, Gårdsby 1834, Hemmesjö 1854, Jät 1910, Kalvsvik 1850-talet, Nöbbele 1829, Ormesberga 1700-talet, Sjösås 1865, Söraby 1781, Tjuräda 1862, Tolg 1879, Tävelsås 1700-talet, Uråsa 1828, Vederslöv 1870-talet, Öja 1854, Öjaby 1400-talet, Ör medeltid, Östra Torsås 1848.

Invid kyrkorna uppfördes kyrkstallar, skolhus, sockenmagasin och tiondelador. Genom att de nya kyrkorna ibland uppfördes på andra platser i socknarna kom prästgårdarna att ligga utanför sockencentrum. Prästerna fick då i likhet med socknens övriga invånare färdas ett stycke för att nå kyrkan.

Vet Du att särskilt värdefulla prästgårdar och sockenstugor finns i

- 1 Bergunda
- 2 Dädesjö
- 3 Gårdsby
- 4 Ormesberga
- 5 Söraby
- 6 Öja
- 7 Öjaby
- 8 Ö Torsås
- 9 Nöbbele

Uråsa kyrka

Järnvägs-samhällen Bruksrörelsen under 1600- och 1700-talen kom att tillsammans med den gradvisa näringsfriheten från 1846 och utbyggnaden av järnvägsnätet att innebära en utveckling av små samhällen. Mycket av den service som tidigare varit spridd över kommunens socknar knöts nu till i första hand samhällen utmed järnvägarna. Möjligheterna att köpa färdiga produkter i orter som Lammhult, Braås, Rottne, Gemla, Ingelstad, Åryd medverkade tillsammans med utökad näringsfrihet att självhushållet med sin hemtillverkning successivt försvann. I snart sagt varje by inrättades någon lanthandel av diverseaffärskaraktär. Järnvägssamhällena utvecklade en speciell kultur och annorlunda bebyggelse än den omgivande landsbygden. För socknarna runt Helgasjön har dessutom vattenvägarna spelat stor roll för bygdens utveckling.

Växjö växer Jämsides med lokalsamhällenas utveckling som följd av bl a järnvägarna, stärkte Växjö sin regionala ställning. Växjö var under århundraden den enda orten i länet som kunde erbjuda ett rikligt varuutbud. Redan under medeltiden utvecklades marknadsplatsen i Växjö till ett handels- och kyrkligt centrum, med stadspri- vilegier från 1342. Hit knöts, förutom kyrklig för- valtning, även undervisning och senare under en kort period en klosterbildning. Privilegierna lockade en rad hantverkare till staden, som därmed växte i om- fattning och betydelse. Från 1600-talets början fung- erade Växjö även som administrativt centrum i samband med uppbyggnaden av den regionala förvaltningsappa- raten.

Vid 1600-talets mitt härjades staden av brand, varvid den medeltida trähusbebyggelsen till stor del brann ned. Återuppbyggnadsarbetena skedde efter en regel- bunden rutnätsplan, vilken i huvudsak gäller fortfa- rande. Den senaste branden 1843 bidrog i hög grad till att staden fick en empirebetonad prägel i sam- band med återuppbyggnaden. De flesta av de idag skyddsvärda byggnaderna inom Växjö tätort är av 1800- och 1900-tals karaktär. Av särskilt kulturhistoriskt intresse utöver vad som tidigare berörts är Evedals- området, Kronobergs regemente, järnvägsområdet samt Teleborgs slott med ladugårdar och torpbebyggelse.

Folkrörelser Samhällenas framväxt var resultat av bl a en ökad differentiering av näringsliv och ekonomi. Folklandet Varend omvandlades på kort tid från en agrar bygd med huvuddelen av befolkningen på landsbygden till en landsända med en mängd småsamhällen med industriell prägel. Samhällsomvandlingen under 1800-talets andra hälft och 1900-talet bidrog till utveckling av "folkrörelser" av olika slag. Organisationer inom politik, religion, nykterhet, skytte, folkbildning etc bildades och har avsatt en mängd spår i kultur- landskapet i form av byggnader och anläggningar. Skytterörelsens paviljonger och skjutbanor, nykter- hetsrörelsens logelokaler, folkbildningens studielo-

kaler folketshusrörelsens byggnader och dansbanor är idag oskattbara inslag i bygdens historiska arkiv. Goda exempel på folkrörelsebyggnader är nykterhetslogen i Eke och skyttepaviljongen i Bergs socken. Hembygdsrörelsen med dess hembygdsgårdar har till uppgift att samla, vårda, dokumentera och levandegöra hela vårt historiska arv. Hembygdsrörelsen kan därför med rätta kallas folkrörelsernas folkrörelse.

Logen i Eke,
Dädesjö sn

Kulturarvet

Trots att urbaniseringen och industrialiseringen fortgick successivt utgjorde dock jordbruket den huvudsakliga sysselsättningen en bra bit in på 1900-talet. Från 1930 och framåt har dock den levande landsbygden krymt till förmån för de expanderande tätorterna. På landsbygden är serviceunderlaget vikande, medan det för centralorten Växjös försörjning byggts upp ett system av bl a vägar kraftledningar och flygplats.

Dagens Växjö kommun är sammansatt av lämningar från "tiden före oss". Sammantagna speglar den en tiotusenårig process som format våra livsvillkor. Utan den historiska bas lämningarna är kan vi inte förstå vår egen situation. Att genom vård och varsamhet slå vakt om forn- och odlingslämningar, byggnader, kulturlandskap, natur och miljö är allas skyldighet.

HITTILLSVARANDE INSATSER FÖR KULTURMILJÖVÅRD

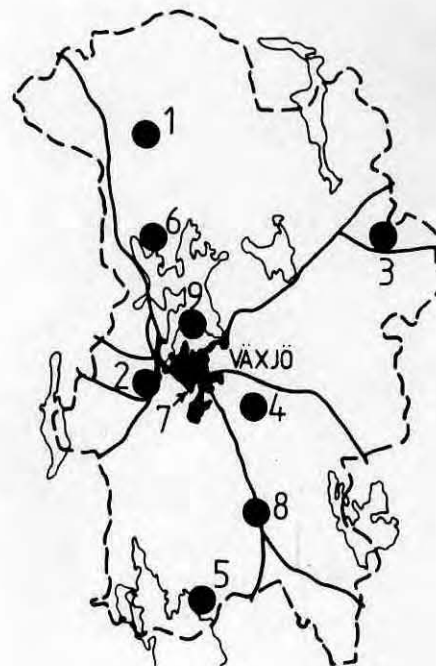
Förståelsen för att bevara delar av vårt kulturarv har vuxit sig allt starkare. Samtidigt har intresset förskjutits från de enskilda lämningarna till miljöer som speglar den historiska förändringen. Kulturmiljövärden har därigenom inordnats i samhällsplaneringen.

Fysisk riksplanering

I Växjö kommun har nio områden utpekats som kulturhistoriska riksintressen. De beskrivs närmare i programmets områdesredovisning. För riksintresseområdena gäller särskilt höga varsamhetskrav enligt naturresurslagen (NRL) vid förändringar. Kommunen skall i översiktsplanen redovisa hur riksintressena skall säkerställas.

Kommunöversikten

Som en följd av riksplaneringen utarbetades vid mitten av 1970-talet en kommunöversikt som redovisade en rad sektorsintressen, bl a kulturmiljöer. Flera av dessa betraktades som så värdefulla att det utarbetades områdesanknutna riktlinjer för att reglera byggnadsverksamheten. Genom kommunöversikten gjordes allmänheten uppmärksam på landsbygdens kulturhistoriska värden.

Kulturhistoriska riksintressen

Regionalt kulturminnesvårdsprogram

1981 utarbetades ett regionalt kulturminnesvårdsprogram för Kronobergs län (Historia för framtiden, Kronobergsboken 1981). Programmets överväganden och bedömanden har skett från regional synpunkt och inom Växjö kommun utpekats 33 områden som kulturhistoriskt särskilt värdefulla.

- 1 Lädja-Rösås
- 2 Bergkvara
- 3 Dädesjö
- 4 Hemmesjö-Billa
- 5 Jät
- 6 Hult-Sandsjö-Ormesberga
- 7 Centrala Växjö
- 8 Ingelstad, Torsås, Torsjö
- 9 Kronobergs slottsruin

Byggnadsinventeringar

Bebyggelsen i de områden som utpekats i det regionala kulturminnesvårdsprogrammet har dokumenterats genom fotografering och beskrivning i text. Materialet finns hos byggnadsnämnden och Smålands Museum. Det utnyttjas främst vid handläggning av bygglovärenden. Andra utförda kategoriinventeringar inom Växjö kommun gäller fornlämningar, broar, militära boställen och prästgårdar.

Förordnanden enligt fornminneslagen

Alla fornlämningar i kommunen har ett generellt lag-skydd. Skyddet gäller även för ett omgivande markområde av icke angiven omfattning. För fornlämning nr

71 i Söraby socken har gränserna för det omgivande området bestämts genom länsstyrelsebeslut. Fornlämningen kallas Ekebacken och utgörs av ett gravfält och rösen på högsta punkten i Löpanäs.

Förordnanden Inom Växjö kommun finns för närvarande sex byggnads-
enligt bygg- minnen:
nadsminnes- Växjö teater
lagen Smålands Museums äldsta byggnad
Växjö gamla domprostgård
Sankt Sigfrids sjukhus "kyrkobyggnad" (ky 18)
Sankt Sigfrids gamla hospitalsbyggnad (M 1)
Dädesjö gamla prästgård

Dädesjö gamla prästgård

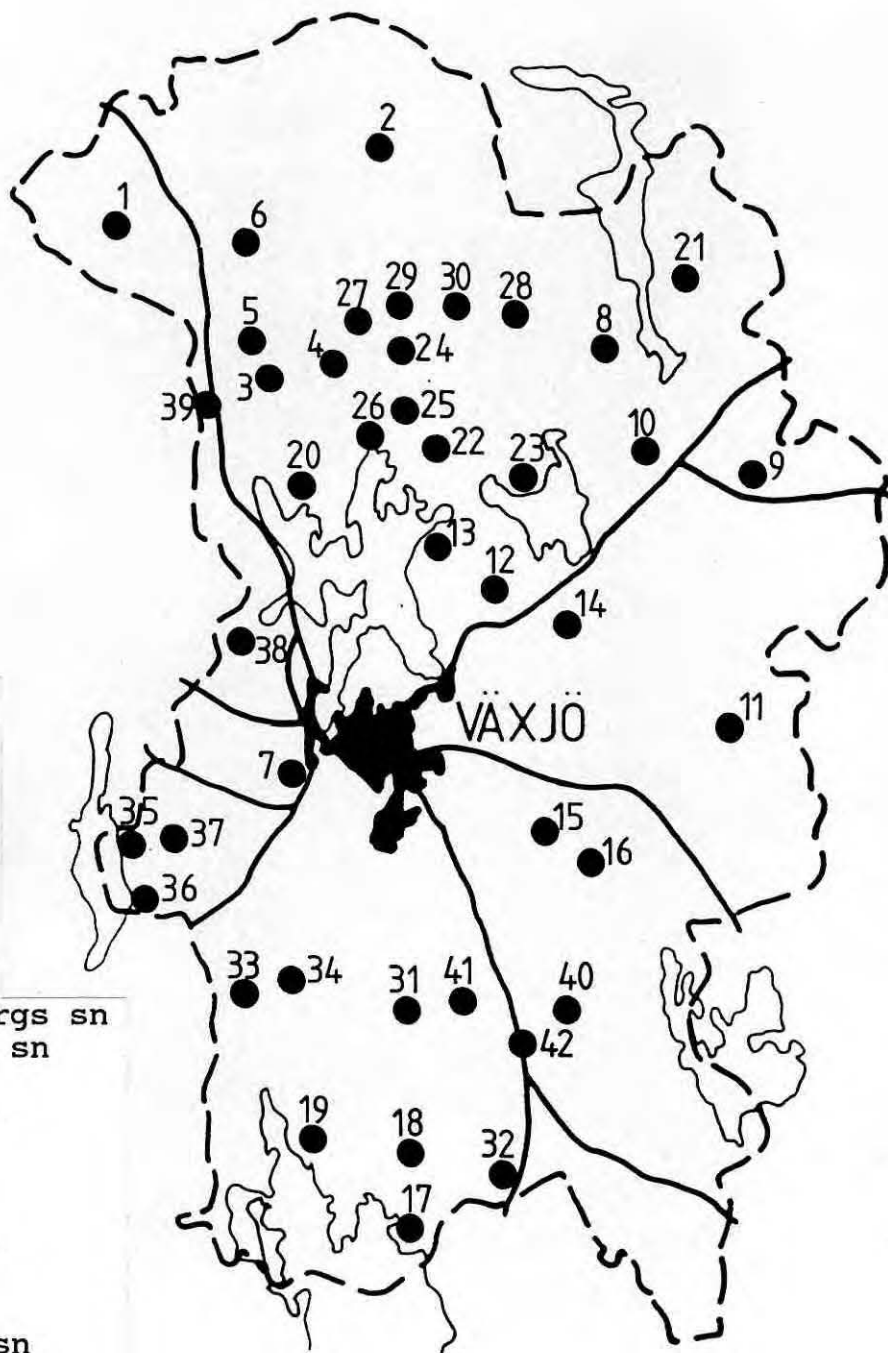
Förordnanden Sju byggnader i statlig ägo inom Växjö kommun har
enligt kun- förts upp på riksantikvarieämbetets förteckning över
görelsen om byggnadsminnesmärken:
det offent- Landshövdingeresidenset
liga bygg- Biskopsgården i Östrabo
nadsväsendet Karolinska gymnasiet
Soldattorpet vid I 11
Halmhyddorna (2 st) vid I 11
Ryttmästarbostället Skälsnäs, Tjureda socken

Forn- och Smålands museum och länsstyrelsen har ett gemensamt
kulturland- program för vård av forn lämningar och kulturlandskap
skapsvård inom kommunen. Objekten vårdas på entreprenad genom
skogsvårssstyrelsen. Vården som omfattar slätter och
slyröjning under barmarkssäsongen, bekostas av läns-
arbetsnämnden och landstinget. Inom Växjö stad vårdar
gatukontoret nära tio forn lämningssområden.

Byggnadsvård Växjö kommun förvaltar ett antal byggnader utanför
centralorten, flera med betydande kulturvärden. Några

av dessa åtnjuter insiktsfull vård, exempelvis kvarnen i Vartorp, Lammhults herrgård och brandstationen i Braås. Resurserna att biträda enskilda och organisationer vid byggnadsvård är begränsade. Länsstyrelsen disponerar små belopp att fördela som bidrag, men kan tillsammans med länsbostadsnämnden och riksantikvarieämbetet förbättra lånemöjligheterna vid restaurering av bostadshus (se vidare bilaga 4)

De stora vårdinsatserna utförs av enskilda genom kontinuerlig hävd av kulturlandskapet, eller genom punktinsatser av föreningar inom hembygdsvård och naturvård. Även huvuddelen av den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen förvaltas och vårdas av enskilda och föreningar, ofta på ett föredömligt sätt. Som uppmuntran till dessa utdelar Växjö kommun årligen ett naturvårdspris och Smålands Museum, tillsammans med Kronobergs läns hembygdsförbund, ett byggnadsvårdsdiplom.

Områdesredovisning

1	Aneboda, Aneboda sn	31	Tävelsås, Tävelsås sn
2	Asa, Asa sn	32	Uråsa, Uråsa sn
3	Ernatorp, Bergs sn	33	Odenslanda, Vederslövs sn
4	Hjulatorp, Bergs sn	34	Vederslöv, Vederslövs sn
5	Holma, Bergs sn	35	Gransholm, Öja sn
6	Lädja och Rösås, Bergs sn	36	Törnåkra och Usteryd, Öja sn
7	Bergkvara, Bergunda sn	37	Öja by, Öja sn
8	Drev, Drevs sn	38	Lönås, Prästtorp och Tångshult, Öjaby sn
9	Dädesjö, Dädesjö sn	39	Stocksryd, Örs sn
10	Eke, Dädesjö sn	40	Hörda, Ö Torsås sn
11	Attsjö, Furuby sn	41	Nöbbele, Ö Torsås sn
12	Gårdsby, Gårdsby sn	42	Torsjö, Torsås och Ingingehög, Ö Torsås sn
13	Stojby, Gårdsby sn		
14	Tveta, Gårdsby sn		
15	Hemmesjö, Hemmesjö sn		
16	Åryd, Hemmesjö sn		
17	Jät, Jäts sn		
18	Nöbbele, Jäts sn		
19	Kalvsvik, Kalvsviks sn		
20	Hult och Sandsjö, Ormesberga sn		
21	Pilås och Viås, Sjösås sn		
22	Borlanda, Söraby sn		
23	Löpanäs, Söraby sn		
24	Nykulla, Tjureda sn		
25	Tjureda, Tjureda sn		
26	Åby sluss, Tjureda sn		
27	Holkastorp, Tolgs sn		
28	Stenkulla, Tolgs sn		
29	Tolg och Östanåkra, Tolgs sn		
30	Ödetofta och Munkatorp, Tolgs sn		

KULTURMILJÖPROGRAMMETS OMRÅDESREDOVISNING

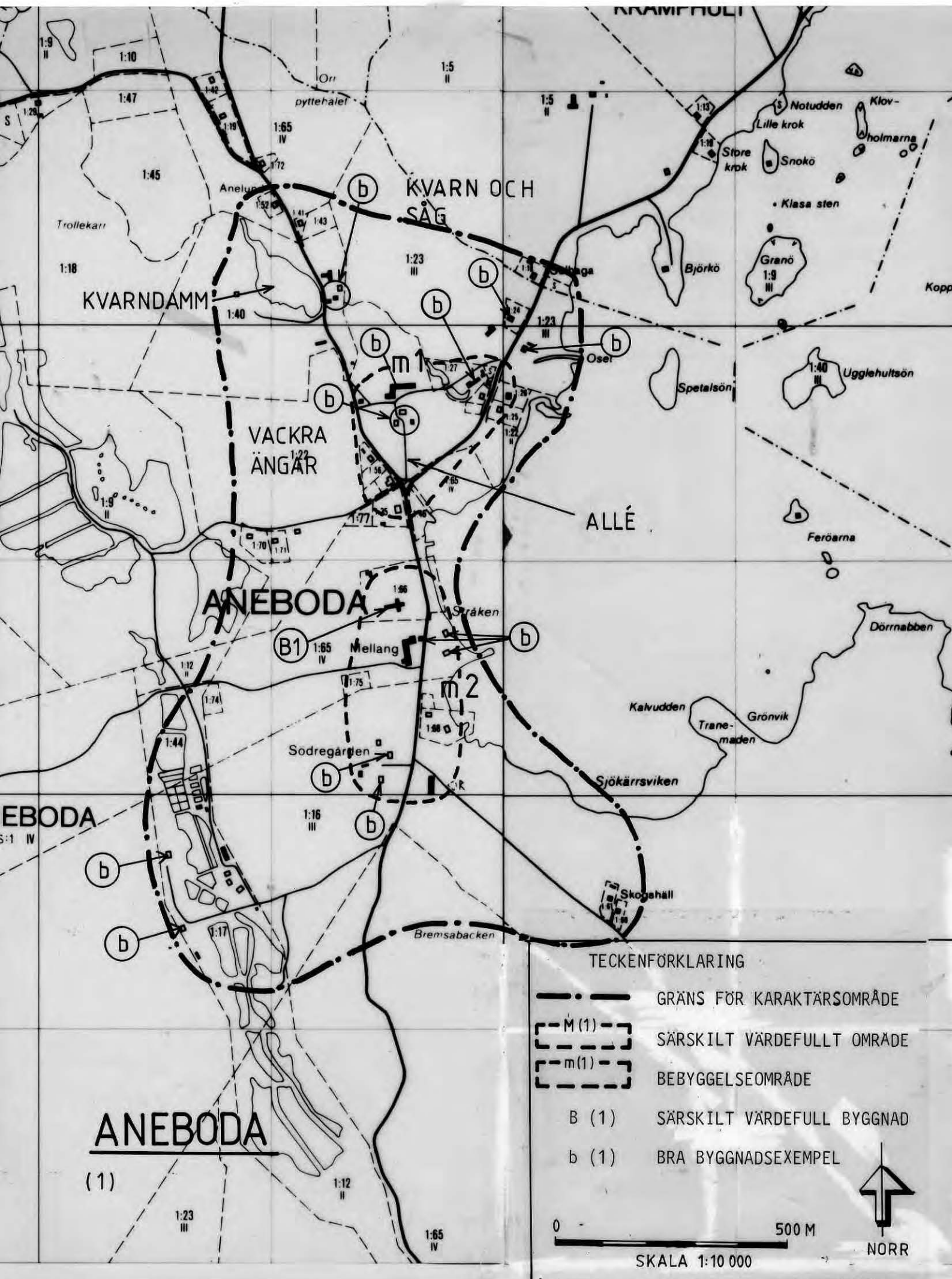
I följande redovisning har utpekats och beskrivits 37 områden (karaktärsområden). Styrande för urvalet har varit koncentrationen och mångfalden av kulturlämningar d v s fornlämningar, värdefullt kulturlandskap, äldre anläggningar, äldre bebyggelse etc. Betonningen har mer än i det regionala programmet legat på bebyggelsen.

Utpekandet av särskilda områden kan uppfattas som ett ställningstagande för att enbart dessa har byggnader, anläggningar etc av särskilt värde. Så är emellertid inte fallet. Inom hela kommunen finns en mängd enskildheter av stort kulturhistoriskt värde. I de utpekade områdena är emellertid koncentrationen så stark att det finns skäl att särskilt framhålla dem som illustrativa och skyddsvärda.

Till områdesbeskrivningarna hör kartor med tre olika avgränsningar: karaktärsområde, särskilt värdefullt område (M) och bebyggelseområde (m). Karaktärsområdet motsvarar i huvudsak det regionala programmens områdesavgränsning med ett brett spektrum av lämningar. Avgränsningarna av delområden har gjorts för att förtydliga bevarandeintresset inom området. De särskilt värdefulla områdena (M) utgörs av riksintressen, kyrkmiljöer och liknande och de föreslås som regel säkerställas genom områdesbestämmelser. Bebyggelseområdena (m) utgörs av bebyggelsekoncentrationen av mer allmänt kulturhistoriskt intresse.

Inom området har vidare särskilt värdefulla byggnader (B) och bra byggnadsexempel (b) identifierats. Redovisningen av de särskilt värdefulla byggnaderna (B) gör anspråk på att vara fullständig för kommunen (se vidare förteckning, bilaga 3). De goda byggnadsexempel (b) är däremot just bara exempel som syftar till att illustrera olika byggnadstyper, väl utförda renoveringar etc. För särskilt värdefulla byggnader (B) skall varsamhetskravet enligt PBL 3:12 tillämpas strikt. De bra byggnadsexemplen (b) omfattas liksom all annan bebyggelse av PBL:s generella varsamhetskrav.

Områdena är ordnade alfabetiskt efter sockennamn och bynamn.

ANEBODA

(1)

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- BRA BYGGNADSEXEMPEL

0 500 M

SKALA 1:10 000

**ANEBODA KYRKBY OCH OMGIVANDE KULTURLANDSKAP,
ANEBODA SOCKEN (1)**

Historia: Aneboda socken är den nordligaste delen av sjön Salens förhistoriska kolonisationsled, men här förekommer ytterst få förhistoriska lämningar. Namnet Aneboda antyder någon form av bosättning under sen järnålder.

Under högmedeltiden uppfördes en kyrka som betjänade ett stort omland. 1346 omtalades kyrkan som nybyggd, och under 1380-talet fanns sannolikt ett hospital i Aneboda. 1546 redovisades sockencentrums enda hemman som prästgård och det blev under 1600-talets början lagläsareboställe. Efter att under en kort period under 1600-talets andra hälft varit säteri sönderföll Aneboda successivt i flera brukningsdelar.

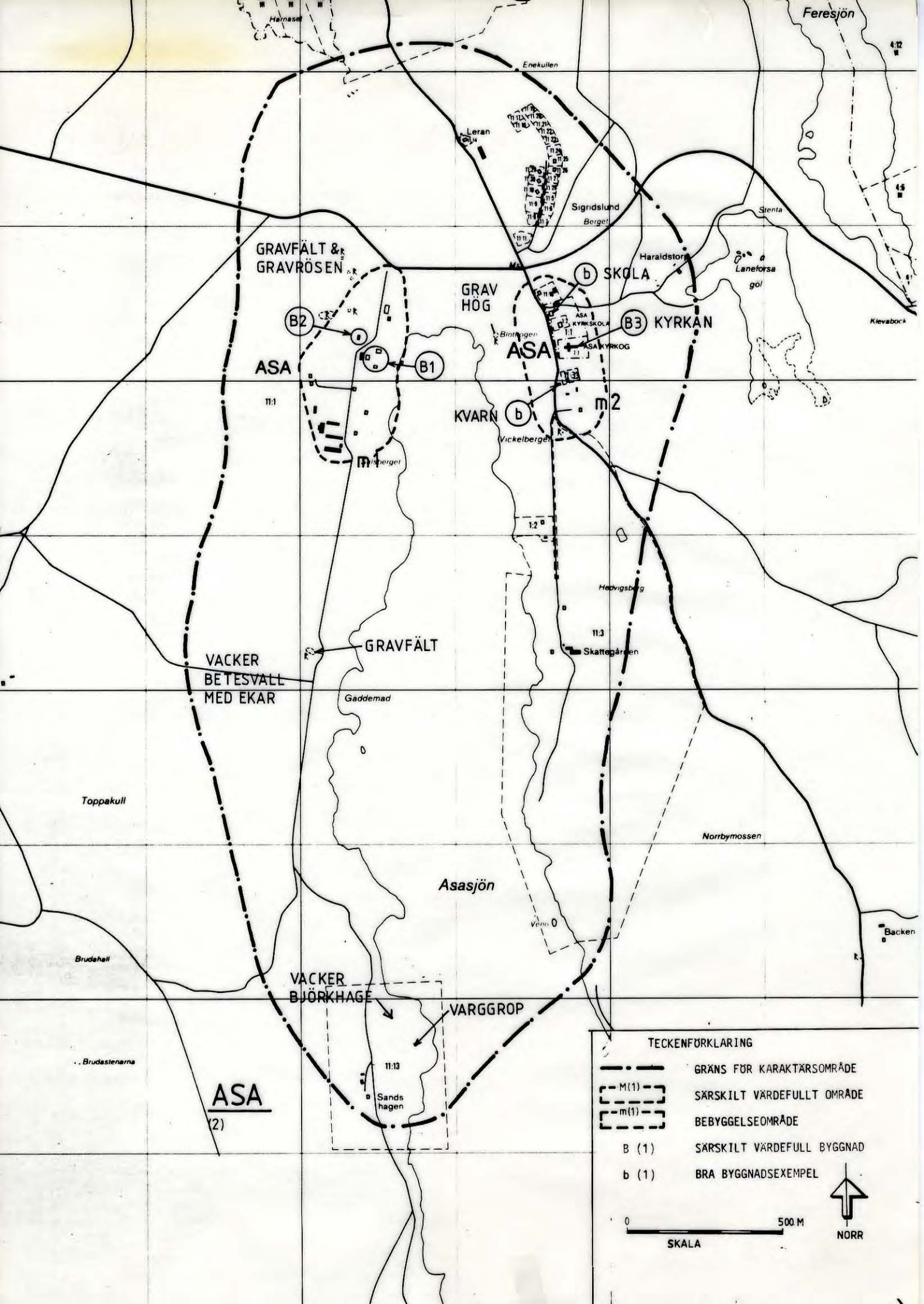
1800-talets befolkningstillväxt gjorde den äldre kyrkan för liten och 1899 togs den nuvarande i bruk. Den är uppförd i trä och spånklädd och är länets yngsta träkyrka. I takt med att stationssamhället växte upp i Lammhult avtog Anebodas karaktär av socknens centralpunkt. Idag är Aneboda närmast av kyrkbykaraktär. Såväl bygdegård som kvarnanläggning och fiskodlingsanstalt är betydelsefulla inslag i kulturmiljön.

Den senare minner om en epok då fiske var en viktig del av utkomsten på landsbygden. Fiskodlingsanstalten tjänade då som försöks- och utvecklingsanläggning med uppgift att sprida kunskap om fiskens och fiskevårdens betydelse. Idag är fiskodlingsanstalten limnologisk forskningsanläggning.

Bebyggelsens egenart: Två delområden (m1 och m2) kan urskiljas. Inom dem är mangårdsbyggnaderna uppförda i två våningar och med ungefär 30 graders taklutning. Huvudingångarna är placerade mitt på framfasaderna, som i övrigt har symmetrisk fönsterindelning. Fasadmateriet är locklistpanel målad i ljusa oljefärger, och taken är täckta med tegel i rött eller brunt. Ladugårdarna präglas främst av falurödfärgade fasader. Uthusen är fristående från bostadshusen. De mindre fastigheterna i området karaktäriseras av byggnader med falurödfärgade träfasader i locklistpanel och med vita snickerier. Den gamla affären har en ljusgul putsad fasad. Kyrkan (B1) är ett dominant inslag i miljön.

Riktlinjer: Vid ny-, om- och tillbyggnad och vid underhåll bör bebyggelsens egenart beaktas (se vidare bilaga 1, allmänna råd).

Planeringsläge: Utpekad i länets kulturminnesvårdsprogram. Byggnadsinventering utförd (1977), utpekad i kommunöversikten (1985).

GRAV FÖLT & GRAVRÖSEN

ASA

GRAV HÖG

ASA

KVARN

(b) SKOLA

(B3) KYRKAN

GRAV FÖLT

VACKER BÄTESVALL MED EKAR

Asasjön

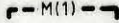
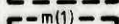

VACKER BJÖRKHAGE

VARGGROP

ASA

(2)

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- B (1) SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- b (1) BRA BYGGNADSEXEMPEL

0 500 M
SKALA

ASA SÄTERI OCH SOCKENCENTRUM, ASA SOCKEN (2)

Historia: Asabygden förbinds med Värends centralbygd genom vattenvägarna. Via Helgasjön och dess utlöpare befolkades bygden redan under stenåldern och flera fornlämningar speglar bygdens historia. Bl a finns ett järnåldersgravfält på Asa säteris ägor.

Vid Asasjöns nordspets bildades en by på vardera sidan om sjöns tillflöde. Västra Asa kom att bli stommen i Asa säteri som även hade underlydande gårdar i Östra Asa.

Redan på 1680-talet omfattade säteriet fyra hemman, flera underlydande torp samt såg- och mjölkvarn. Under århundradenas lopp utökades säteriets ägor med gårdar såväl inom som utanför socknen.

Herrgården på Asa uppfördes under 1800-talets första decennium och är idag kärnan i ett omfattande jord- och skogsbruk. Öster om sjön ligger kyrkbyn med medeltida ursprung. 1670 brann såväl den medeltida träkyrkan som kyrkbyn ned. Redan 1673 kunde dock den nya kyrkan tagas i bruk. Den ersattes i sin tur med nuvarande kyrka 1808. Bland dess inventarier märks en altartavla av Pehr Hörberg.

Vid kyrkan ligger sockenstugan och skolan och strax öster därom hembygdsgården med flera byggnader som belyser socknens historia.

Kulturlandskapet är öppet och totalröjt. Stenmurar och odlingsrösen förekommer sparsamt. Asabygden är ett exempel på en kontinuerlig odling sedan förhistorisk tid.

Bebyggelsens egenart: Området präglas av koncentrerad bebyggelse på Asa herrgård (m1) och invid kyrkan (m2). Herrgårdskomplexets corps de logi och flyglar (B1) har gulputsade fasader med symmetrisk uppbyggnad. Arbetarbostäder, ekonomibyggnader samt torp och byggnader i anslutning till kyrkan (B3) är uppförda i trä och med falurödfärgade locklistpaneler. Magasinet (B2) vid säteriet är ett av länets mest välbevarade. Taken är i allmänhet täckta med lertegel.

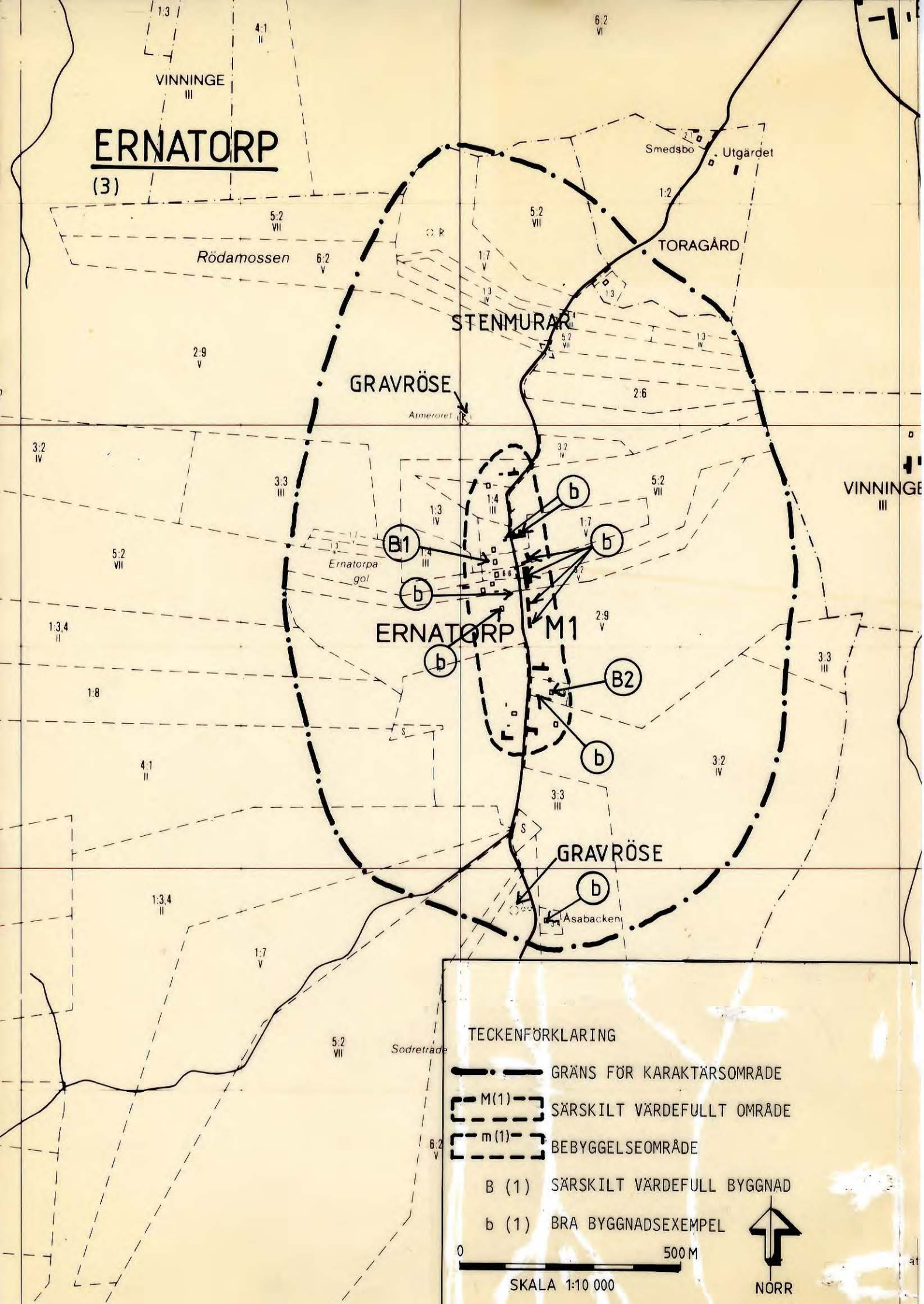
Riktlinjer: Vid ny-, om- och tillbyggnad och vid underhåll bör bebyggelsens egenart beaktas (se vidare bilaga 1, allmänna råd).

Planeringsläge: Utpekad i länets kulturminnesvårdsprogram. Utpekad i kommunöversikten (1977). Byggnadsinventering utförd (1985).

ERNATORP

(3)

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- B (1) SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- b (1) BRA BYGGNADSEXEMPEL

0 500 M

SKALA 1:10 000

NORR

ERNATORPS RADBY, BERGS SOCKEN (3)

Historia: Spår efter bronsåldersbygden återfinns normalt på höjdsträckningar utmed vattendrag. Röseförekomsten i Ernatorp är ett undantag med hänsyn till dagens betingelser. Det är emellertid inte osannolikt att mossen väster om byn varit sjö under bronsåldern. Rösena är gravmonument anlagda av en befolkning som livnärde sig på jakt, fiske, boskapsskötsel och jordbruk. Yngre förhistoriska lämningar kan ha odlats bort varför det är svårt att belägga kontinuitet i bebyggelsen. Under medeltidens slutskede utgjordes byn av sex gårdar belägna på rad i nordsydlig riktning på samma sätt som dagens Ernatorp. Gårdarna är markerade på 1658 års häradslista över Norrvidinge. Laga skiftet år 1838 ändrade inte bebyggelsens placering nämnvärt. I dag ger byn med de täta ladugårdslängorna därför ett mycket ålderdomligt intryck. Byggnaderna är i ett ovanligt gott kulturhistoriskt skick med traditionellt vårdade mangårdsbyggnader (särskilt B1 och B2) av parstugu- och salsbyggnadskarakter, uppförda under tidsavsnittet 1800-1920.

Odlingslandskapet rymmer totalröjd åker med stenmurar och odlingsrösen av traditionellt slag. Äldre stembunden åker och äng förekommer, särskilt öster om byn. Ernatorp tillhör de bebyggelse- och byggnadshistoriskt mest intressanta byarna i länet.

Bebyggelsens egenart: Inom M1 ligger byns mangårdar på rad, huvudsakligen väster om den genomgående häradsvägen. Byggnaderna har huvudfasaderna orienterade mot vägen. Husen är uppförda i en och en halv eller två våningar. Samtliga har sadeltak. Fasaderna är av locklistpanel och med sträng symmetri vad gäller fönsterindelningen och snickerier. Färgsättningen är huvudsakligen faluröd med vita snickerier. Oljemålade byggnader har ljus färg.

Ekonomibygnaderna ligger på rad öster om vägen. De är uppförda som längor av falurödfärgat trä med sadeltak. Raden av ekonomibygnader är särskilt utmärkande för Ernatorp och avgörande för byns karakter.

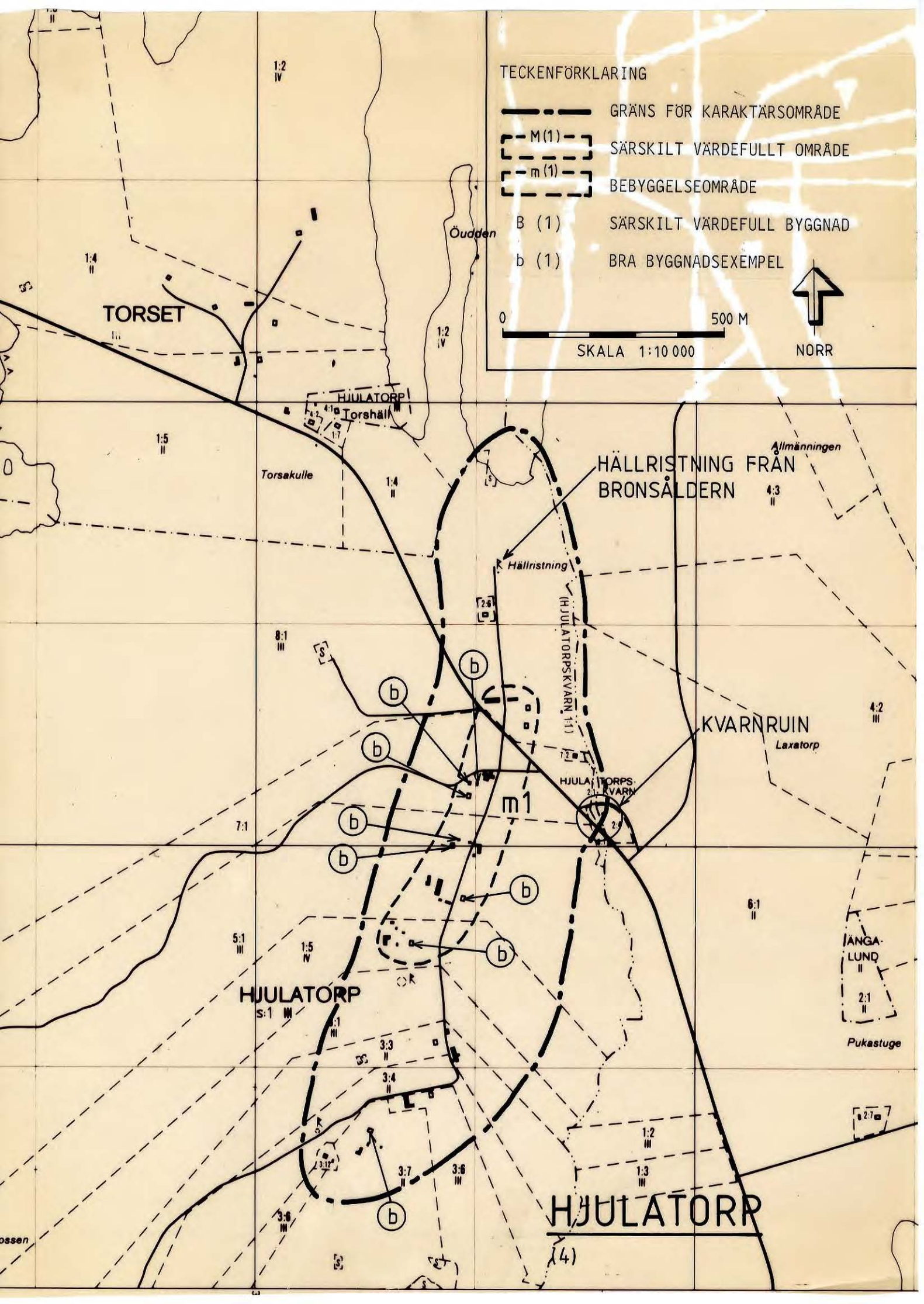
Riktlinjer: Vid ny-, om- och tillbyggnad och vid underhåll bör bebyggelsens egenart beaktas (se vidare bilaga 1, allmänna råd). Stora krav bör ställas på byggnadernas placering och utformning. Nybyggnad måste placeras med hänsyn till den äldre bebyggelsens struktur.

Säkerställande: Områdesbestämmelser bör övervägas inom M1.

Planeringsläge: Utpekad i länets kulturminnesvårdsprogram samt kommunöversikt (1977). Byggnadsinventering utförd (1984).

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- BRA BYGGNADSEXEMPEL

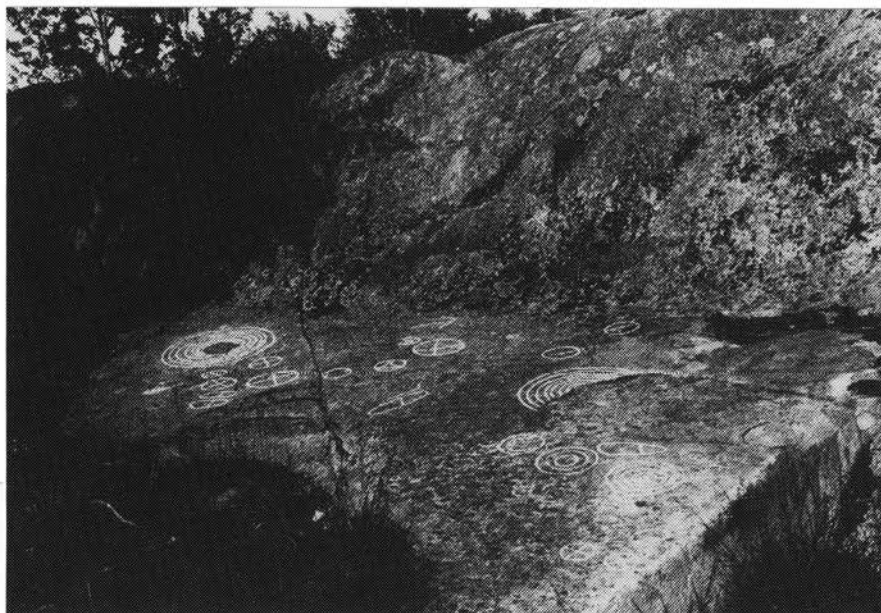
HJULATORP, BERGS SOCKEN (4)

Historia: Bygden invid vattendragen i Helgasjöns vattensystem är rik på lämningar från sten- och bronsåldern. I Hjulatorp vittnar Kronobergs läns enda kända hällristning om bebyggelse redan 1000 år före Kristus.

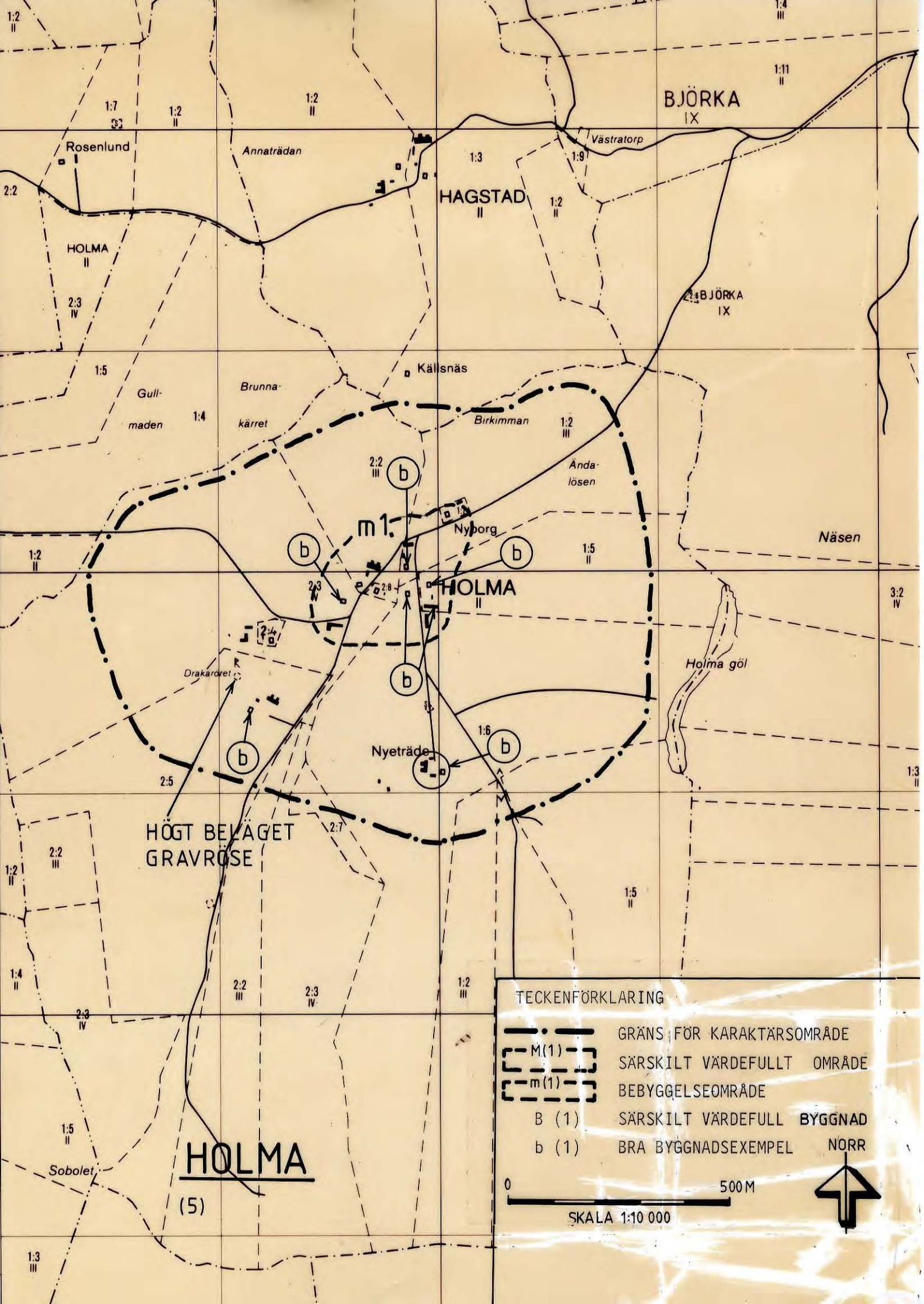
Obruten odling har skett sedan medeltiden och i arkivmaterialet omnämns "Julathorp" 1424 som sätesgård. 1545 utgjordes byn av tre gårdar. Bebyggelsen av idag har stark 1800-talsprägel.

Bebyggelsens egenart: Hjulatorps bebyggelse karaktäriseras främst av traditionellt vårdade tvåvånings mangårdsbyggnader uppförda av trä och klädda med faluröd locklistpanel med vita snickerier. Taken är sadelformade och täckta med tegel.

Riktlinjer: Vid ny-, om- och tillbyggnad och vid underhåll bör bebyggelsens egenart beaktas (se vidare bilaga 1, allmänna råd).

Hällristning
i Hjulatorp,
Bergs sn

TECKENFÖRKLARING

	GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
	SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
	BEBYGGELSEOMRÅDE
	SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
	BRA BYGGNADSEXEMPEL

0 500 M

SKALA 1:10 000

NORR

HOLMA

(5)

HOLMA BY, BERGS SOCKEN (5)

Historia: Drakarör är ett av de högst belägna bronsåldersrösena i Berg socken. Dess läge anger Holmas höga ålder som bosättningsplats och stadigvarande odling har skett åtminstone sedan medeltiden. 1483 omnämns en bonde i Holma och 1545 bestod byn av två skattegårdar.

Odlingslandskapet utgörs av totalröjd åkermark med mellanliggande ängar och betesvallar. Odlingsstenen är utkörd till de lägst liggande partierna och samlad i stora tippar. Bebyggelsen är tämligen koncentrerad.

Bebyggelsens egenart: Inom m1 utgörs bostadshusen av tvåvånings parstugor med symmetrisk fönsterindelning och centralt placerad huvudentré. Fasaderna är klädda med faluröd locklist och husen täckta med tegel.

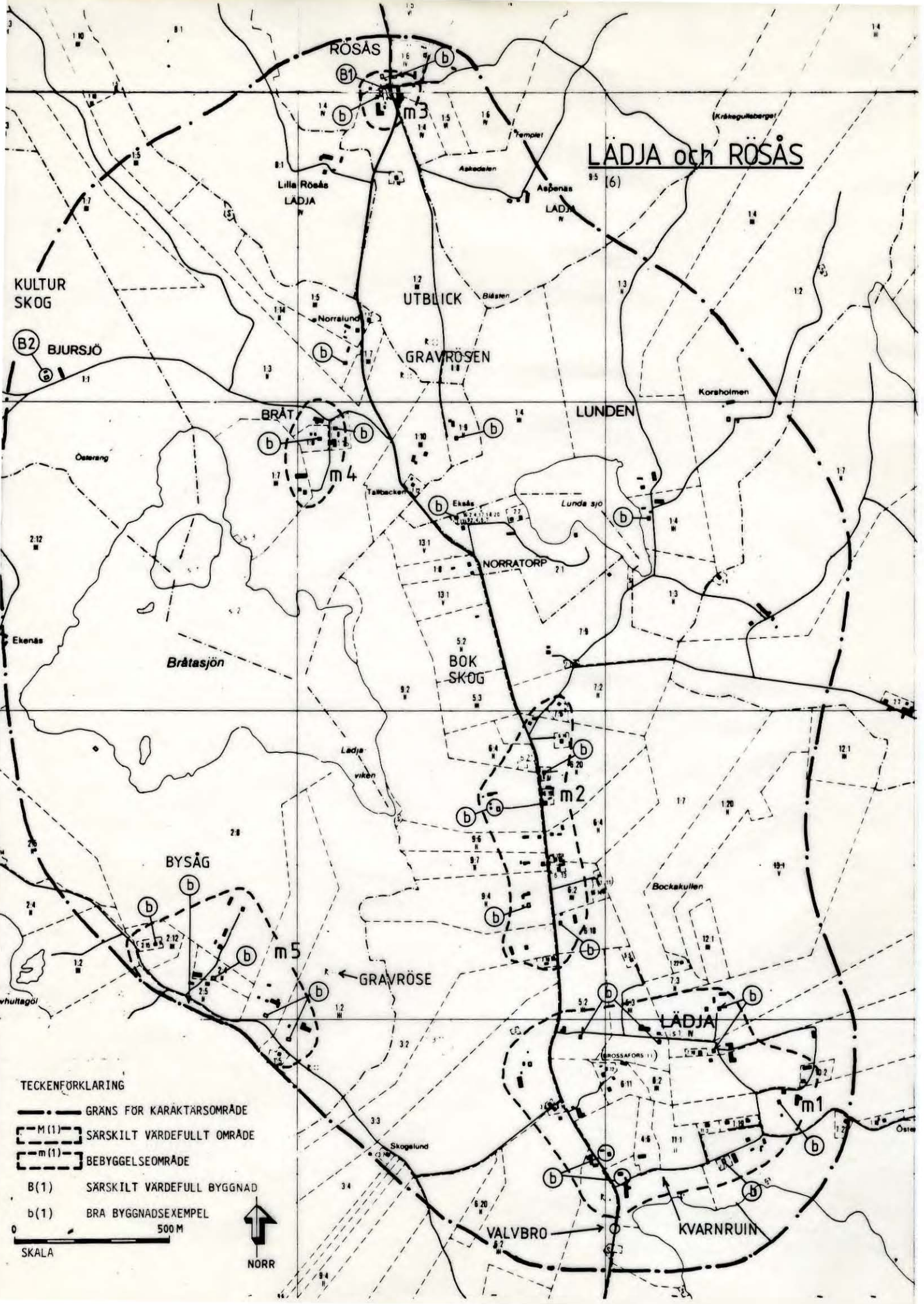
Snickerier på verandor, fönsteromfattningar och knutar är vita. Uthus och ekonomibyggnader har samma material och färgsättning som bostadshusen.

Riktlinjer: Vid ny-, om- och tillbyggnad och vid underhåll bör bebyggelsens egenart beaktas (se vidare bilaga 1, allmänna råd).

Planeringsläge: Holma är omnämnt i länets kulturminnesvårdsprogram (1981).

Holma by,
Bergs sn

LADJA och ROSÅS

- TECKENFÖRKLARING**
- GRÄNS FÖR KARÄKTÄRSOMRÅDE
  - SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
  - BEBYGGELSEOMRÅDE
  - SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
  - BRA BYGGNADSEXEMPEL
- 0 500 M
SKALA
- NORR

LÄDJA OCH RÖSÅS, BERGS SOCKEN (6)

Historia: I Lädja-Rösåsområdet finns fem rösen av sten- och bronsålderskaraktär. De ligger väl synliga på höjdryggar.

Under medeltiden har byarna Lövhult, Lädja och Rösås odlats, medan Bråt sannolikt tillkommit i samband med nyodling under medeltidens slutskede. Området bevarar lämningar som belyser kulturlandskapets framväxt och det gamla agrarsamhällets mångfald och allsidiga markutnyttjande. Från byarnas inägomark sträcker sig ängs- och hagrester ut till marginalmarkernas torprester. Exempler är talrika på ålderdomlig stenbunden åker, rösebemängd förfallen åker, totalröjd åker med stenmurar, odlingsrösen och blockstenstippar. Vid sänkning av Bråtsjön 1907 vanns en hel del mark för slätter och bete. Exempler på mossodlingar är omfattande.

Tidigt kom vattenkraften till användning för kvarn- och sågdrift. Kartor från 1600-talets andra hälft redovisar uppdämningar som fortfarande ligger kvar om än övergivna. Laga skiftet genomfördes 1849 i Lövhult, 1859 i Lädja och 1860 i Bråt. Samtliga skiften medförde en spridning av bebyggelsen från de ursprungliga klungbyarna ut i odlingslandskapet. Byggnaderna är därför i allmänhet inte äldre än från 1850, utom i Rösås vars bebyggelse kan vara äldre. Rösås var länge säteri (B1) med många underlydande hemman. Efter 1794 har hemmanet varit i bondehänder.

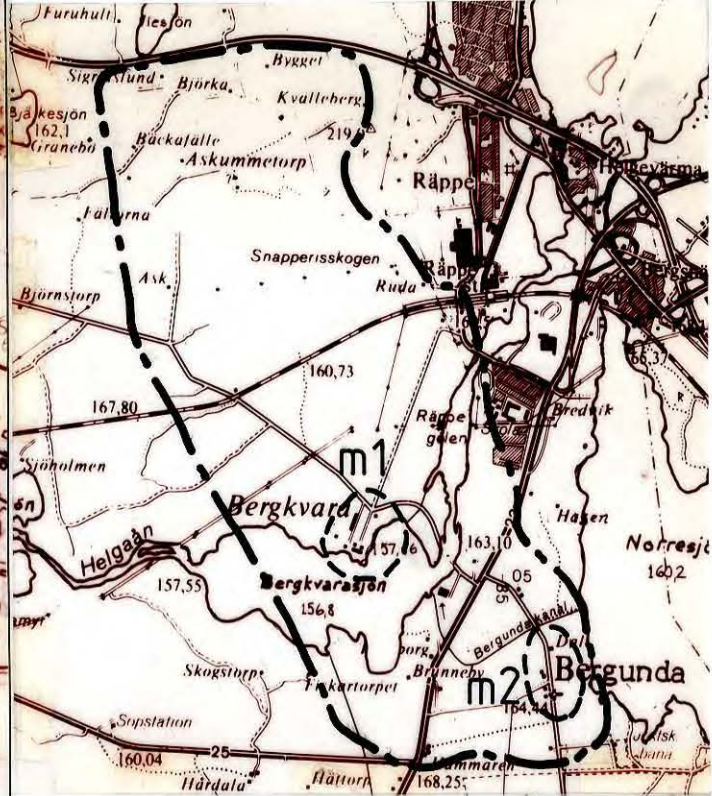
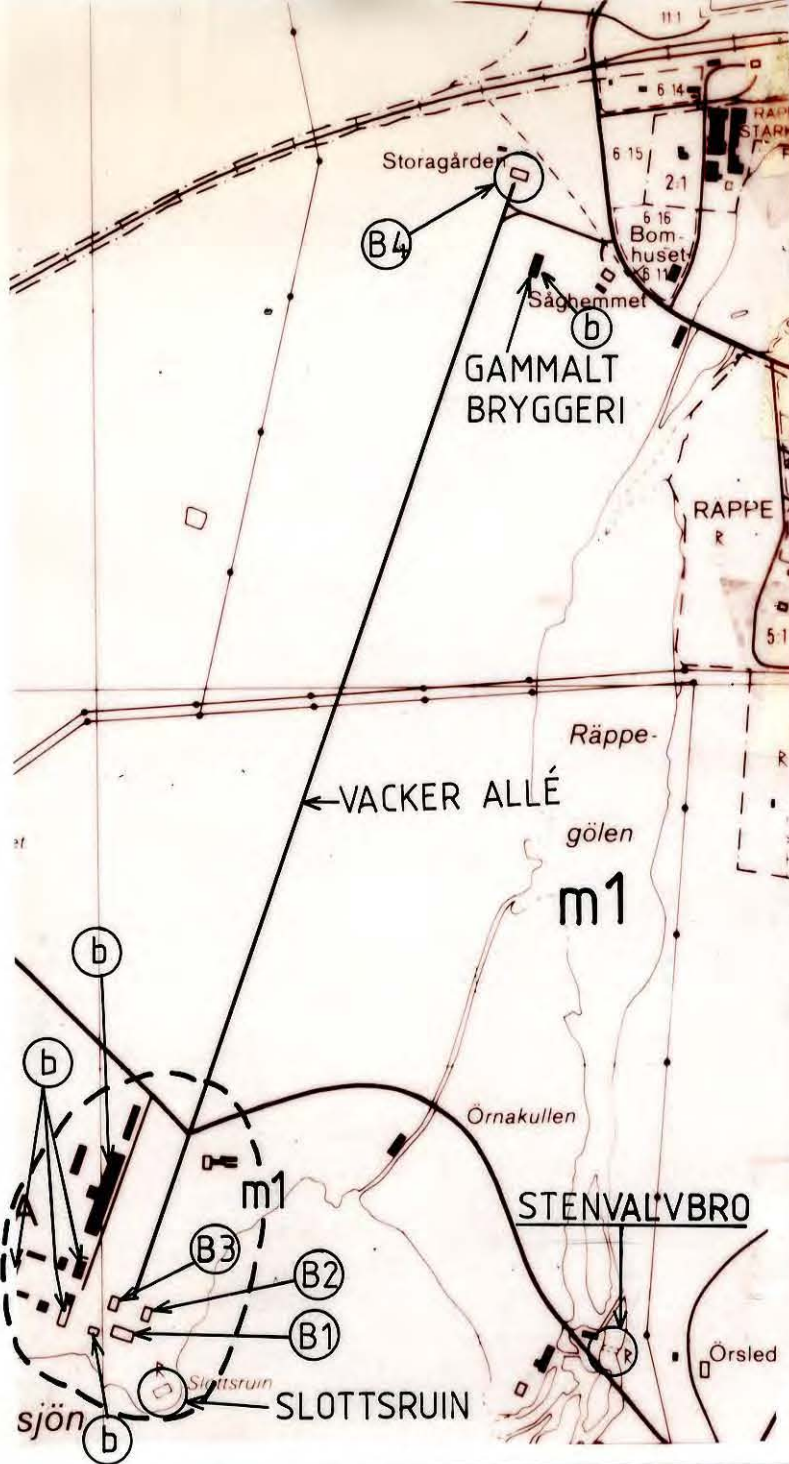
Bebyggelsens egenart: Inom området finns fem tydliga bebyggelsegrupper. Bebyggelsen i Lädja (m1 och m2) och Hult är spridd, medan den i Rösås (m3), Bråt (m4) och Lövhult (m5) är samlad gruppvis. Mangårdsbyggnadernas huvudfasader är orienterade mot genomfartsvägar, med undantag för Lädjas östra del där flertalet ligger i nord-sydlig riktning. Husen har enkla volymer med sadeltak. Fasaderna är symmetriska vad gäller fönstrens och snickeriernas placering. Samtliga bostadshus, utom tre, och alla ekonomibyggnader är klädda med locklistpanel.

Färgsättningen är, med mycket få undantag, faluröd och med vita snickerier. De få oljefärgade fasader som finns är målade i ljusa kulörer med snickerier i vitt eller grönt. Takmaterialet är i allmänhet rött tegel. Bostadshusen är uppförda som par- eller enkelstugor i en och en halv eller två våningar.

Riktlinjer: Vid ny-, om- och tillbyggnad och vid underhåll bör bebyggelsens egenart beaktas (se vidare bilaga 1, allmänna råd).

Planeringsläge: Riksintresse för kulturminnesvården. Utpekad i länets kulturminnesvårdsprogram. Utpekad i kommunöversikten (1977). Byggnadsinventering utförd (1985).

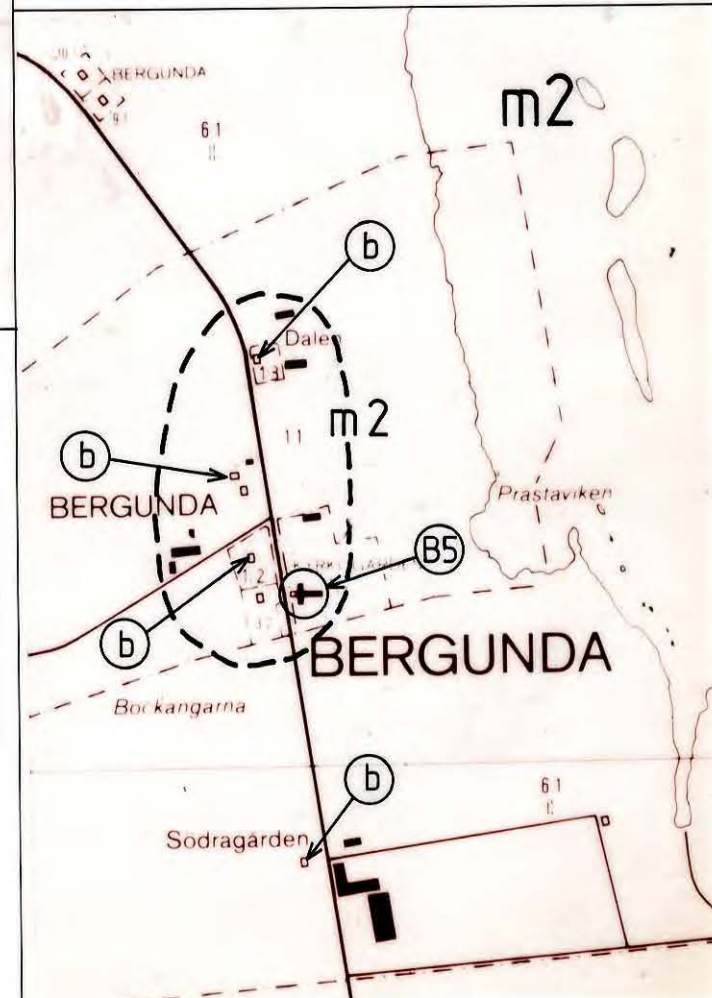

ÖVERSIKT
SKALA 1:50 000

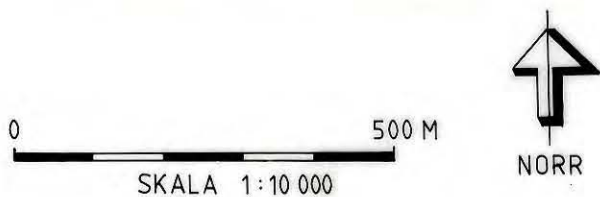
BERGKVARA

(7)

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- BRA BYGGNADSEXEMPEL

BERGKVARA HERRGÅRD, BERGUNDA SOCKEN (7)

Historia: Bergkvara gods nådde sin största omfattning under 1400-talets slutskede. Godset omfattade då mark såväl inom riket som i Skåne och var ett av sin tids största godskomplex med en betydande makt såväl politiskt som ekonomiskt. Från den tiden härrör den byggnad som idag är ruin vid herrgården. Under 1600- och 1700-talen sönderföll Bergkvara i tre mindre godskomplex, Bergkvara, Engaholm och Huseby. Under 1800-talet utfördes omfattande nyodling och torpläggning, varvid grunden för dagens rationella jord- och skogsbruk lades.

Huvudbyggnaden på Bergkvara är uppförd omkring 1794 i sengustaviansk byggnadsstil och är en synnerligen god representant för sin tids byggnadsskick. Det monumentala ladugårdskomplexet har tillkommit under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal.

Brukningssentrum omges av ett öppet välhävdad odlingslandskap. Nordnordöst om herrgården uppfördes 1850 ett av länets första bryggerier för bryggning av bayerskt öl. I anslutning till bryggeriet ligger Räppe Storegård, vars mangårdsbyggnad under 1800-talet tjänade som bostad för bryggmästaren.

Söder om herrgården ligger Bergunda medeltida kyrka uppförd med försvarstorn. I anslutning till kyrkan ligger prästgården och sockenstugan. Där Helgaån rinner in i Bergkvarasjön ligger Örsleds kvarn och stenvalvsbro.

Bergkvara är ett byggnads- och socialhistoriskt synnerligen värdefullt kulturhistoriskt komplex. Inom godset kan alla de skeende påvisas som är grunden till dagens fungerande jordbruk. Torpen och mossodlingarna är en del av de spår som vittnar om försöken under 1800-talet att säkerställa godsets fortbestånd. Samtliga dessa spår är av väsentlig betydelse för allmänhetens möjligheter att förstå det historiska utvecklingsförloppet.

Bebyggelsens egenart: Herrgården (B1) med flyglar (B2, B3) och omgivande byggnader (b) präglar det särskilt värdefulla området (M1). Corps de logi och flyglar har gulputsade fasader och tegeltak. Fönsterindelingen är symmetrisk. Ytterligare byggnader av särskilt värde är ekonomibygnaderna, bostadskasernen och lusthuset. Ekonomibygnaderna är uppförda av fogad tuktad och otuktad sten och täckta med röd plåt. Långhusfasaderna bryts av tvärskepp med gavelspetsar i rik tegelarkitektur.

Räppe Storgård (B4) är med sin putsade och symmetriskt uppbyggda fasad en god exponent för herrgårdskulturens lönebostäder.

Riktlinjer: Inom område M1 bör nybyggnad undvikas. Vid underhåll av byggnaderna bör traditionell teknik och traditionella material användas. Ljusa färger och naturstensfasader bör behållas. Inom m2 bör nybebyggelse undvikas i anslutning till kyrkan (B5). Vid ny-, om- och tillbyggnad och vid underhåll bör bebyggelsens egenart beaktas (se vidare bilaga 1, allmänna råd). Alléträd och trädgårdar bör ägnas särskild uppmärksamhet.

Säkerställande: Riksintresset säkerställs genom byggnadsreglerande områdesbestämmelser för området M1.

Planeringsläge: Riksintresse. Särskilda riktlinjer i kommunöversikt (1977). Utpekad i länets kulturminnesvårdsprogram (1981).

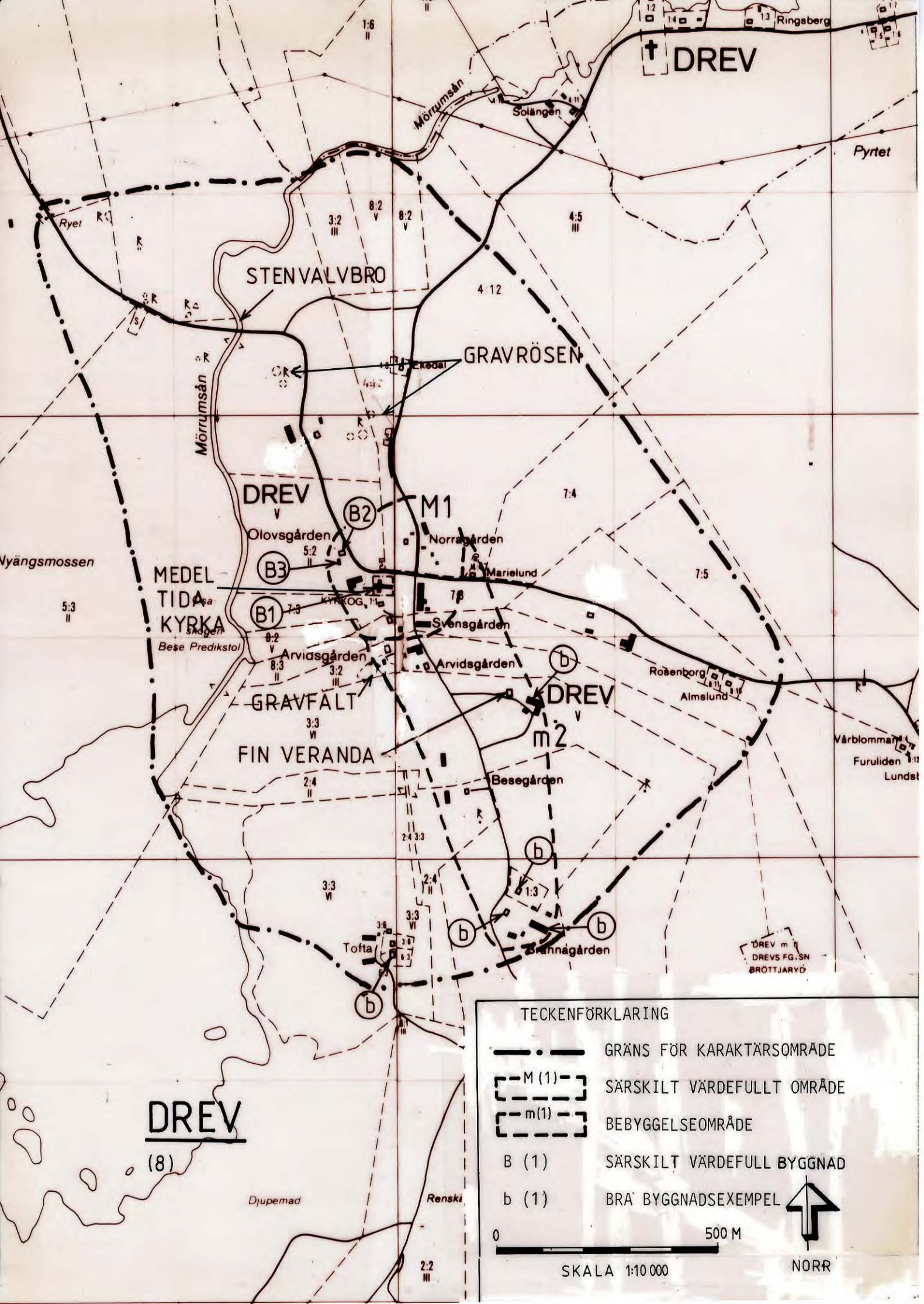
Huvudbyggna-
den på Berg-
kvara, Berg-
unda sn

Ernatorp,
Bergs sn

Rösås, Bergs
sn

DREV

(8)

TECKENFÖRKLARING

	GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
	SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
	BEBYGGELSEOMRÅDE
	SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
	BRA BYGGNADSEXEMPEL

0 500 M

SKALA 1:10 000

NORR

**DREVS MEDELTIDSKYRKA MED OMGIVANDE KULTURLANDSKAP,
DREVS SOCKEN (8)**

Historia: Drev ligger invid Mörrumsån, som var en av de viktigaste kolonisationslederna in i södra Småland. Av den förhistoriska Drevbygden återstår idag bl a ett gravfält med 16 runda stensättningar, 3 resta stenar och 1 treudd. I närheten finns ytterligare 2 treuddar, 5 stensättningar (varav en kvadratisk), 4 rösen och 3 platser med skålgropar. Fornlämningarna härrör främst från järnåldern från vilken tid bygden sannolikt varit kontinuerligt brukad.

Sockennamnet Drev förekommer första gången 1428 i det skriftliga källmaterialet. Kyrkobyggnaden uppfördes emellertid under 1100-talet. Med sin tämligen oförvanskade 1600-talsinteriör är den en god representant för småländska landsbygdskyrkor. Kyrkan övergavs som sockenkyrka när ny kyrka invigdes 1868. Den har emellertid restaurerats och används tidvis fortfarande.

Drevs by är skriftligt belagd 1510 och bestod 1545 av 8 gårdar. Den bevarar fortfarande ålderdomliga namnformer och av dess byggnader är flera kulturhistoriskt värdefulla.

Dagens kulturlandskap åskådliggör uppodlingen genom stenmurar, odlingsrösen, stentippar och brukningsvägar.

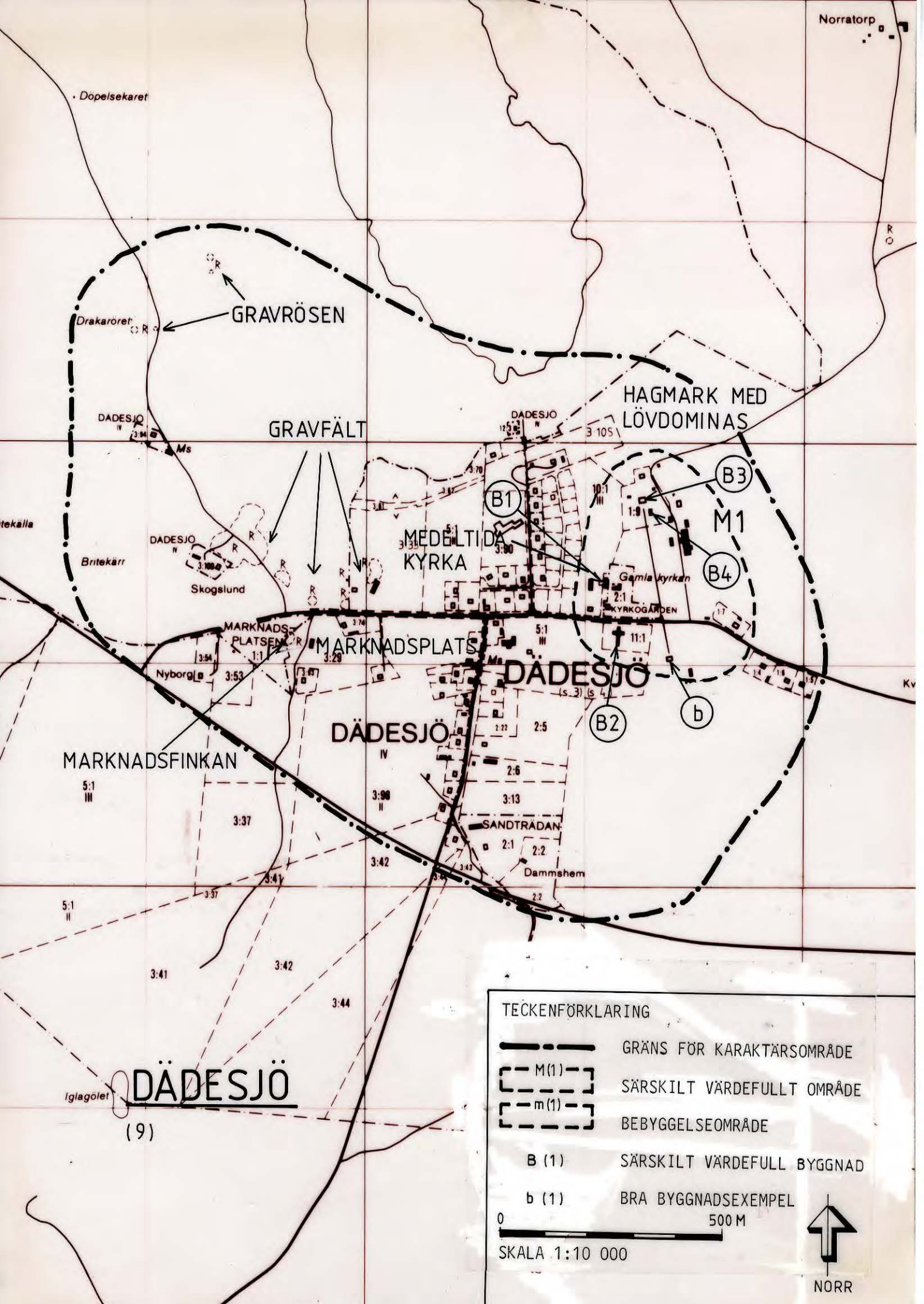
Av kommunikationshistoriskt intresse är stenvalvsbron över Mörrumsån.

Bebyggelsens egenart: Bebyggelsen inom M2 är utglesad, tämligen spridd och med huvudfasaderna mot närmaste väg. Mangårdsbyggnaderna är uppförda i enkla volymer och en och en halv eller två våningar. Huvudingången är placerad i fasadernas mitt, som i övrigt präglas av sträng symmetri vad gäller placering av fönster och snickerier. Fasadmaterialet är locklistpanel målat i falurött eller ljusa oljefärger och med vita snickerier. Taken är sadelformade och som regel täckta med rött tegel. Inom området M1 ligger kyrkan (B1) och äldre och yngre mangårdsbyggnader på nämndemansgården (B2 och B3).

Riktlinjer: Vid ny-, om- och tillbyggnad och vid underhåll bör bebyggelsens egenart beaktas (se vidare bilaga 1, allmänna råd).

Säkerställande: För att överföra syftet med det gamla nybyggnadsförbudet till den nya lagstiftningen bör områdesbestämmelser införas inom M1.

Planeringsläge: Utpekad i kommunöversikten (1977). Förordnande om förbud mot nybyggnad (86 § BL) enligt äldre lagstiftning. Utpekad i länets kulturminnesvårdsprogram (1981). Byggnadsinventering utförd (1982).

Norratorp

Döpelsekaret

GRAVRÖSEN

HAGMARK MED LÖVDOMINAS

GRAVFÄLT

MEDELTIDA KYRKA

DÄDESJÖ

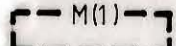
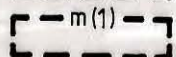

DÄDESJÖ

MARKNADSFINKAN

DÄDESJÖ

(9)

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- M(1) SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- m(1) BEBYGGELSEOMRÅDE
- B(1) SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- b(1) BRA BYGGNADSEXEMPEL

0 500 M

SKALA 1:10 000

NORR

DÄDESJÖ MEDELTIDA SOCKENCENTRUM, DÄDESJÖ SOCKEN (9)

Historia: Dädesjö är en av länets fornlämningsrikaste socknar med mer än 80 kända lokaler. Invid sockencentrum finns inte mindre än sex gravfält och några enstaka fornlämningar som illustrerar hur en flexibel bosättning under sten- och bronsåldern ersattes med en mer stationär bebyggelse under järnåldern.

Dädesjö gamla kyrka uppfördes sannolikt omkring år 1200. I samband med att den nya kyrkan togs i bruk 1793 fick den gamla funktion som sockenmagasin. Det räddade den sannolikt från rivning. 1200-talskyrkan med sina för svensk del unika takmålningar kom därigenom att bevaras åt eftervärlden. Nordväst om gamla kyrkan ligger grundläggningar som kan härröra från den medeltida byn, omnämnd redan under 1100-talet.

Nordost om gamla kyrkan ligger Dädesjö gamla prästgård sannolikt uppförd under 1700-talets senare hälft. Sin nuvarande form och volym erhöll byggnaden under tidigt 1800-tal. I anslutning till prästgården ligger ett ålderdomligt visthus uppfört som loftbod. Anläggningen tjänar som hembygdsgård tillsammans med några ytterligare byggnader.

Funktioner som marknadsplats och hållplats för järnvägen gjorde att Dädesjö under senaste seklet växte ut till en mindre tätort med flera servicefunktioner av betydelse för bygden.

Bebyggelsens egenart: Dädesjö karaktäriseras främst av egnahem utmed vägar i nordsydlig riktning. Bostadshusen har varierande utformning.

Särskilt värdefulla byggnader är, förutom kyrkorna (B1 och B2), gamla prästgården (B3), loftboden (B4). Samtliga ligger inom M1 liksom nya prästgården (b).

Riktlinjer: Nybyggnad skall ske enligt gällande detaljplan. Ny- och ombyggnader bör utföras i trä och färgsättas i ljusa nyanser eller falurött med vita snickerier. Uthus skall uppföras fristående från bostadshus (Se vidare bilaga 1, allmänna råd).

Säkerställande: Riksintresset säkerställs genom områdesbestämmelser eller detaljplan för M1.

Planeringsläge: Riksintresse. Särskilda riktlinjer i kommunöversikt (1977). Utpekad i länets kulturminnesvårdsprogram. Gamla prästgården byggnadsminne sedan 1964. Området väster om gamla kyrkan är detaljplanelagt.

EKE

(10)

GRAVRÖSE

TECKENFÖRKLARING

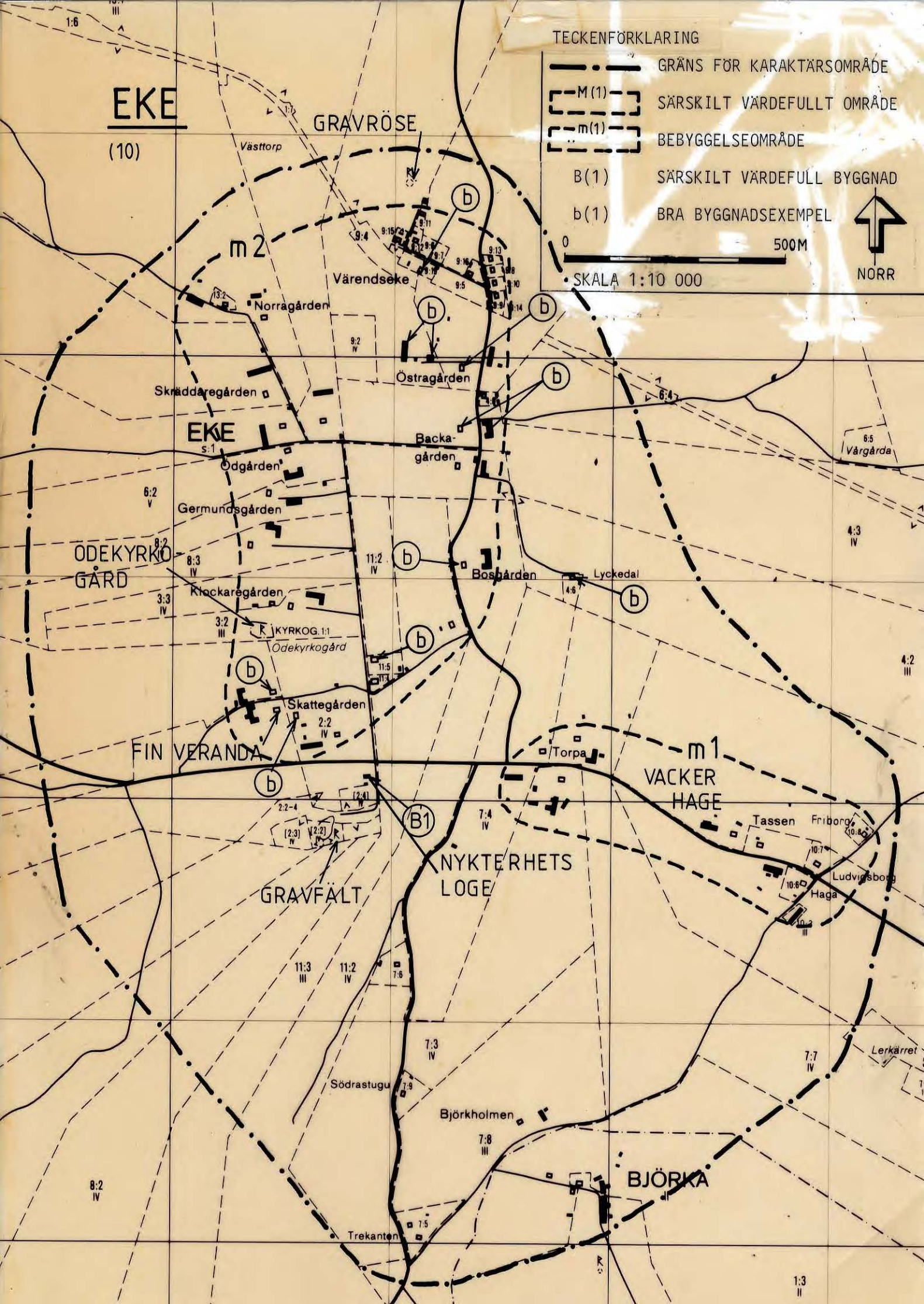
- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE

B(1) SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD

b(1) BRA BYGGNADSEXEMPEL

SKALA 1:10 000

EKE, UTSLÄCKT SOCKENCENTRUM, DÄDESJÖ SOCKEN (10)

Historia: Under den stora kyrkobyggnadsepoken i länet under sent 1700-tal och tidigt 1800-tal kom av ekonomiska skäl många småsocknar att sammanläggas till större för att förbilliga kyrkobyggena. Eke socken utsläcktes på så vis under 1790-talet.

Eke är omnämnt i det medeltida materialet redan under 1300-talet. Att bygden är äldre än så omvittnas av såväl förhistoriska lösfynd från byn som fornlämningarna i dess närhet. I den omgivande skogen finns flera rösen med eller utan hållkistor. I byns södra inägor ligger ett gravfält med cirka tio ovala stensättningar. Gravfältet har skador som antyder att dess ursprungliga omfattning odlats bort.

Centralt i byn ligger platsen för Eke sockenkyrka som revs 1795. Den var sannolikt av medeltida ursprung och troligen uppförd som gårds- eller bykyrka för att sedan bli centrum i den efterhand utbildade lilla socknen Eke.

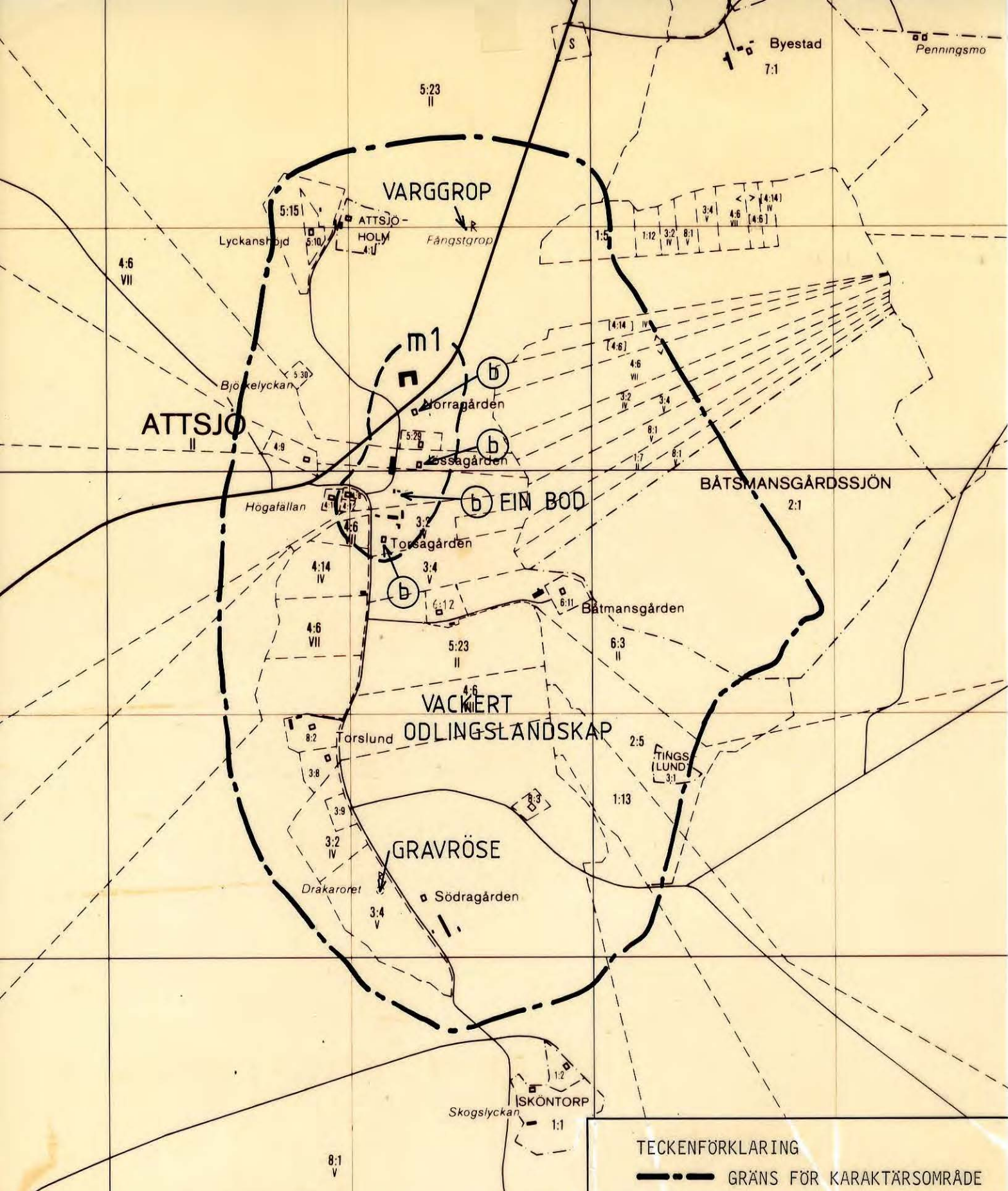
Bebyggelsen i byn är starkt präglad av laga skiftet som genomfördes 1862-70. I samband därmed fick många av mangårdsbyggnaderna sin nuvarande karaktär av par- och salsstugor. Såväl skolan som nykterhetslogen (B1) representerar viktiga epoker i byns historia.

Odlingslandskapet är totalröjt och den ringa förekomsten av stensamlingar vittnar om liten ursprunglig stenbundenhet.

Bebyggelsens egenart: Bebyggelsen är spridd inom två avgränsande områden (m1 och m2). Mangårdsbyggnadernas huvudfasader är riktade mot närmaste väg. Bostadshusen är uppförda i enkla volymer med sadeltak och i en och en halv eller två våningar. Fasadmaterialet är trä och färgsättningen övervägande faluröd med vita snickerier. Taken är i allmänhet täckta med tegel.

Riktlinjer: Nya hus bör placeras i redan etablerade grupper inom m1, m2. Vid ny-, om- och tillbyggnad och vid underhåll bör bebyggelsens egenart beaktas (se vidare bilaga 1, allmänna råd).

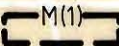
Planeringsläge: Utpekad i länets kulturminnesvårdsprogram (1981). Byggnadsinventering utförd (1983).

ATTSJÖ

(11)

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- B (1) SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- B (1) BRA BYGGNADSEXEMPEL

SKALA 1:10 000

NORR

ATTSJÖ BY, FURUBY SOCKEN (11)

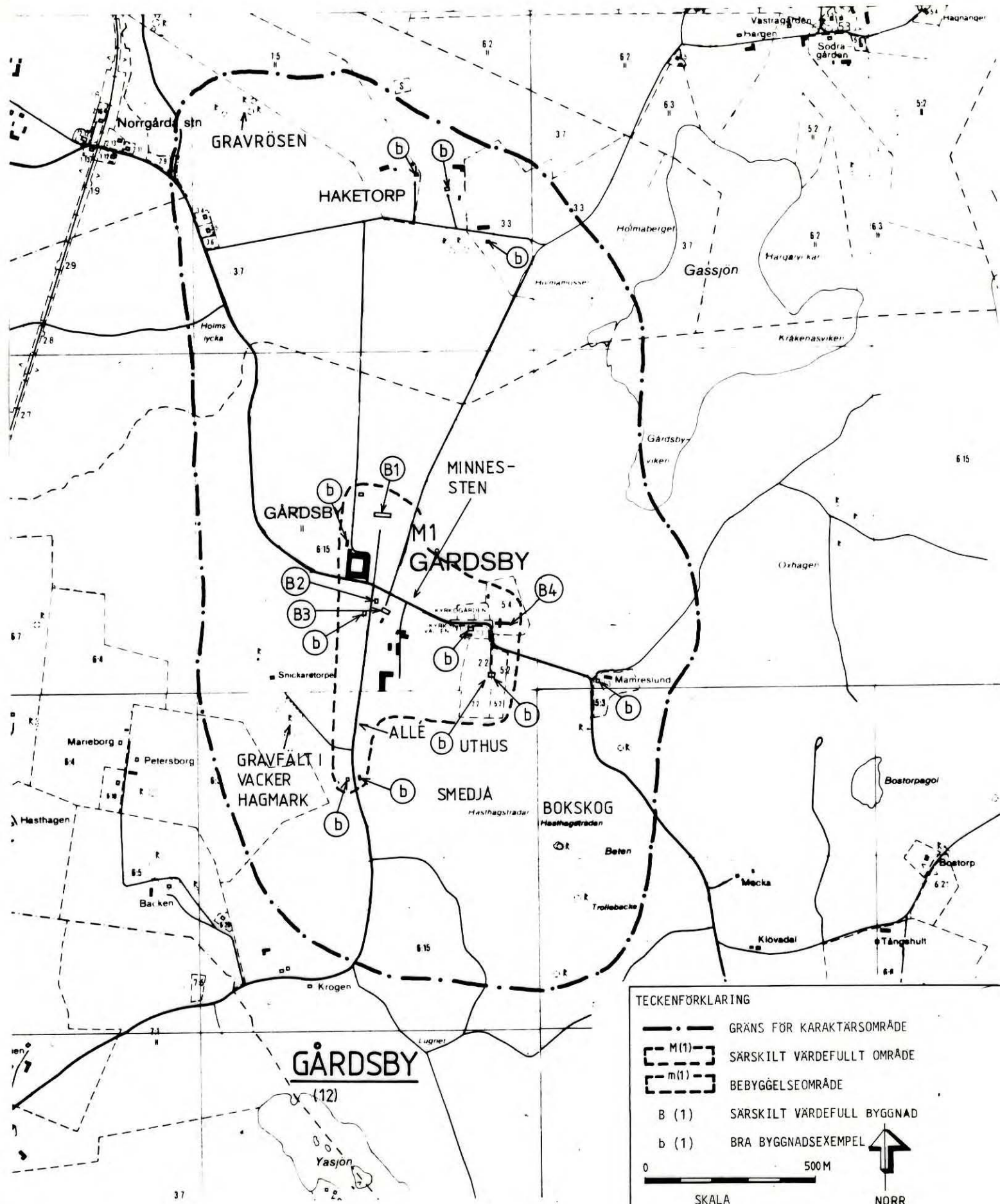
Historia: Attsjö tillhör den värendska centralbygden, trots att bygravfält av järnålderstyp saknas. 1545 var emellertid sex stamhemman utbildade vilket är starka skäl för en tämligen omfattande bosättning åtminstone under medeltiden. I ett medeltida belägg från 1282 skänker Gudmund i Attsjö en gård i byn till Nydala kloster.

Bronsåldersröset "Drakarör" i byns södra ände har en karaktäristisk placering på en nord-sydlig höjdsträckning. Av fångsthistoriskt intresse är en vargrop belägen på en höjd i mossodlingarna i byns norra del.

Odlingslandskapet är synnerligen varierat och visar flera odlingshistoriskt betydelsefulla faser. Väster om den nordsydliga byvägen ligger mindre och äldre åkrar med odlingsrösen och jordfasta stenar. Öster om vägen har åkern till stor del totalröjts. Fastmarksodlingarna kompletterades i sen tid med omfattande arealer utdikad mark vunnen från mossar och en sjö. Storskiftet genomfördes 1787 och laga skifte redan 1834, endast sju år efter stadgans tillkomst.

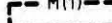
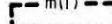

Bebyggelsens egenart: Byn är utdraget belägen på den genomgående höjdsträckningen i nord-sydlig riktning. Huvuddelen av bebyggelsen är koncentrerad till norra bydelen (m1). Mangårdsbyggnaderna är uppförda av trä och klädda med faluröd locklistpanel. De flesta är av salstyp med ett och ett halvt plan medan Norrgården är en dominerande parstuga med två våningar. Fasaderna har symmetrisk fönsterindelning och huvudentrén är som regel placerad mitt på långsidan mot vägen. Snickerierna är vitmålade. Taken är sadelformade med pannor av betong eller tegel. Ekonomibyggnaderna är av varierande karaktär men genomgående faluröda och uppförda av trä.

Riktlinjer: Ny- samt om- och tillbyggnader bör ske med beaktande av allmänna råd (bilaga 1). Eventuella nybyggnader bör endast medges i anslutning till befintlig bebyggelse.

GÅRDSBY
(12)

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- B (1) SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- b (1) BRA BYGGNADSEXEMPEL

0 500 M

SKALA

**GÅRDSBY HERRGÅRD MED OMGIVANDE KULTURLANDSKAP,
GÅRDSBY SOCKEN (12)**

Historia: Gårdsby socken är rik på fornlämningar och med ett varierat bestånd. I Gårdsby sockencentrum finns gravlämningar från sten-, brons- och järnåldern i form av rösen och höggravfält. Socknens läge invid Helgasjöns vattensystem har tillsammans med goda jordbruksförutsättningar bidragit till att bygden utvecklats tidigt.

Gårdsby omnämnes redan 1428 och vid reformationen bestod Gårdsby av fem hemman. Under 1600-talet kom fyra av dessa att samlas på en hand för att från 1665 utgöra säteri. Denna egendom äger fortfarande bestånd. Huvudbyggnaden på Gårdsby är uppförd under 1700-talets andra hälft i ett för tiden typiskt byggnadsskick. Flyglarna uppfördes 1810. Under 1800-talet har flera byggnader av betydelse för säteriets verksamhet uppförts och de arbetarbostäder som fortfarande finns i brukningscentrum utgör ett väsentligt inslag i den historiska miljön.

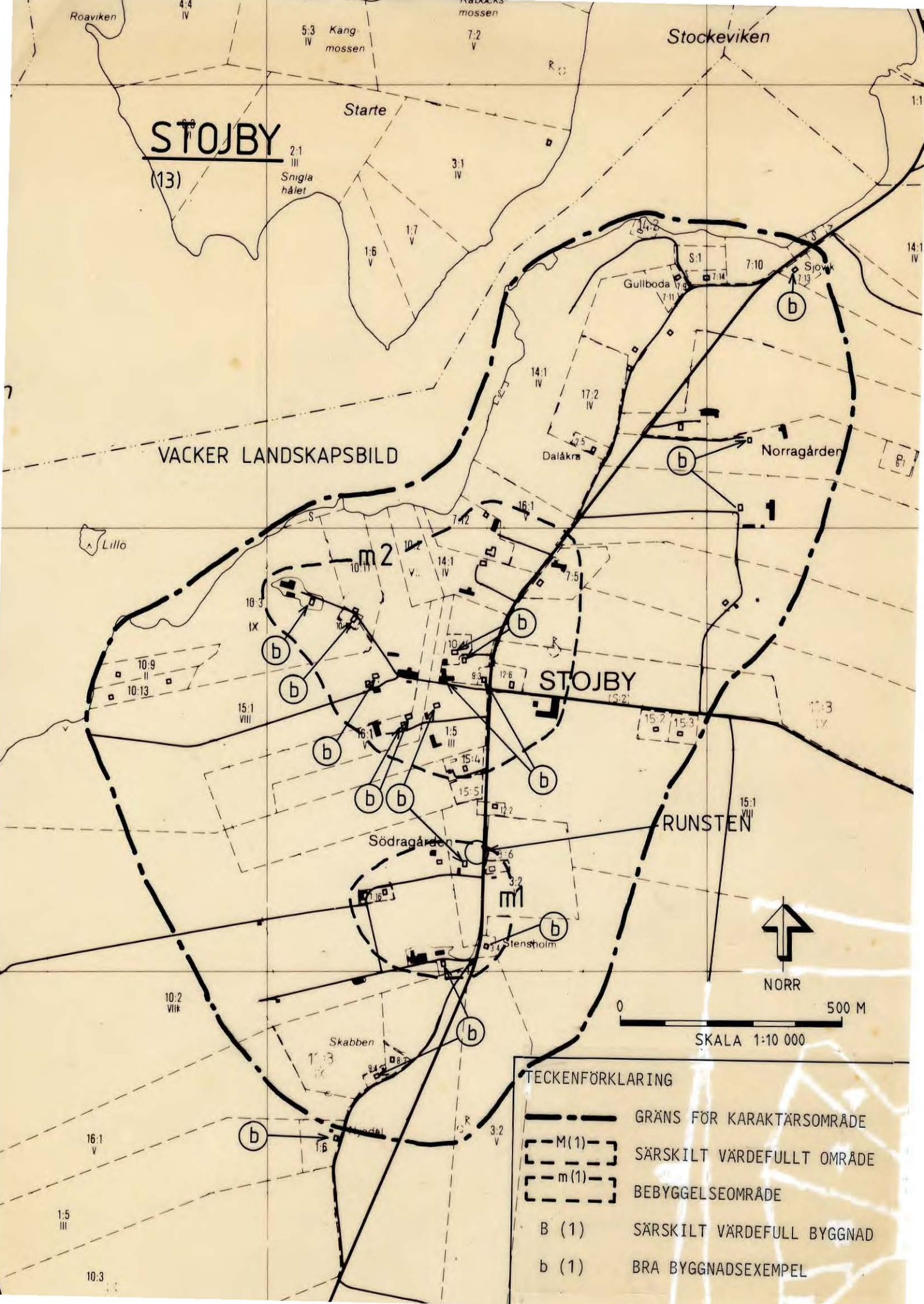
Ursprungligen uppfördes en kyrka redan under medeltiden, men mycket litet är känt om dess historia. Nya kyrkan uppfördes 1834 på i stort sett samma plats som den gamla. Den är en god representant för de nyklassicistiska stilidealerna och kan hänföras till den grupp kyrkor som ofta benämns Tegnér-lador. I anslutning till kyrkan ligger sockenstugan och prästgården, båda sannolikt uppförda under 1800-talets andra hälft.

Bebyggelsens egenart: Miljön (M1) präglas av herrgården (B1) och övriga bostadshus (B2 och B3). Husen är uppförda i enkla volymer med en och två våningar, reveterade samt med sadeltak. Fasaderna har symmetrisk fönsterplacering och huvudingången i mitten. Färgsättningen är ljusrosa kalkfärg. Övriga byggnader har enkla volymer, symmetriska fasader och locklistpanel i falurött eller ljusa oljefärger. Kyrkans (B4) monumnetala läge är ett givet blickfång. Alléerna ger området en speciell karaktär.

Riktlinjer: För M1 gäller att nybyggnad och ändring av bostadshus bör undvikas. Jordbrukets ekonomibyggnader bör anpassas till omgivande byggnader. Inom hela området bör allmänna råd, (bilaga 1)) beaktas vid byggnadsverksamhet.

Säkerställande : Herrgårdsmiljön (M1) säkerställs med områdesbestämmelser. Angeläget är att rivningslov införs och att bygglovplikt införs för ekonomibyggnader.

Planeringsläge: Utpekad i kommunöversikt (1977). Utpekad i länets kulturminnesvårdsprogram. Förbud mot nybyggnad (§ 86 BL) enligt äldre lagstiftning.

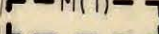
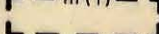

STOJBY

(13)

VACKER LANDSKAPSBILD

STOJBY

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- BRA BYGGNADSEXEMPEL

0 500 M

SKALA 1:10 000

STOJBY, GÅRDSBY SOCKEN (13)

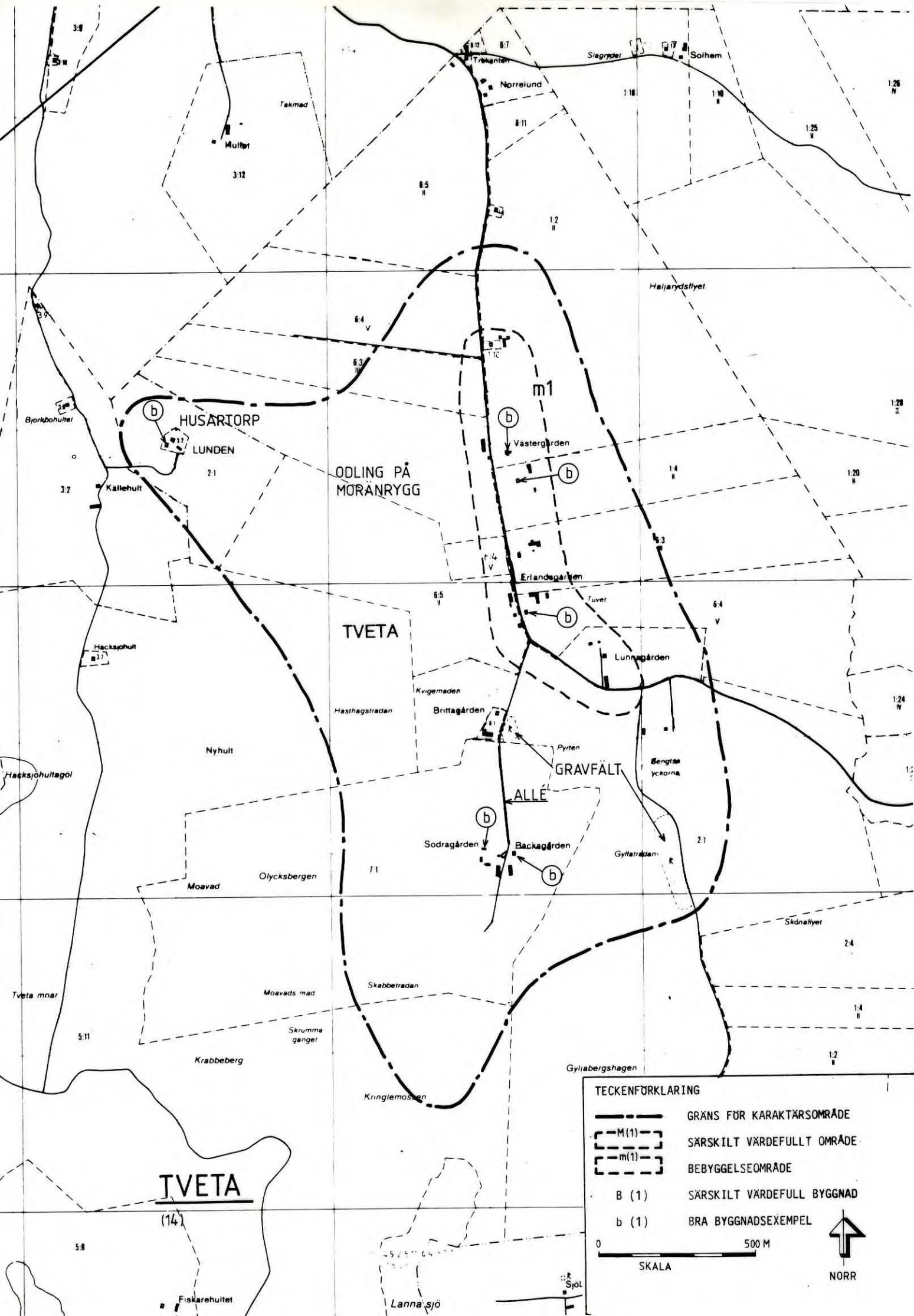
Historia: Stojby var med sina tio gårdar vid medeltidens slut en av Värends största byar. Runstenen från 1000-talet mitt i byn vittnar om lång stadigvarande bosättning. Odlingsförutsättningarna är goda och stenbundenheten liten med småländska mått mätt. Följaktligen är odlingsrösen och stenmurar inte lika vanliga här som på andra håll. Särskilt skyddsvärt är byns ålderdomliga vägsystem. Bebyggelsen är huvudsakligen belägen på den sida som vätter mot Helgasjön.

Bebyggelsens egenart: Mangårdsbyggnaderna utgörs huvudsakligen av tvåvånings parstugor uppförda med enkla volymer, symmetriska fasader och sadeltak. Byggnadsmaterialet är trä och fasaderna klädda med locklistpanel. Färgsättningen är övervägande ljus oljefärg trä med ljusa snickerier. Faluröda fasader förekommer.

Riktlinjer: Nybyggnad bör endast ske i anslutning till etablerade byggnadsgrupper. Vid ny-, om- och tillbyggnad och vid underhåll bör bebyggelsens egenart beaktas (se vidare bilaga 1, allmänna råd).

Planeringsläge: Utpekad i kommunöversikten (1977). Omnämnd i länets kulturminnesvårdsprogram (1981).

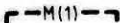

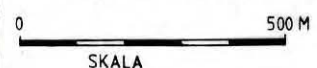

TVETA

(14)

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- BRA BYGGNADSEXEMPEL

SKALA

NORR

TVETA BY, GÅRDSBY SOCKEN (14)

Historia: I Tveta by finns två gravfält med 27 respektive 115 fornlämningar. De utgörs av rösen, runda och ovala stensättningar, högar och treuddar, och liksom bynamnet Tveta representerar de järnåldersbygden.

Platsen lämpade sig för järnålderns bönder och den relativt ringa stenbundenheten underlättade ett aktivt åkerbruk.

1545 utgjordes Tveta av sex hemman. Samtliga stamhemman finns fortfarande kvar tillsammans med sina ålderdomliga namn.

Delar av byn har åtnjutit sätesfrihet under historisk tid och efter 1695 var Tveta Lunna- och Erlandsgård anslagna som rusthåll för Smålands kavalleri. Rusthålllets husartorp som är en god representant för 1800-talets manskapsbostäder finns bevarat på fastigheten Lunden.

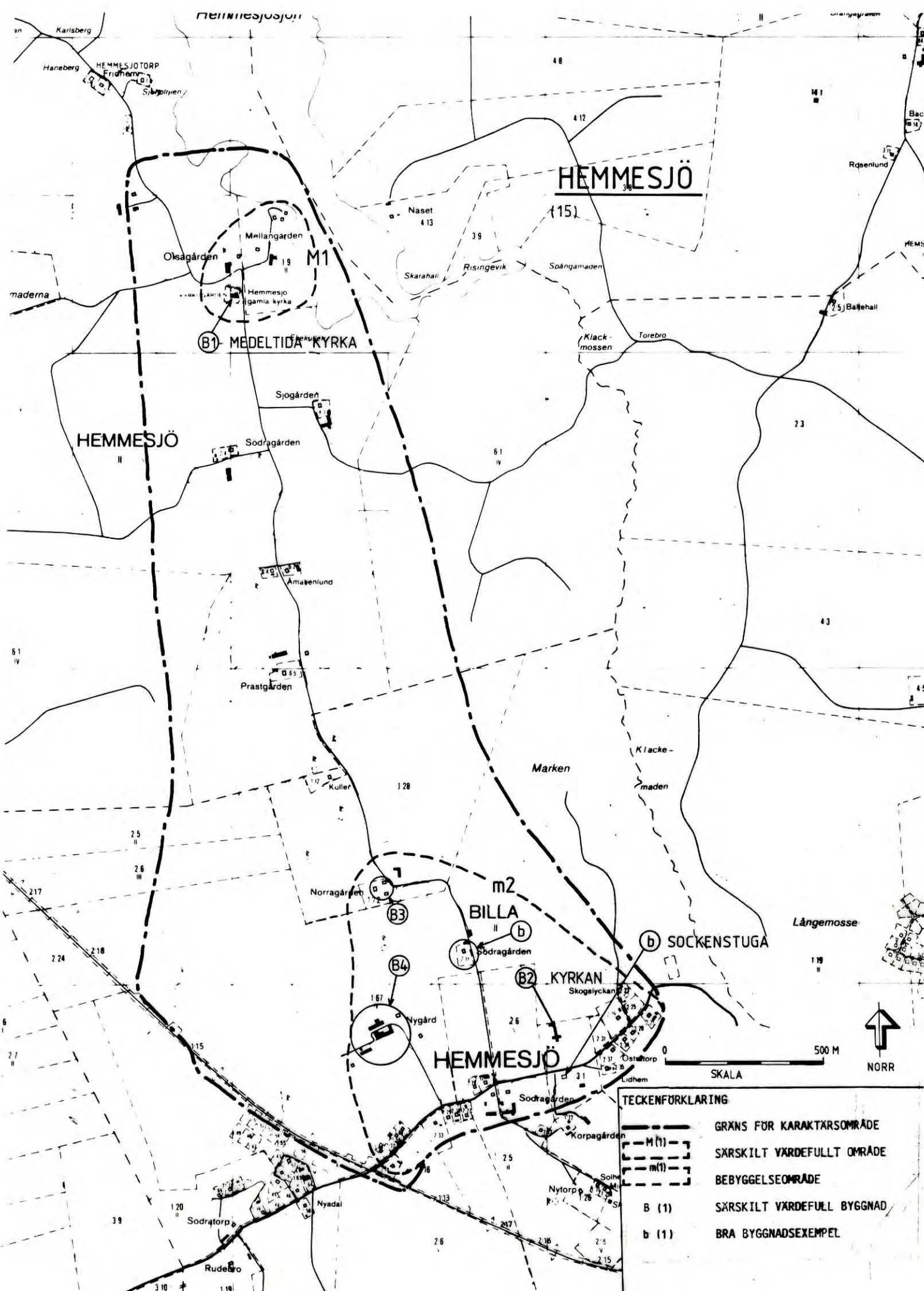
I samband med laga skiftet under 1870-talet kom bebyggelsen att spridas utmed byvägen i norrsydlig riktning. Byggnadsbeståndet är representativt för tidsavsnittet 1850-1920.

Kulturlandskapet utgörs huvudsakligen av totalröjd åker.

Bebyggelsens egenart: Byn är utspridd i nord-syd inom m1. Mangårdsbyggnaderna är uppförda med traditionella volymer och sadeltak. Fasaderna präglas av symmetri och är klädda med locklistpanel. Färgsättningen är faluröd eller ljusa färger.

Riktlinjer: Nya hus bör främst förläggas öster om allmänna vägen och orienteras med huvudfasaden mot vägen. Vid ny-, om- och tillbyggnad och vid underhåll bör bebyggelsens egenart beaktas (se vidare bilaga 1, allmänna råd).

Planeringsläge: Utpekat i kommunöversikt (1977). Utpekat i länets kulturminnesvårdsprogram. Byggnadsinventering genomförd (1983).

HEMMESJÖ

(B1) MEDELTIDA KYRKA

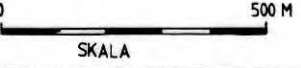
m2

BILLA

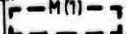
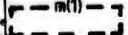
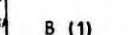
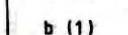
(b) SOCKENSTUGA

(B2) KYRKAN

HEMMESJÖ

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- **B (1)** SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- **b (1)** BRA BYGGNADSEXEMPEL

**HEMMESJÖ KYRKOR MED MELLANLIGGANDE KULTURLANDSKAP,
HEMMESJÖ SOCKEN (15)**

Historia: Området innehåller 13 fornlämningsplatser med framförallt enstaka stensättningar och rösen. Flera exempel på kvadratiska stensättningar finns. De två gravfälten i området består av 6 respektive 20 gravar med rösen, runda stensättningar och högar. En sten med 3 skålgropar finns nära ett av gravfälten.

I områdets norra del ligger Hemmesjö medeltida kyrka uppförd under 1100-talets slutskede. Kyrkans läge på en höjd gjorde den vida synlig i medeltidens landskap och fortfarande är platsens atmosfär mycket speciell. Kyrkans inre karaktäriseras av senmedeltida valv och fragmentariskt romanskt måleri. Altarskåpet från 1400-talet är osedvanligt kraftfullt för en småländsk medeltida landsortskyrka. Kyrkan lämnades öde när den nya kyrkan togs i bruk 1854. Invid gamla kyrkan låg den medeltida byn med sju gårdar. Av byn återstår idag ingenting. Mellan kyrkorna ligger ett variationsrikt kulturlandskap med stenmurar, odlingsrösen, stentippar och andra lämningar efter områdets uppodling. Bebyggelsen uppvisar ålderdomliga drag, särskilt i Billa, med flera mangårds- och ekonomibyggnader av 1800-talsursprung.

Bebyggelsens egenart: Bebyggelsen är spridd. Av husgrupperna är M1 invid gamla kyrkan och m2 invid nya kyrkan påtagliga. Husvolymerna är i allmänhet enkla och har sadeltak med vinklar kring 30 grader. Taken är vanligen täckta med rött tegel. Fasaderna är av trä och ofta utförda med faluröd locklistpanel.

Av enskilda byggnader utöver kyrkorna (B1 och B2) märks främst husen på Billa Norregård (B3) och Billa Nygård (B4). Anläggningarna är oförvanskade och av mycket stort kulturhistoriskt värde.

Riktlinjer: Inom M1 bör nybyggnad undvikas. Traditionell teknik och traditionella material bör användas vid underhåll. Inom m2 bör nybyggnad undvikas i åkerlandskapet, och helst ske gårdsanslutet. Bebyggelsemiljön vid B3 bör inte kompletteras med ytterligare hus. Inom hela karaktärsområdet bör allmänna råd (bilaga 1) beaktas vid byggnadsverksamhet.

Säkerställande: Miljön säkerställs genom att områdesbestämmelser införs för M1.

Planeringsläge: Riksintresse. Särskilda riktlinjer i kommunöversikt (1977). Förordnande om förbud mot nybyggnad (86 § BL) enligt äldre lagstiftning kring gamla kyrkan. Utpekat i länets kulturminnesvårdsprogram. Byggnadsinventering utförd (1982).

ÅRYDS JÄRNBRUK, HEMMESJÖ SOCKEN (16)

Historia: Frälsehemmanet Åryd med kvarn tillhörde under senmedeltiden Bergkvaragodset. I början av 1500-talet ägdes Åryd av en skattebonde och blev omkring 1570 säteri.

Järnbruket i Åryd grundades vid mitten av 1600-talet. Grundaren var holländaren Arnold De Rees (1612-1668), som också var verksam vid Huseby bruk. Åryd hade goda förutsättningar för ett järnbruk. Det fanns gott om järnmalm i sjöar och myrar. Man hade god tillgång till vattenkraft och trakten var rik på skog. Bruket hade sin storhetstid under senare hälften av 1700-talet och förra hälften av 1800-talet. Tillverkningen upphörde vid slutet av 1880-talet. År 1899 ströks bruket ur Kommerskollegiets lista över järnverk. Järnhanteringen kom att ersättas av träindustriell verksamhet.

Kring masugnen grupperade sig en mängd byggnader: hammare, smedjor, förrådshus, kvarnar och bostäder för smederna. De röda stugorna längs masugnsvägen är rester av den bebyggelsen. Ingen är dock äldre än 150 år.

Masugnen har upprepade gånger ny- och ombyggts. De båda kvarstående ugnarna är av relativt sent datum. Den östra är ombyggd på 1850-talet. Den västra, en s k rostugn, nybyggdes 1873.

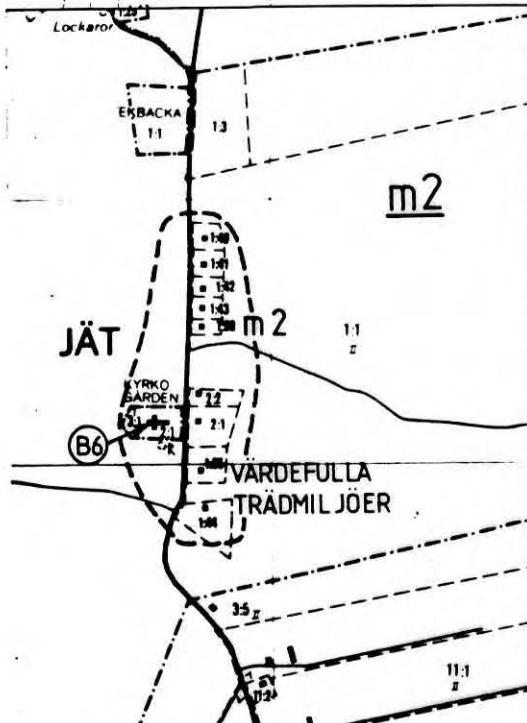
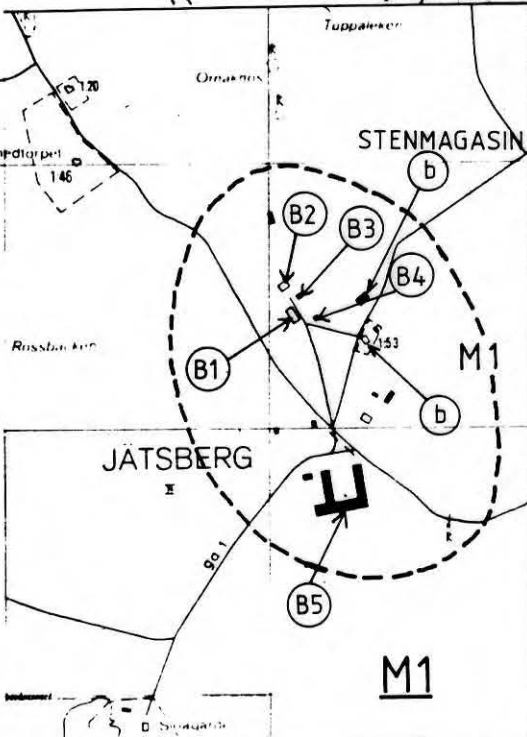
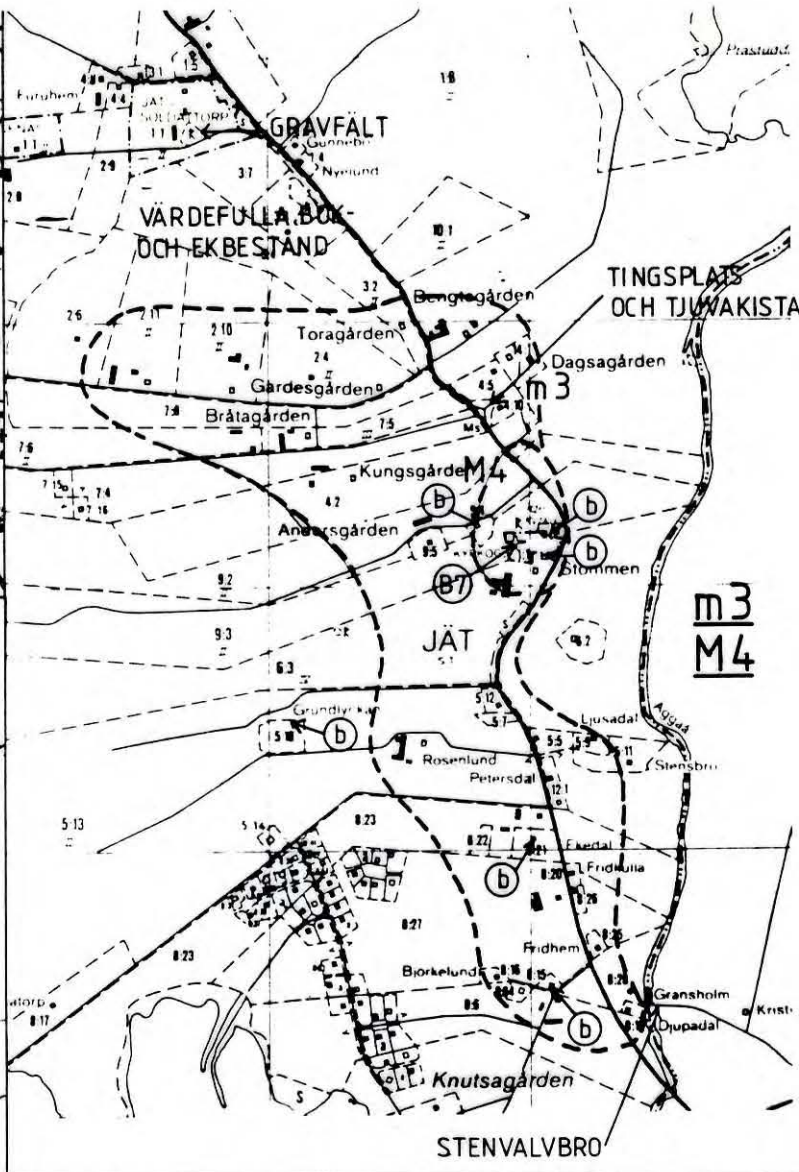
Herrgården uppfördes 1825-29 av bergsrådet Johan Lorenz Aschan. Trots att några äldre byggnader rivits ger Åryd idag en god bild av brukssamhällets uppbyggnad under järnhanteringsens glansperiod.

Bebyggelsens egenart: Området präglas av brukets funktionsanpassade byggnadsbestånd med byggnader för såväl industriell verksamhet (mas- och rostugn B2) som boende. Husens volymer varierar starkt. Gemensamt drag är att träfasaderna är utförda med locklistpanel som färgats faluröd. Herrgården (B1) är uppförd i två våningar. Fasaden har symmetrisk fönsterindelning och huvudingången placerad i dess mitt. Byggnaden är putsad och kalkavfärgad i en svagt gul nyans.

Riktlinjer: Inom m1 bör nybyggnad undvikas. Ombyggnader bör ske med beaktande av områdets egenart. Vid all byggnadsverksamhet inom karaktärsområdet bör allmänna råd (bilaga 1) beaktas.

Säkerställande: Bruksområdets egenart bör på sikt säkerställas genom upprättande av detaljplan.

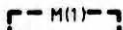
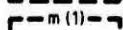

Planeringsläge: Utpekat i kommunöversikt (1977). Utpekat i länets kulturminnesvårdsprogram.

JÄT

(17)

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- BRA BYGGNADSEXEMPEL

0 500 M
SKALA

JÄTS KULTURLANDSKAP, JÄTS SOCKEN (17)

Historia: Vid Jät och Jätsberg finns tre gravfält och flera stora rösen, som representerar brons- och järnåldersbygden. Lösfynd antyder en ännu äldre bebyggelse. 1354 omnämndes huvudgården Bramsholme, ett stort godskomplex. Vid medeltidens slut fanns i västra Jät flera hemman som under 1600-talet införlivades med godset Jätsberg.

Odlingen sker på sedimentlager som bildats i samband med den värendska ishavssjöns tillbakagång. Byn västra Jät är idag borta och i brukningscentrum ligger istället herrgården Jätsberg med sina monumentala ekonomibyggnader.

Östra Jät bestod omkring 1500 av sju skatte- och fyra frälsehemman. Byn har bibehållit sin småskalighet fram till våra dagar, och kontrasterar med traditionellt utformad mangårds- och ekonomibyggnader mot Jätsberg. Stenmurar, odlingsrösen, stenpipor, invallningar och brukningsvägar ansluter till inägorna. Jäts gamla kyrka uppfördes som gårds- eller bykyrka omkring år 1200. 1908-10 uppfördes en ny kyrka i Jät tre kilometer norr om gamla kyrkan. Invid den nya kyrkan växte ett nytt sockencentrum upp med bl a planmässigt uppförd villabebyggelse. Under åren 1803-1910 låg Kinnevalds härads tingsplats med galgbacke och avrättningsplats invid gamla kyrkan.

Bebyggelsens egenart: Inom tre områden har bebyggelsen speciella karaktärsdrag.

- m1** Herrgårdsmiljön Jätsberg kännetecknas av herrgården (B1) och sidobyggnader (B2-B4) med fasader i ljusmålad locklistpanel. Herrgården är uppförd omkr 1800 med tre våningar och hög vind under brutet tegeltak. Fönsterindelningen är symmetrisk. Intilliggande ekonomibyggnader (B5) är uppförda av fogad natursten och med brutna tegeltak.
- m2** Bebyggelsen invid Jäts nya kyrka är planmässigt anlagd öster om vägen, och uppförd i en och en halv våning med reveterade fasader. Kyrkan (B6) är gulputsad.
- m3** Invid Jäts gamla kyrka (B7) och strax norr därom
- m4** är bebyggelsen av 1800-talskaraktär. Mangårdsbyggnaderna är uppförda i en och en halv eller två våningar. Fasaderna har regelbunden fönsterindelning och ingången centralt placerad i huvudfasaden. Volymerna är enkla och taken sadelformade och tegeltäckta. Färgsättningen är i allmänhet faluröd men ljusa färger förekommer.

Riktlinjer: Inom hela området bör vid byggnadsverksamhet allmänna råd (bilaga 1) beaktas. Härutöver gäller:

- M1** Nybyggnad bör undvikas. Traditionell teknik och traditionella material bör användas vid underhåll. Bostadshusens ljusa färgsättning och ekonomibyggnadernas naturstensfasader bör behållas.
- m2** Nybyggnad bör endast ske öster om vägen och i samma linje som nuvarande hus.
- M3** Nybyggnad bör undvikas

Säkerställande: Riksintresset säkerställs genom områdesbestämmelser för områdena **M1** och **M3**. Utvidgad bygglovplikt avseende jordbrukets ekonomibyggnader införs.

Planeringsläge: Riksintresse. Särskilda riktlinjer i kommunöversikt (1977). Utpekad i länets kulturminnesvårdsprogram. Byggnadsinventering utförd (1979).

Jäts gamla kyrka

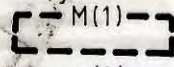
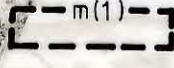
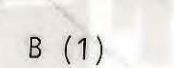
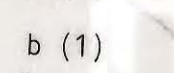

Billa Norre-
gård, Hemmesjö
sn

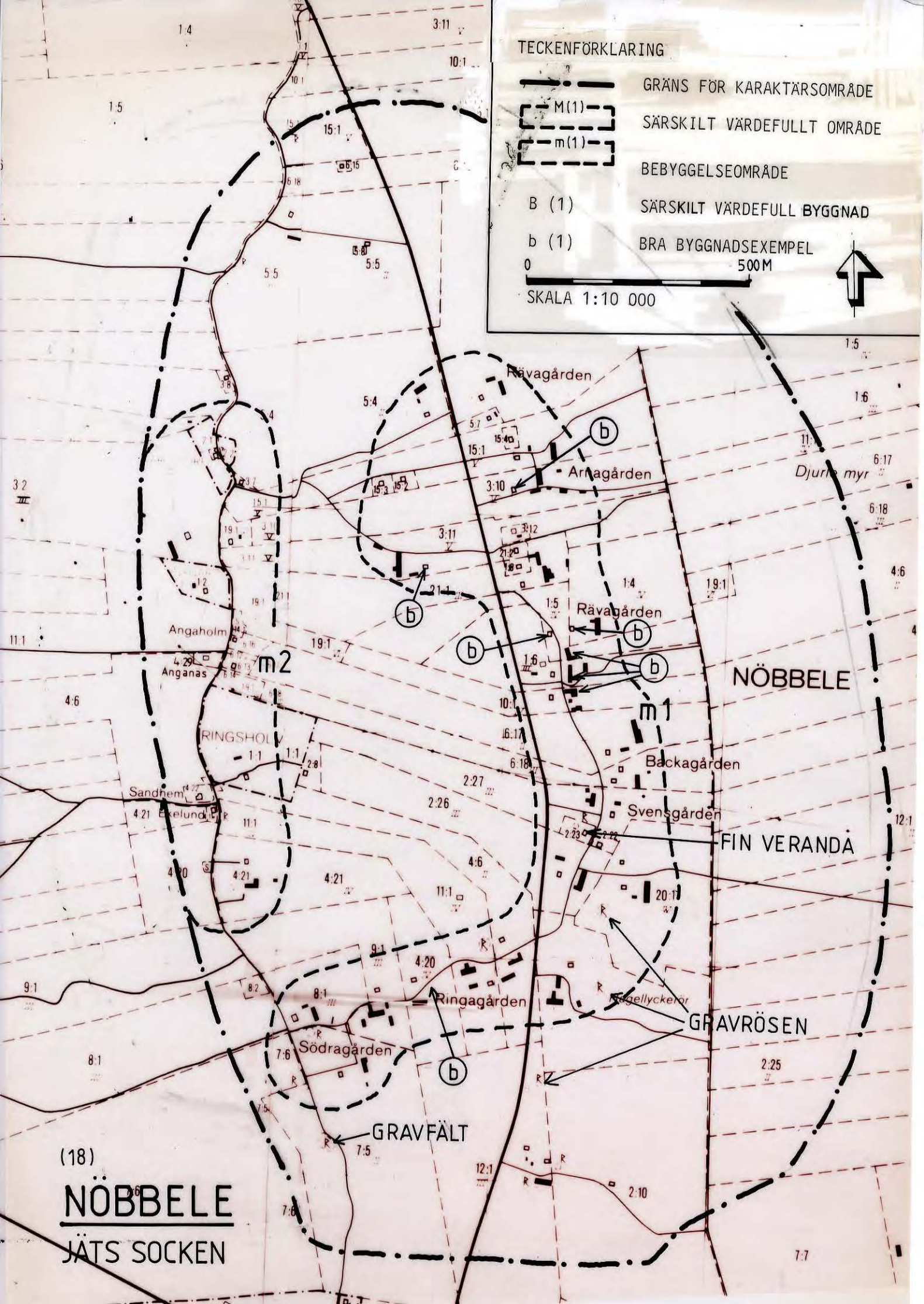
Billa Nygård,
Hemmesjö sn

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- BRA BYGGNADEXEMPEL

0 500M

SKALA 1:10 000

(18)
NÖBBELE
 JÄTS SOCKEN

NÖBBELE

FIN VERANDA

GRAVRÖSEN

GRAVFÄLT

m2

m1

(b)

(b)

(b)

(b)

(b)

(b)

Djurh myr

Skogeluckykerör

Angaholm

Anganas

RINGSHOLV

Sandhem

Ekelund

Ringagården

Södragården

Rävagården

Arngården

Rävagården

Bäckgården

Svensgård

19.1

5.4

3.11

10.1

16.17

6.18

2.27

4.6

4.20

8.1

7.6

7.5

7.6

12.1

2.10

2.25

7.7

1.5

1.4

3.11

10.1

15.1

5.5

5.5

1.5

1.6

6.17

6.18

4.6

3.2

11.1

4.6

9.1

8.1

11.1

4.6

19.1

12.1

20.1

2.25

7.7

2.10

7.7

NÖBBELE RADBY, JÄTS SOCKEN (18)

Historia: Namnet Nöbbele betyder nyböle eller nyodling. Namnformen anses vara av medeltida ursprung. Stora rösen av bronsålderskaraktär och stensättningar från äldre järnålder vittnar emellertid om att bygden är betydligt äldre än så. På Svensgård har upphittats en miniatyrklubba som kan vara från stenåldern.

Kulturlandskapet i byns centrum präglas av små inägor avgränsade av långsträckta stenmurar i östvästlig riktning. 1900-talets jordbruksrationaliseringar åskådliggörs av röjningsrösen och röjningstippar. Utdikningen av Djurle myr är ett av länets mest omfattade och lyckosamma odlingsföretag i sitt slag.

Bebyggelsen ligger på höjdsträckningar i området, varigenom intrånget på den odlingsbara marken begränsats. Laga skiftet år 1837-47 påverkade inte bosättningen i någon högre grad. Radbykaraktären är därför väl bibehållen.

Byggnadsbeståndet utgörs av traditionellt utformade mangårdsbyggnader uppförda under perioden 1850-1920. Flera ekonomibyggnader är i gott kulturhistoriskt skick. Ett antal ålderdomliga gårdsnamn har bevarats. Under senare år har bebyggelsen kompletterats med några bostadshus av modernt slag.

Bebyggelsens egenart: Inom bebyggelseområden m1 och m2 är en och en halvplans bostadshus målade i ljusa färger och täckta med tegel med varierad färg. Av tvåvånings parstugor är ett fåtal oförvanskade med ursprunglig träpanel och faluröd färg. Husen har i allmänhet symmetriskt indelade fasader. Ekonomibyggnaderna har varierad utformning. De med ålderdomlig prägel har timrade fähus. Genomgående är färgsättningen faluröd.

Riktlinjer: Vid nybyggnad inom m1 och m2 bör särskild omsorg ägnas valet av läge. Radbykaraktären får inte slås sönder genom att nya hus placeras utanför hävdvunna grupper. Vid all byggnadsverksamhet inom karaktärsområdet bör allmänna råd (se bilaga 1) vara vägledande.

Planeringsläge: Utpekad i länets kulturminnesvårdsprogram. Byggnadsinventering utförd (1979). Utpekad i kommunöversikt (1977).

KALVSVIKS KYRKBY, KALVSVIKS SOCKEN (19)

Historia: Flera lösfynd av sten- och flintverktyg vittnar om att området kring Kalvsviksfjorden var bebodd redan under förhistorisk tid.

I Kalvsvik kyrkby finns fornlämningar (hällkistor, rösen och stensättningar) som tydliggör ett mångtusenårigt utnyttjande av Kalvsviksbygden.

Nordväst om nya kyrkan ligger den medeltida kyrkplatsen, sedan 1300-talet bebyggd med en träkyrka uppförd i furutimmer på eksyll. Den tjänade som socknkyrka fram tills dess den nuvarande kyrkan (B1) uppfördes under 1850-talet.

Söder och öster om kyrkan ligger bebyggelsen i Kalvsvik utspridd som radby (m1 och m2) utmed norrsydliga vägar. Byggnadernas läge är påverkat av laga skiftet som genomfördes under åren 1901-1919. Särskilt söder om kyrkan är bebyggelsen i gott kulturhistoriskt skick med mangårdsbyggnader av parstugukaraktär uppförda under 1800-talets senare hälft. Flera ålderdomliga gårdsnamn har bevarats. Kulturlandskapet utgörs av totalröjd åkermark med varierande stensamlingar i ägoslagsgränserna.

Bebyggelsens egenart: Invid kyrkan inom m1 ligger en grupp 1920-talshus med brutna tak och varierad fasadutformning. I övrigt är bebyggelsen inom m1 huvudsakligen av ålderdomlig karaktär (parstugor) med locklistpanelade fasader i ljusa eller faluröda färger. Inom m2 är bostadshusen delvis förändrade vad avser fönster och fasadmateriäl. Taken är i allmänhet täckta med tegel eller eternit. Eternitklädda och putsade fasader förekommer.

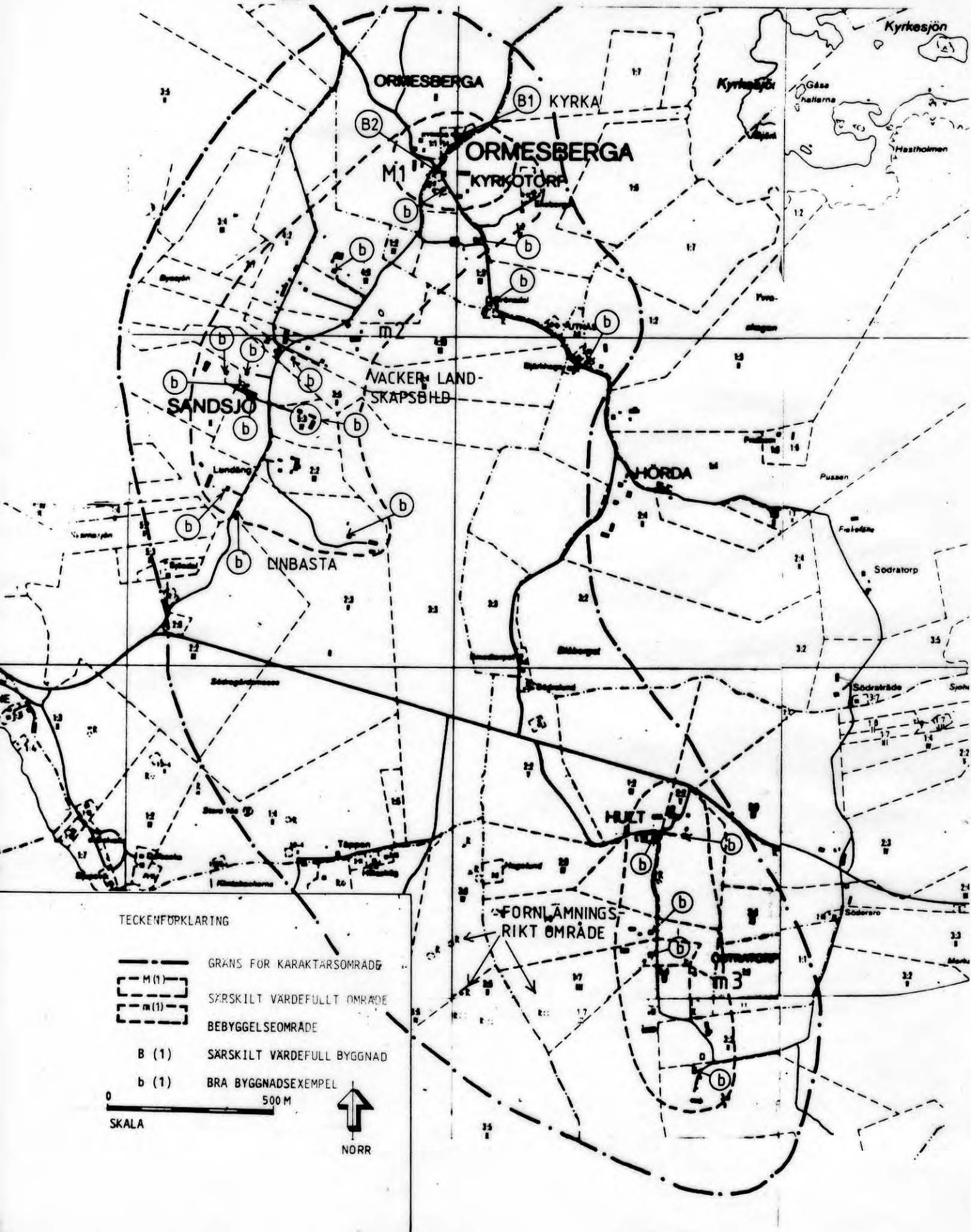
Ekonomibyggnaderna har genomgående rödfärgade träfasader och varierad takbeklädnad.

Riktlinjer: Vid nybyggnad inom m1 och m2 bör lokalisering ske till redan etablerade husgrupper. Vid all byggnadsverksamhet inom karaktärsområdet bör allmänna råd (se bilaga 1) vara vägledande.

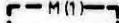

Planeringsläge: Utpekat i länets kulturminnesvårdsprogram. Särskilda riktlinjer i kommunöversikt (1977). Byggnadsinventering utförd (1979).

HULT OCH SANDSJÖ

(20)

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- M (1) SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- m (1) BEBYGGELSEOMRÅDE
- B (1) SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- b (1) BRA BYGGNADSEXEMPEL

HULT OCH SANDSJÖ, ORMESBERGA SOCKEN (20)

Historia: Invid byarna Hult och Sandsjö finns cirka 15 rösen. Flera har betydande storlek och i första hand Hultområdet illustrerar bronsålderns bosättning.

Kulturlandskapet i Hult är totalröjt med odlingsrösen och stentippar i åkermarkens utkanter. Genom utdikningar i sen tid har ytterligare odlingsmark vunnits. Bebyggelsen ligger på en nordsydlig höjdsträckning och utgörs huvudsakligen av tvåvånings parstugor i kulturhistoriskt gott skick. Byn exemplifierar samspellet mellan bebyggelse och kulturlandskap efter laga skiftet.

Sandsjö som är en av socknens största byar blev tidigt socknens centralpunkt. Inte långt från nuvarande bycentrum uppfördes under medeltiden en träkyrka. Kyrkan har från början medvetet givits sin höga placering för att tjäna dubbelfunktionen som dels andaktsrum, dels försvarsanläggning. Den nuvarande kyrkan (B1) är odaterad. Tornet härrör emellertid från 1842.

Kyrkan omges av byggnader för socknens gemensamma angelägenheter exempelvis sockenstugan (B2). Tillsammans med den närbelägna bebyggelsen och kulturlandskapet är kyrkmiljön av stort kulturhistoriskt värde.

Bebyggelsens egenart: Genomgående för såväl bostadshus som ekonomibygnader är att byggnadsmaterialet är trä och färgsättningen faluröd med vita snickerier. Taken på bostadshusen är i allmänhet täckta med tegel medan ekonomibygnaderna har tak av tegel, eternit och plåt. Huvuddelen av bebyggelsen är traditionsmedvetet vårdad.

Riktlinjer: Inom hela området bör all byggnadsverksamhet ske med beaktande av allmänna råd (bilaga 1).

M1 Ny-, om- och tillbyggnad samt rivning bör undvikas.

m2 Nybyggnad bör undvikas. Vid underhåll bör stor
m3 vikt läggas vid att använda traditionell teknik och traditionella material.

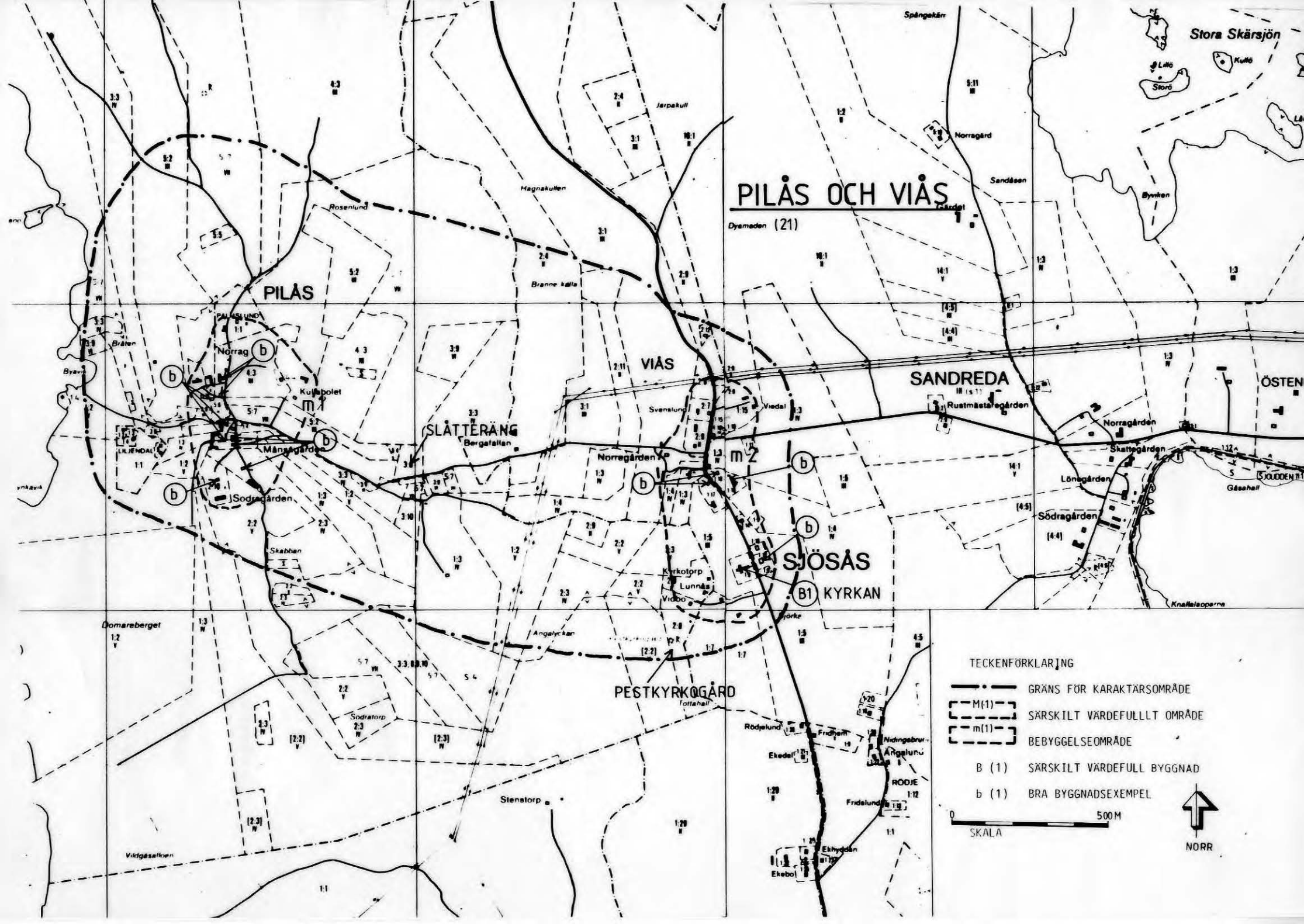
Säkerställande: Riksintresset säkerställs i Sandsjöområdets norra del (M1) genom att områdesbestämmelser införs.

Planeringsläge: Riksintresse. Utpekat i kommunöversikt (1977). Utpekat i länets kulturminnesvårdsprogram. Förbud mot nybyggnad (86 § BL) enligt äldre lagstiftning. Byggnadsinventering utförd (1987).

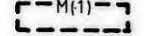
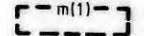
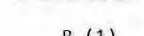
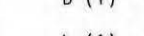

PILÅS OCH VIÅS

Dyngöden (21)

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- BRA BYGGNADSEXEMPEL

0 500 M
SKALA

PILÅS OCH VIÅS, SJÖSÅS SOCKEN (21)

Historia: Byarna i Värends centralbygd bär ofta ålderdomliga drag. Få har dock behållit tätheten i bebyggelsen så väl som Pilås. De tre gårdarna Norregård, Månsagård och Södregård har mangårdsbyggnader av parstugukaraktär med många gamla byggnadsdetaljer. Dessutom finns flera ålderstigna ekonomibygnader.

I kulturlandskapet finns totalröjd åker med stenmurar och odlingsrösen. Sannolikt har bygden varit bebodd redan under förhistorisk tid, och i norra delen av området ligger en hällkista.

Viås by genomgick en märklig förändring under 1800-talets andra hälft. Från att ha varit en vanlig bondby kom den att bli centrum i Sjösås socken i och med att den nya kyrkan (B1) uppfördes 1865. En sockenstuga för bygdens gemensamma angelägenheter uppfördes. Senare kom den att tjäna som kommunalhus.

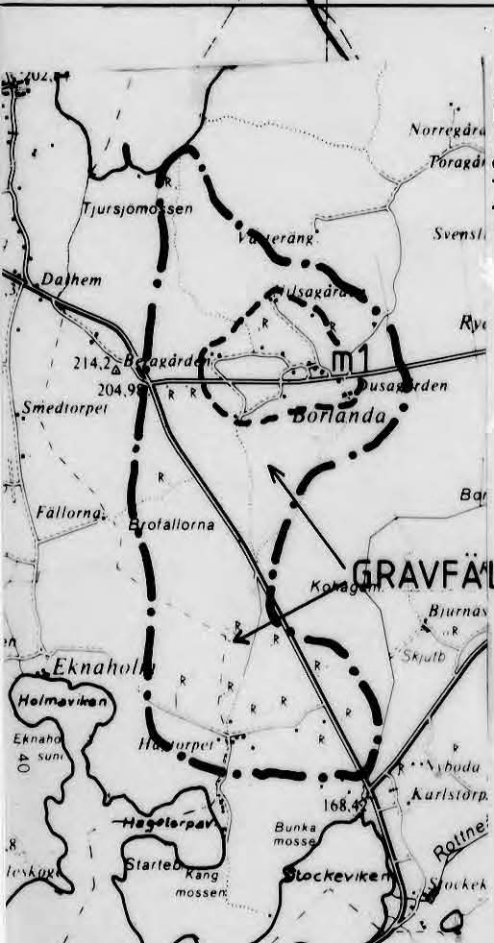
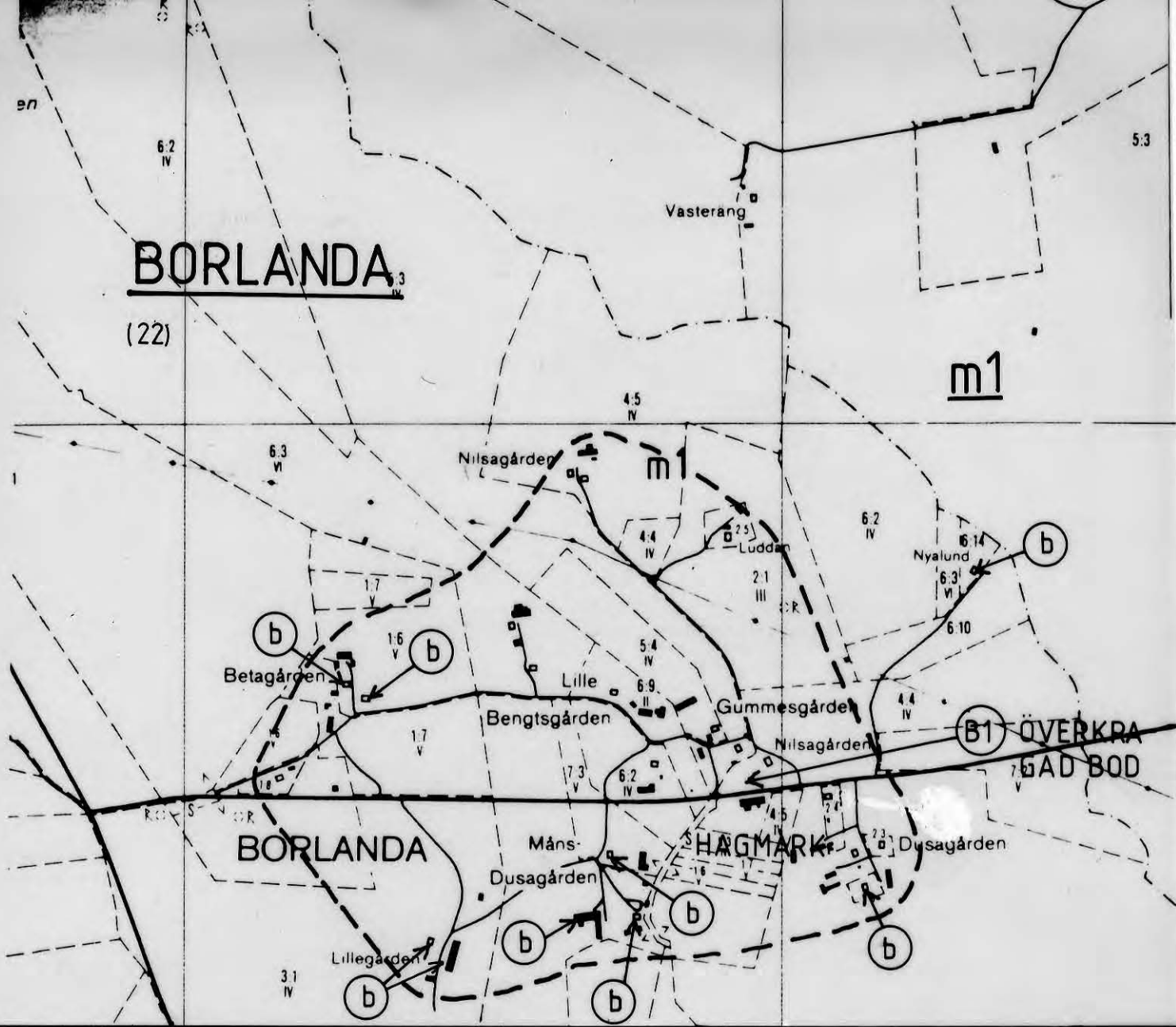
Äldre traditionellt utformad och underhållen bebyggelse, kulturlandskap med många odlingslämningar samt kyrka, sockenstuga och skolhus ger en miljö av kulturhistoriskt hög klass.

Bebyggelsens egenart: Gårdarna i Pilås (m1) utgörs huvudsakligen av tvåvånings parstugor med locklistklädda paneler i falurött eller ljusa oljefärger. Takmaterialet är i allmänhet tegel. Inom byn ligger husen i grupper. Särskilt Månsagårdsgruppen ger ett mycket ålderdomligt intryck.

Bebyggelsen i Viås (m2) präglas i hög grad av byns funktion som sockencentrum, med varierande byggnads sätt som följd. Parstugor och enkelstugor i två och en och en halv våning förekommer. Fasaderna är huvudsakligen klädda med locklist och målade med faluröd färg eller ljusa oljefärger. Takmaterialet är tegel av varierat slag.

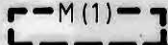
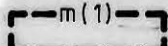

Riktlinjer: Inom m1 bör nybyggnad undvikas. Inom m2 bör eventuella nybyggnader förläggas intill redan etablerade byggnadsgrupper. Inom hela området bör allmänna råd (se bilaga 1) iakttas vid all byggnadsverksamhet.

Planeringsläge: Utpekad i länets kulturminnesvårdsprogram. Utpekad i kommunöversikt (1977). Byggnadsinventering utförd (1987).

ÖVERSIKT
SKALA
1:50 000

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- BRA BYGGNADSEXEMPEL

0 500M
SKALA 1:10 000

BORLANDA BY, SÖRABY SOCKEN (22)

Historia: I Borlandaområdet finns 45 förhistoriska fornlämningsplatser, däribland 2 gravfält. Gravfälten består av skeppssättningar, stensättningar, resta stenar, rösen, treuddar samt en hög. I övrigt förekommer rösen med i enstaka fall synlig hällkista. De många rösena är i första hand exempel på bronsålderns lämningar och bosättningsmiljö, men inslag från järnåldern och yngre stenålder tyder på långvarigt förhistoriskt utnyttjande av området. Det ålderdomliga ortnamnet Borlanda antyder också gammal bosättning.

Odlingslandskapet innehåller många lämningar efter områdets uppodling, såsom odlingsrösen, stentippar, stenmurar, diken och äldre brukningsvägar. Laga skiftet genomfördes under åren 1830-32 och medförde att åkerbruket väsentligt underlättades genom att de splittrade inägorna sammanlades till större brukningslotter. Bebyggelsen ligger spridd utmed byns äldre vägsystem.

Bebyggelsens egenart: Flera bostadshus inom m1 är tvåvånings parstugor med locklistpanelade och falurödfärgade fasader. Byggnader med sexdelad planlösning och en och en halv våning förekommer. Enstaka hus har locklistfasader målade med ljus oljefärg. Fasaderna har i allmänhet symmetrisk uppbyggnad med centralt placerade huvudingångar.

Ålderdomligt präglade ekonomibyggnader finns, särskilt på fastigheter som brukas som sidoarrenden. På Nilsagård finns en särskilt värdefull bod (B1).

Riktlinjer: Inom m1 bör nybyggnad ske gårdsanslutet. Vid all byggnadsverksamhet inom hela karaktärsområdet bör allmänna råd (bilaga 1) iakttas.

Planeringsläge: Utpekat i länets kulturminnesvårdsprogram. Del av området utpekat i kommunöversikt (1977). Byggnadsinventering utförd (1984).

LÖPANÄS

(23)

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- M(1) SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- m(1) BEBYGGLESEOMRÅDE
- B (1) SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- b (1) BRA BYGGNADSEXEMPEL

SKALA 1:10 000

NORR

LÖPANÄS BY, SÖRABY SOCKEN (23)

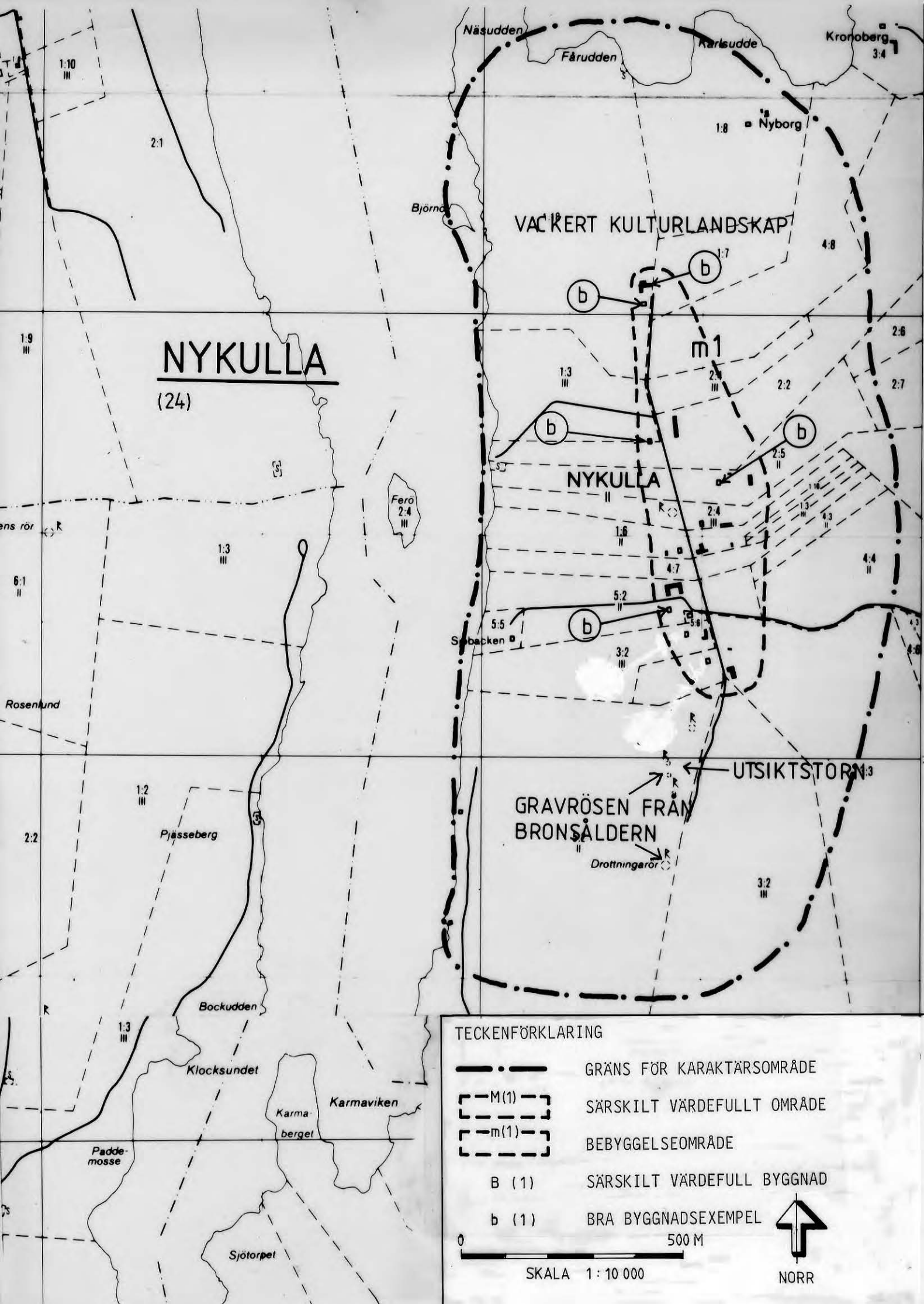
Historia: På Ekebacken i Löpanäs och med vid utblick över Innaren ligger ett sent järnåldersgravfält (800-1000 e Kr), och i dess centrum är ett stort röse av bronsålderskaraktär (1000 f Kr). Ytterligare lämningar finns som antyder en förhistorisk bosättning i området.

Redan under medeltiden har byn utgjorts av flera stamhemman och var vid 1545 års jordeboksläggning sex stycken till antalet. Det äldsta skriftliga belägget för byn är från 1350 i samband med ett arvskifte. Löpanäs uppvisar många odlingshistoriskt intressanta faser, och lämningarna av murar, rösen och stentippar är omfattande. Ägosplittringen synes ha varit tämligen omfattande och skiftet därför komplicerat. Ansatser till att ändra ägostrukturen gjordes såväl 1853 som 1879 men förrättningarna fick inställas. Först mellan åren 1907 och 1910 kunde laga skifte verkställas.

Bebyggelsens egenart: Inom byn urskiljs två markerade bebyggelsegrupper: **m1** belägen i en låglinje i nordostlig-sydvästlig riktning och **m2** med ett markerat högläge i norra delen. Mangårdsbyggnaderna är övervägande av parstugukaraktär och uppförda i två våningar. Några salsbyggnader och enkelstugor förekommer. Taken är genomgående av sadeltyp och täckta med pannor av tegel eller betong. Bebyggelsen är uppförd av trä och täckt med locklistpanel. Den dominerande färgsättningen är faluröd med ljusa snickerier. Mangårdsbyggnaderna har symmetriskt placerade fönster och dörrar. Spröjsade fönster dominerar. Inom området finns en tämligen omfattande fritidsbebyggelse.

Riktlinjer: Området tål egentligen inte ytterligare nybyggnader. Om- och tillbyggnad bör ske med beaktande av allmänna råd (bilaga 1).

Planeringsläge: Utpekad i kommunöversikten 1977. Gravfältet är gränsbestämt enligt fornminneslagen.

NYKULLA

(24)

VÄCKERT KULTURLANDSKAP

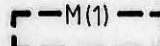
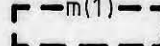

(b) (b) (b)

NYKULLA

GRAVRÖSEN FRÅN BRONSÅLDERN

UTSIKTSTORN

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- BRA BYGGNADSEXEMPEL

SKALA 1:10 000

NORR

NYKULLA BY, TJUREDA SOCKEN (24)

Historia: Bronsålderns bosättningslämningar återfinns i allmänhet på höjdsträckningar utmed de vattendrag som var kolonisationsleder in i landet. Nykulla vid Tolgsjöns östra strand har flera gravlämningar av bronsålderskaraktär. Järnålderslämningar är inte kända men kan ha bortodlats vid uppodling och nyodling.

Kulturlandskapet ligger på ömse sidor om en åsrygg. Marken är lättodlad och med god dränering. Odlingsområdet är karaktäristiskt för järnåldern. Åkerlandskapet är idag totalröjt med stenvmurar, odlingsrösen och stentippar.

1545 bestod byn av fem hemman som vid storskiftet 1780 kom att klyvas i ytterligare två brukningsenheter. Vid tiden för laga skiftet 1850 brukades Nykulla av 12 bönder. Deras byggnader i bykärnorna kom att spridas ut i landskapet i samband med skiftet.

Idag ligger bebyggelsen utmed en nordsydlig byväg. Mangårdsbyggnaderna är huvudsakligen uppförda under tidsavsnittet 1850-1920.

Bebyggelsens egenart: Mangårdsbyggnaderna är uppförda i två våningar med symmetriskt locklistpanelade fasader. Huvudfasaderna är orienterade mot byvägen. Sju mangårdsbyggnader av nio är orienterade i nord-sydlig riktning. Färgsättningen är faluröd och taken är tegeltäckta.

Ekonomibygnaderna är uppförda i trä och rödfärgade. Taken är i allmänhet plåttäckta.

Byn är som helhet av särskilt byggnadshistoriskt värde.

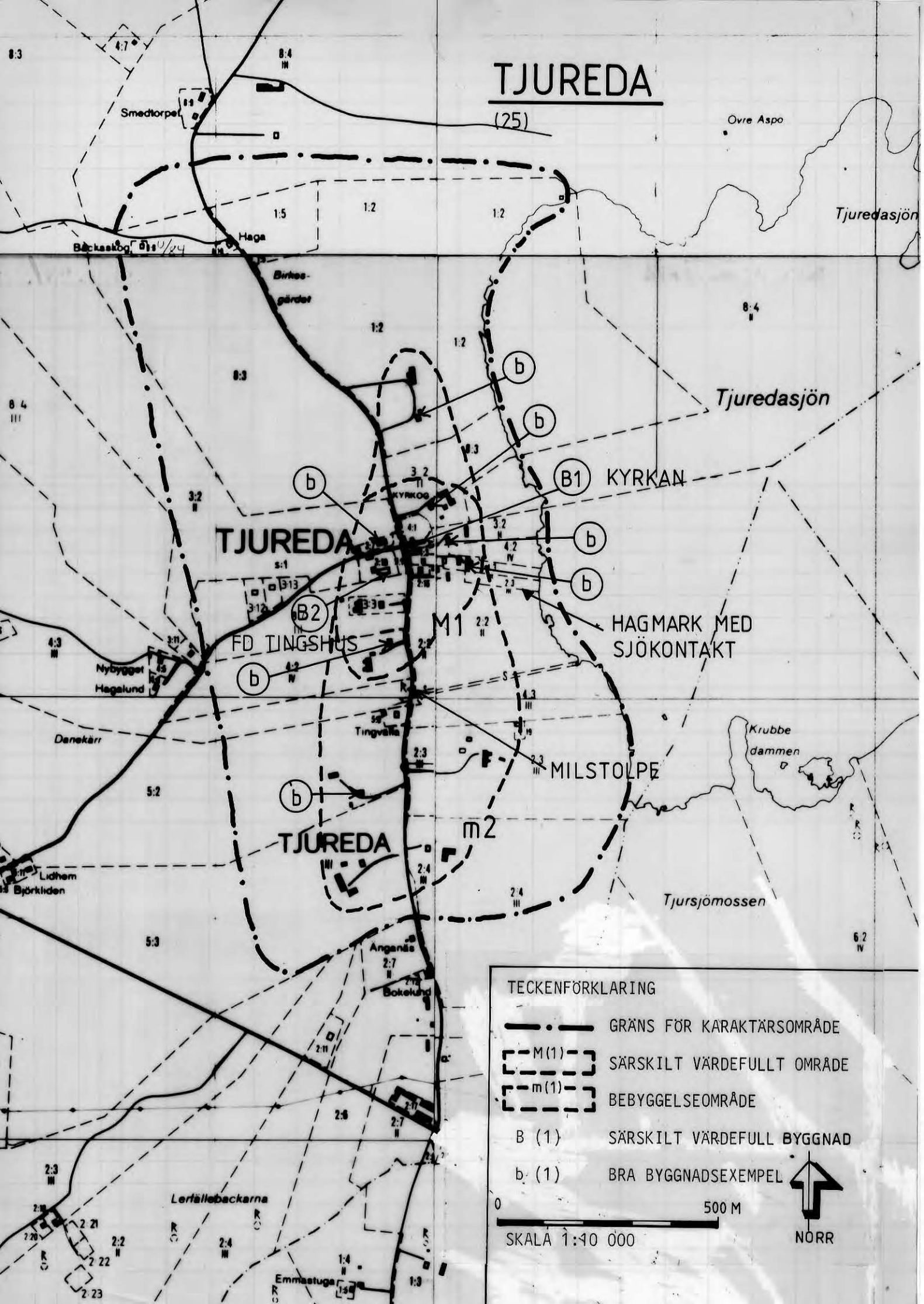
Riktlinjer: Inom m1 bör ny-, samt om-, till- och påbyggnad undvikas. Inom hela karaktärsområdet bör byggande ske med beaktande av allmänna råd (bilaga 1).

Planeringsläge: Utpekad i länets kulturminnesvårdsprogram (1981). Byggnadsinventering utförd (1984).

TJUREDA

(25)

TJUREDA

FD TINGSHUS

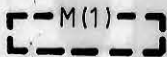
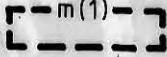
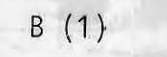
TJUREDA

B1 KYRKAN

HAGMARK MED SJÖKONTAKT

MILSTOLPE

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- BRA BYGGNADSEXEMPEL

0 500 M

SKALA 1:10 000

NORR

TJUREDA SOCKENCENTRUM, TJUREDA SOCKEN (25)

Historia: Sockennamnet Tjureda är av förhistoriskt ursprung. Tillsammans med fornlämningarna vittnar det om en mycket tidig bebyggelse i området. Socknen var länge häradscentrum i Norrvidinge.

Redan under medeltiden uppfördes en kyrka i anslutning till Tjureda by. Kyrkan låg på samma plats som den nuvarande och den revs i samband med att dagens kyrka togs i bruk 1862. Kyrkan ligger liksom sin föregångare medvetet högt för att synas från alla väderstreck och vara bygdens krona.

I anslutning till kyrkan ligger sockenstugan, uppförd under 1800-talets andra hälft och Norrvidinge härads tingshus från 1909.

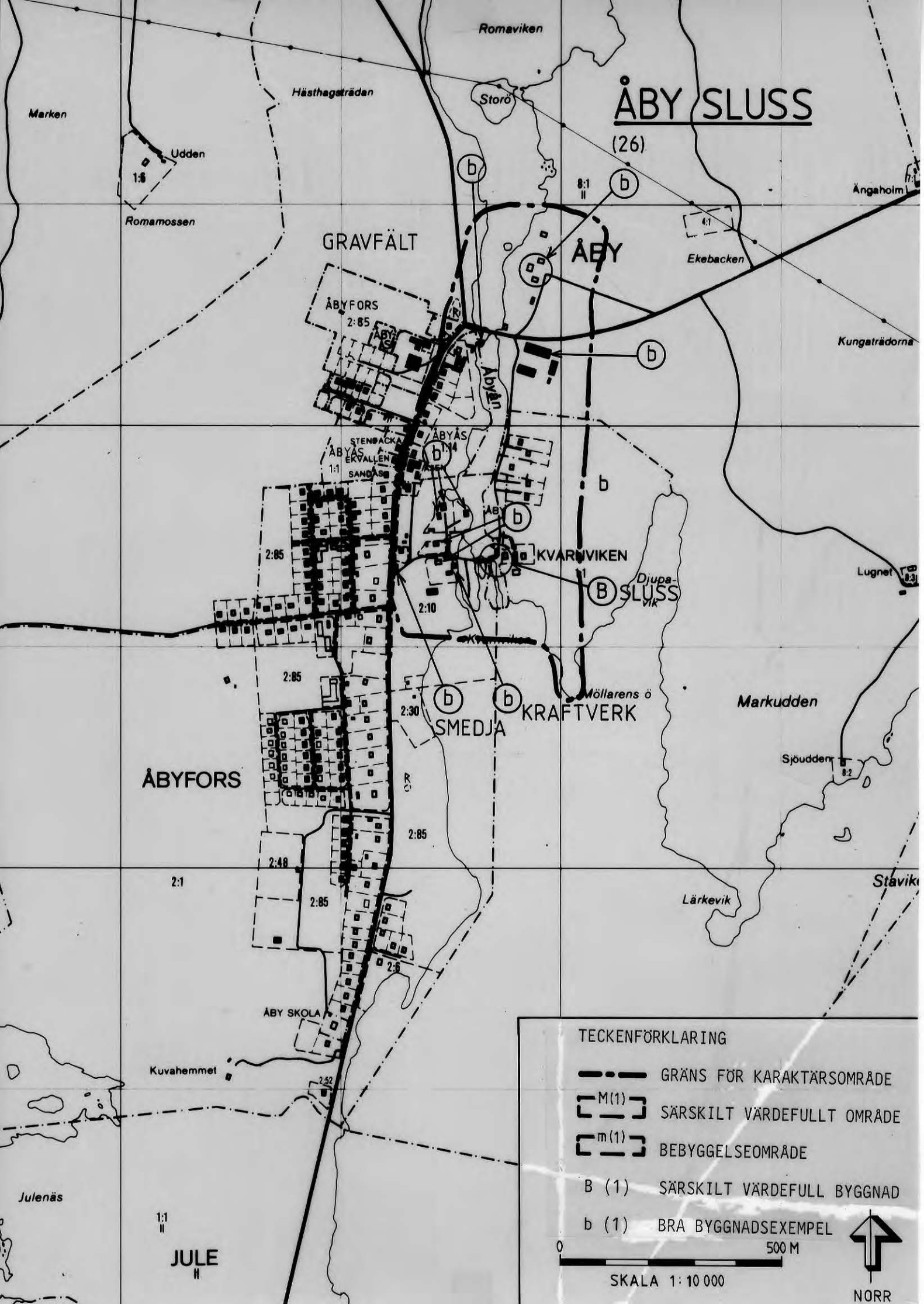
Kyrkomiljön omges av ett öppet välhävdad kulturlandskap med delvis ålderdomlig bebyggelse. Särskilt den gamla bytomten öster om kyrkan har flera mangårdsbyggnader av äldre karaktär.

Bebyggelsens egenart: Inom karaktärsområdet ligger bebyggelsen huvudsakligen inom m2. Huvuddelen av mangårdsbyggnaderna därinom är uppförda av trä med rödfärgade locklistpanelade fasader med symmetrisk fönsterplacering. Snickerierna är i allmänhet vita. I området ligger sockencentrummiljön (M1) med kyrkan (B1), tingshuset (B2) och gamla bytomten. Tingshuset och sockenstugan är klädda med ljust oljemålad locklistpanel. Tingshuset har plåttak. Annars är vanligtaste takmaterialet tegel av varierat slag.

Riktlinjer: Nybyggnad inom m2 bör ske gårdsanslutet. Ny- samt om-, till-, och påbyggnad bör undvikas inom M1. Byggnadsverksamhet inom karaktärsområdet bör ske med beaktande av bebyggelsens egenart och allmänna råd (bilaga 1).

Säkerställande: Kulturmiljön M1 säkerställs genom områdesbestämmelser med samma innebörd som det tidigare nybyggnadsförbudet.

Planeringsläge: Utpekad i länets kulturminnesvårdsprogram (1981). Förbud mot nybyggnad enligt äldre lagstiftning (86 § BL). Byggnadsinventering utförd (1983).

ÅBY SLUSS

(26)

GRAVFÄLT

ÅBYFORS 2:85

ÅBY

STENBACKA

ÅBYÅS 1:1

ÅBYÅS EKVALLEN

SANDÅS

KVARNVIKEN

ÅBY SLUSS

ÅBYFORS

SMEDJA

KRAFTVERK

Markudden

Sjöudden

Lärkevik

Stavik

ÅBY SKOLA

Kuvahemmet

TECKENFÖRKLARING

--- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE

M(1) SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE

m(1) BEBYGGELSEOMRÅDE

B (1) SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD

b (1) BRA BYGGNADSEXEMPEL

0 500 M

SKALA 1 : 10 000

NORR

JULE II

1:1 II

Julenäs

Marken

Romamossen

Udden

1:8

Romaviken

Storö

Hästgatrådan

Ångaholm

Ekebacken

Kungatrådorna

Lugnet

Djupa Vik

Möllarens ö

ÅBY SLUSS, TJUREDA SOCKEN (26)

Historia: Redan under medeltiden utnyttjades vattenkraften i nivåskillnaderna mellan Skavenässjön och Helgasjön. Mycket talar för att initiativet därtill utgick från Åby sätesgård, först omnämnd i bevarade handlingar 1320. Vid medeltidens slut omfattades Åby av två frälsehemman enligt 1545 års jordebok. 1625 blev den ena gården säteri med flera underlydande hemman inom frihetsmilen. På 1750-talet lydde dessutom åtta dagsverkstorp under gården som nu bestod av bägge de ursprungliga stamhemmanen. Förutom jordbruket spelade vattenkraften avsevärd roll för herrgården. Tillsammans gav kvarn och sågdrift betydande inkomster och god sysselsättning. Senare anlades en snickerifabrik invid fallen.

Vid sekelskiftet kom fallhöjden även att utnyttjas för kraftproduktion. 1887 öppnade Asa - Räppe kanalaktiebolag Åby sluss (B1). Därigenom fick de bygder som gränsade till Helgasjön och angränsande vattendrag ett ekonomiskt uppsving som spelade roll så länge ångbåtstrafiken fortlevde. I dag är ångaren Thor den enda av de gamla ångarna som trafikerar Åby sluss.

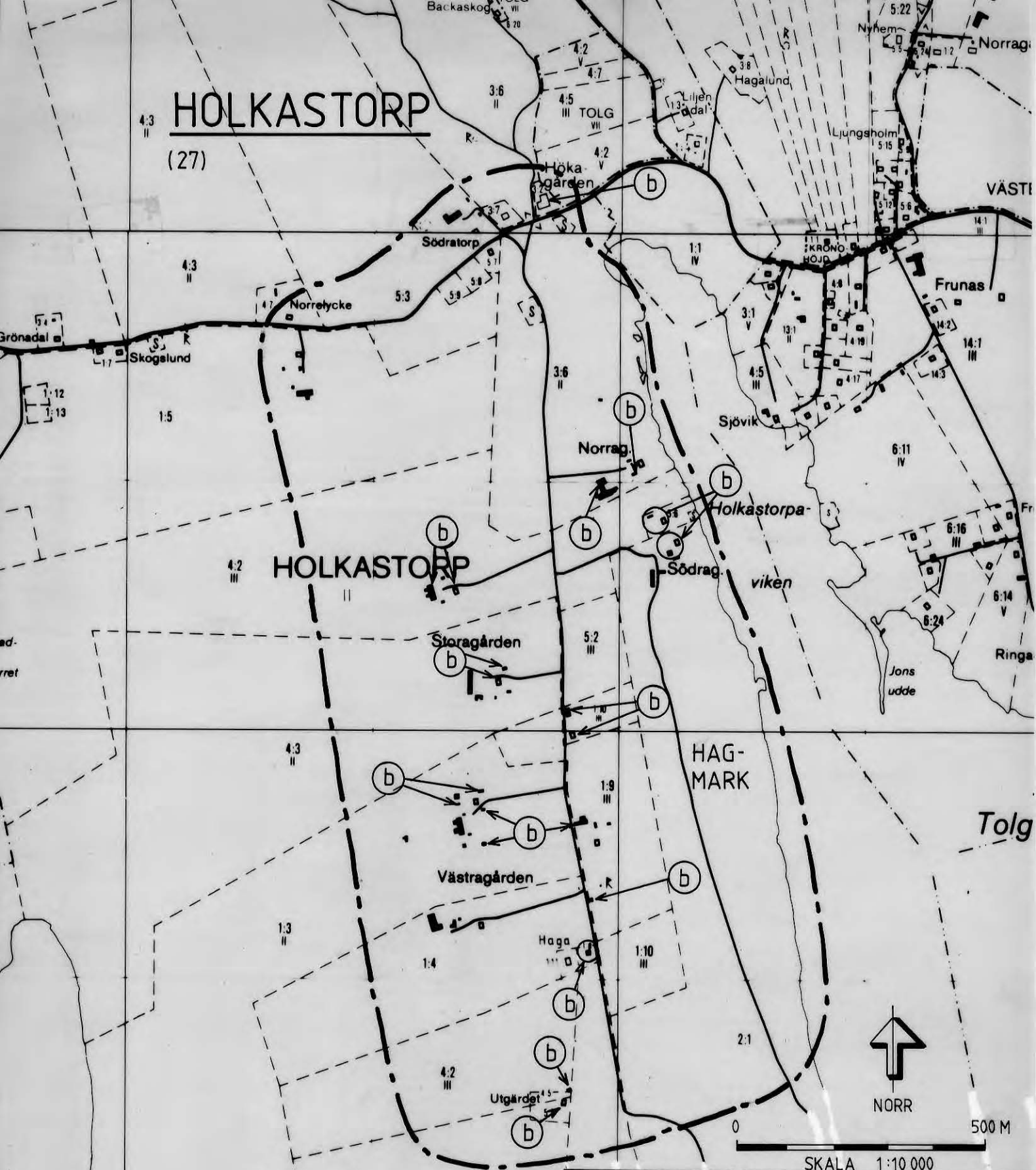
Bebyggelsens egenart: Bebyggelsen är av skiftande karaktär inom området. I norr ligger herrgården med flyglar, uppförda i trä och vitreveterade. De har brutna och valmade tak. Fasaderna präglas av en sträng symmetri. Stenladugården kompletterar herrgårdsmiljön på ett betydelsefullt sätt. Inom slussområdet ligger ett varierat byggnadsbestånd med det gemensamt, att byggnaderna är uppförda av traditionella material och präglas av strikt symmetri. Taken är i allmänhet sadelformade och täckta med pannor av tegel eller betong. Flera produktionsbyggnader finns såsom kraftverk och smedja. Byggnadernas färgsättning är övervägande faluröd med ljusa snickerier. Oljemålade och ljusreveterade fasader förekommer.

Riktlinjer: Nybyggnad och rivning bör undvikas inom området. Om- och tillbyggnader bör ske med beaktande av allmänna råd (bilaga 1).

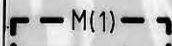
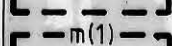

Planeringsläge: Område väster om vattendraget är delvis detaljplanelagt.

HOLKASTORP

(27)

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- M(1) SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- m(1) BEBYGGELSEOMRÅDE
- B (1) SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- b (1) BRA BYGGNADSEXEMPEL

HOLKASTORP, TOLGS SOCKEN (27)

Historia: Bygden kring Tolgasjön har förhistoriskt ursprung av såväl lösfynd som fornlämningar att döma.

Holkatorps by var ursprungligen belägen på höjden strax väster om sjön, ungefär där närvarande Norra- och Södragårdarna ligger. Möjligen är byn en utvuxen ensamgård. Redan på 1658 års häradslista angavs Holkastorp som fem hemman.

För att underlätta laga skiftet vid 1800-talets mitt kom byn att splittras och spridas ut i odlingslandskapet. Norra- och Södragårdarna blev emellertid kvar på gamla platsen. Grunderna efter den övriga bebyggelsen på gamla bytomten är fortfarande delvis synlig.

Kulturlandskapet bär många drag av laga skiftet och den därav påbörjade jordbruksförbättringen. Åkern är lätthävdad utan brukningshinder stenrösen och stenmurar. Stenrösen finns i stället på impedimenten. Sannolikt har odlingssten även tippats i sjön. Stenbunden äldre åker och äng förekommer.

Holkastorp är med sitt skiftespräglade landskap av stort kulturhistoriskt värde.

Bebyggelsens egenart: Byggnadsbeståndet är i kulturhistoriskt utomordentligt gott stånd med traditionellt uppförda och underhållna mangårdsbyggnader. Med sin herrgårdslika karaktär vittnar några av huvudbyggnaderna om gårdarnas relativt höga välstånd under byggnadsskedet.

Locklistpanelade och falurödfärgade fasader är allmänna på såväl mangårds- som ekonomibygnader. Fasaderna präglas av strängt symmetrisk uppbyggnad. Fönstren är i allmänhet spröjsade. Verandor är vanliga. Takmaterialet är huvudsakligen tegel av varierande slag.

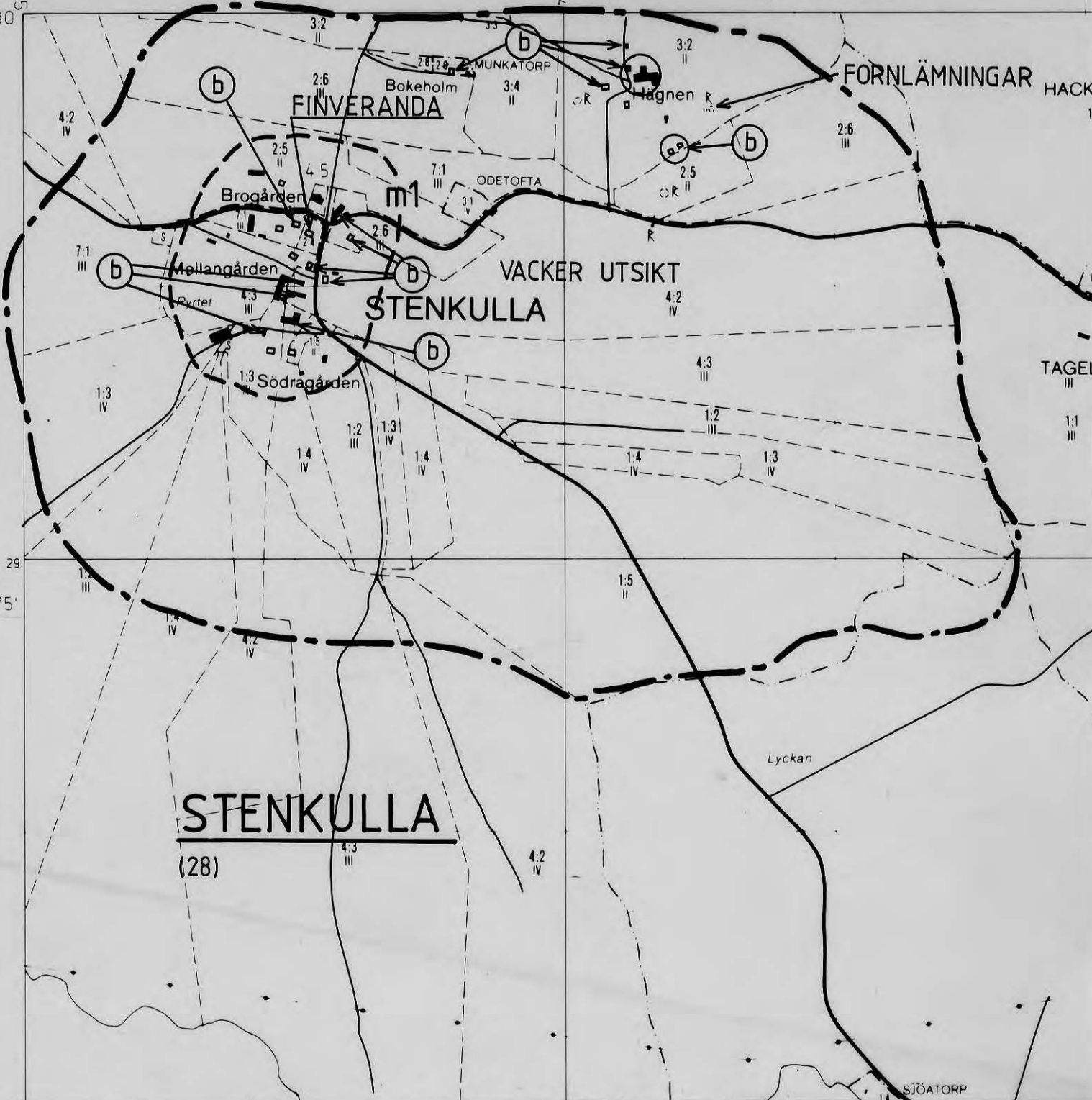
Inom karaktärslandskapet är bebyggelsen gruppvis spridd över hela inägopartiet.

Riktlinjer: Nybyggnad bör endast ske i anslutning till etablerade byggnadsgrupper och med sträng anpassning till volym, material, utförande och färg. Vid ombyggnad bör allmänna råd (bilaga 1) beaktas. Till- och påbyggnad bör undvikas.

Planeringsläge: Utpekad i länets kulturminnesvårdsprogram. Byggnadsinventering utförd (1984)

6330

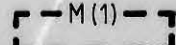
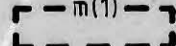

57°51'

STENKULLA

(28)

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- BRA BYGGNADSEXEMPEL

SKALA 1:10 000

NORR

VAXJÖ KN

STENKULLA KLUNGBY, TOLGS SOCKEN (28)

Historia: Kärnan i Stenkulla by ligger på västsluttningen av en höjdsträckning där sten- och bronsålderns bebyggelse lämnat spår i form av gravlämningar.

Kulturlandskapet rymmer såväl totalröjd som stenbunden åker med flera odlingsrösen på impedimenten. Stenmurar förekommer. Odlingsrösen i skogen antyder att svedjeodling kompletterat jordbruket i bycentrum. Området äger betydande kulturhistoriska värden och åskådliggör på ett pedagogiskt sätt byarnas utseende under äldre tid.

Byn ger med sin koncentrerade mangårdsbebyggelse ett mycket ålderdomligt intryck och påminner mycket om byarnas utseende innan de stora jordbruksreformernas tidevarv. Några få gårdar är emellertid utflyttade i samband med laga skiftet år 1828-30 och 1843.

Bebyggelsen såväl inom som utanför bykärnan synes vara uppförd inom tidsavsnittet 1800-1900.

Bebyggelsens egenart: Inom karaktärsområdet är bebyggelsemiljön m1 särskilt påtaglig, och husen ligger här mycket tätt. Mangårdsbyggnaderna är uppförda som tvåvånings parstugor av trä och med falurödfärgade locklistfasader med vita snickerier. Verandor förekommer i de symmetriskt upbyggda fasaderna. Takmaterialet är i allmänhet tegel.

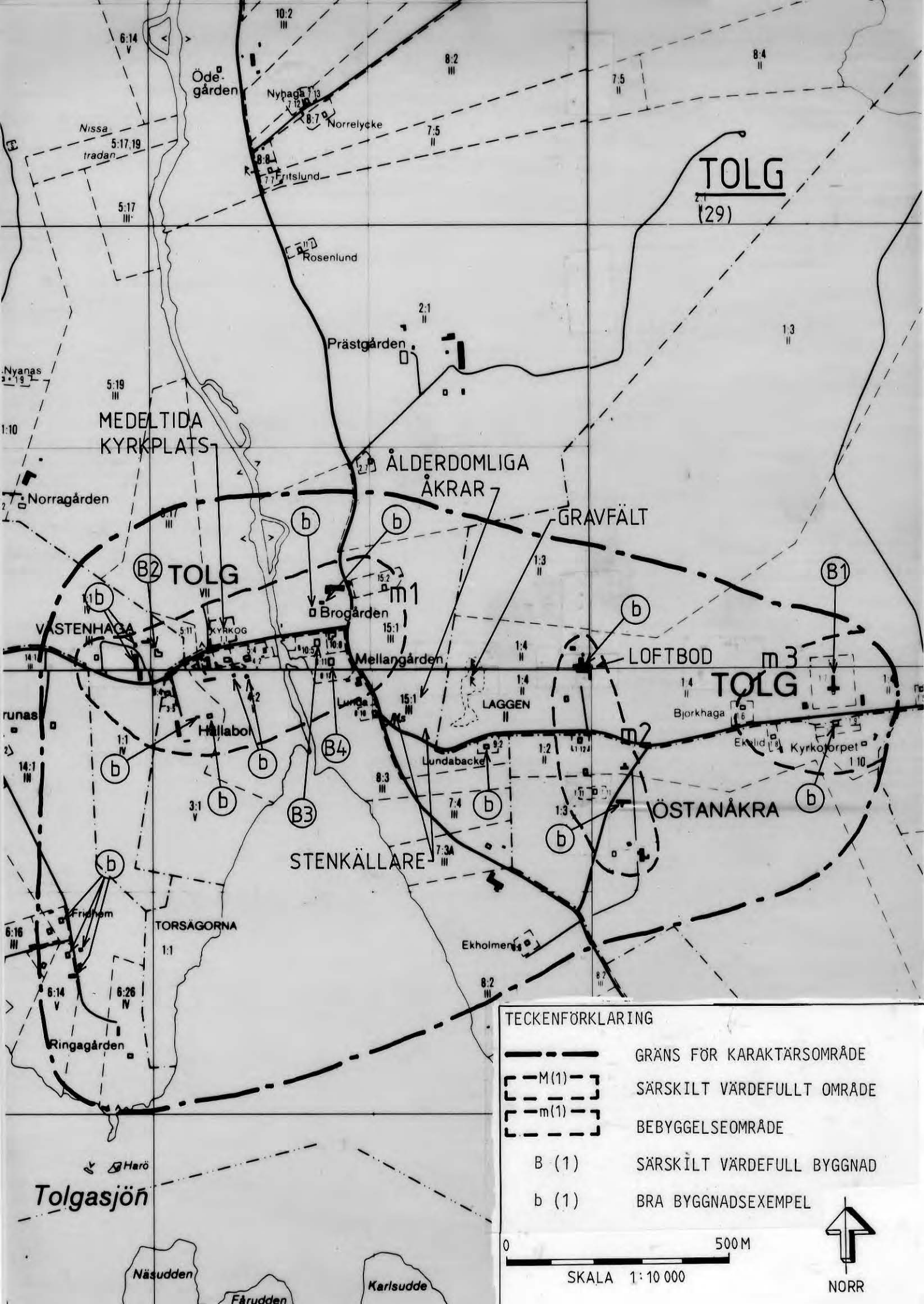
Ladugårdarna är låga, uppförda av trä och rödfärgade. Takmaterialet är plåt eller eternit. Bodar och liknande mindre ekonomihus har ofta tegeltak.

Utanför m1 har bebyggelsen samma karaktär.

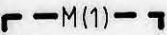
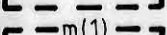

Riktlinjer: Inom m1 bör rivning samt ny-, om-, till- och påbyggnad undvikas. Till- och ombyggnad bör bara ske av ekonomibygnader. Utanför m1 bör nybyggnad endast ske gårdsanslutet. Vid byggnadsverksamhet inom området som helhet bör allmänna råd (bilaga 1) beaktas.

Planeringsläge: Utpekat i länets kulturminnesvårdsprogram (1981). Bebyggelseinventering utförd (1984). Byggnadsförbud enligt 122 § BL gäller för del av området.

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- BRA BYGGNADSEXEMPEL

SKALA 1:10 000

NORR

Tolgasjön

Näsudden

Fårudden

Karlsudde

TOLG OCH ÖSTANÅKRA BYAR, TOLGS SOCKEN (29)

Historia: Många av sockennamnen i den värendska centralbygden är svårförklarade, bland dem Tolg. Möjligen är fornnordiskans tagel (engelskans tail) = svans, en tänkbar förklaring. Bygdens centrum låg från början vid "svansen" av såväl Tolgasjön som Asasjön.

Bosättning vid vattendrag har ofta mycket hög ålder. Strax nordöst om Tolgasjön ligger socknens enda gravfält med cirka 50 fornlämningar från såväl brons- som äldre järnålder.

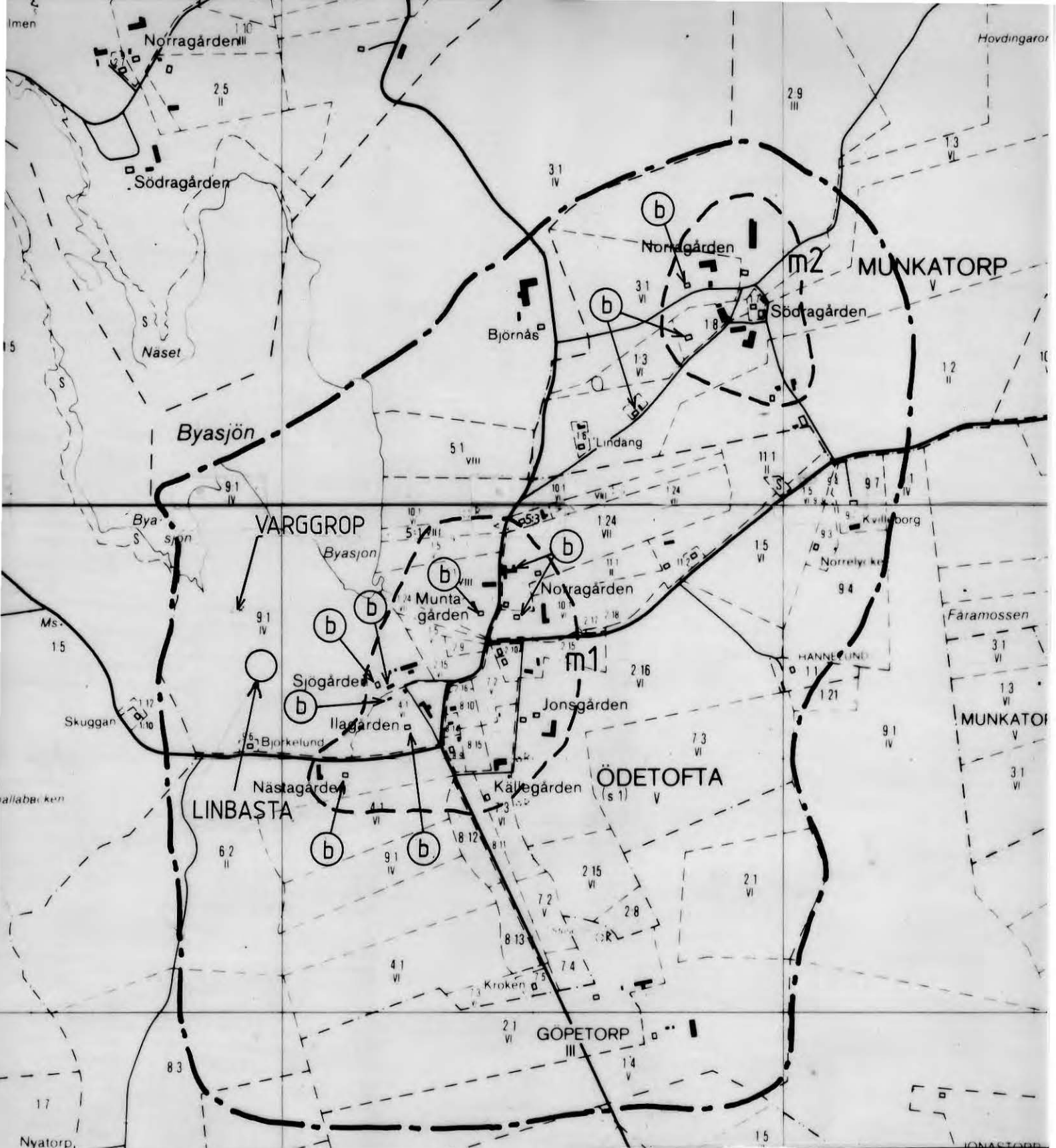
På sluttningarna ned mot sjön ligger terassliknande odlingar av hög ålder. Kulturlandskapet består huvudsakligen av totalröjd åker avgränsad av vällagda stenmurar. Block- och odlingsrösen förekommer i åkerkanterna. Åkern är kuperad och bitvis av terasskaraktär, något som vittnar om lång hävd. Från Östanåkra ned till gamla sockencentrum löper en ålderdomlig väg kantad av stenmurar. Första gången de skriftliga källorna omnämner Tolg är omkring 1360. 1545 bestod byn av 10 frälsehemman och sannolikt även ett kyrkohemman. Vid samma tid utgjordes Östanåkra av endast ett skattehemman. Byarna har i huvudsak behållit sina medeltida lägen.

Bebyggelsens egenart: Bebyggelsen ligger koncentrerad till tre områden (m1, m2, m3). Mangårdsbyggnaderna inom m1 och m2 är i allmänhet parstugor i två våningar eller salsbyggnader med en och en halv våning. Byggnadsmaterialet är trä och fasaderna är täckta med locklistpanel i falurött eller ljusa oljefärger. Snickerierna är vita. Mangårdsbyggnaderna (B2, B3, B4) är jämte kyrkan (B1) särskilt värdefulla. Taken är övervägande täckta med tegel av varierat utförande.

Riktlinjer: Inom hela karaktärsområdet bör byggnadsverksamheten ske med stor varsamhet och med iakttagande av allmänna råd (bilaga 1). Nybyggnad bör endast ske i anslutning till etablerade grupper inom m1 och m2. Inom m3 bör nybyggnad undvikas.

Säkerställande: Fornminneslagen gäller för området kring gravfältet och de ålderdomliga terassodlingarna. Inom m1 bör områdesbestämmelser införas.

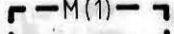
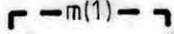

Planeringsläge: Utpekad i länets kulturminnesvårdsprogram (1981). Förordnande om förbud mot nybyggnad kring kyrkan (86 § BL) enligt äldre lagstiftning. Byggnadsinventering utförd (1984).

ÖDETOFTA OCH MUNKATORP

(30)

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- BRA BYGGNADSEXEMPEL

SKALA 1:10 000

NORR

ÖDETOFTA OCH MUNKATORPS BYAR, TOLGS SOCKEN (30)

Historia: Toftanamnen är ofta ett tecken på bebyggelse senast under järnåldern. I Ödetofta vittnar dock sten- och bronsåldersgravar om att bygden är äldre än så.

De förhistoriska gravlämningarna ligger främst på impedimenthöjder i landskapet. Därigenom har de undgått att bortodlas. Ödetofta omnämnes i det skriftliga källmaterialet så tidigt som 1335. I 1545 års jordebok redvisas tio hemman i byn.

Odlingslandskapet är rikt på stenrösen, stenvmurar och blockstenstippar. Mellan åkrarna ligger flera impedimentliknande kärrhål som hävdas genom bete.

Bebyggelsens placering ändrades inte nämnvärt vid laga skiftet. Tidigare låg byggnaderna samlade i mindre grupper och dagens spridning är snarlik den bilden. Flera mangårdsbyggnader bevarar ålderdomliga drag. På Ödetofta Sjögård är ekonomibyggnaderna särskilt välbevarade. Där underhålls även en linbasta på ett föredömligt sätt. På samma fastighet ligger en fyrkantig fångstgrop som förr användes vid vargfångst.

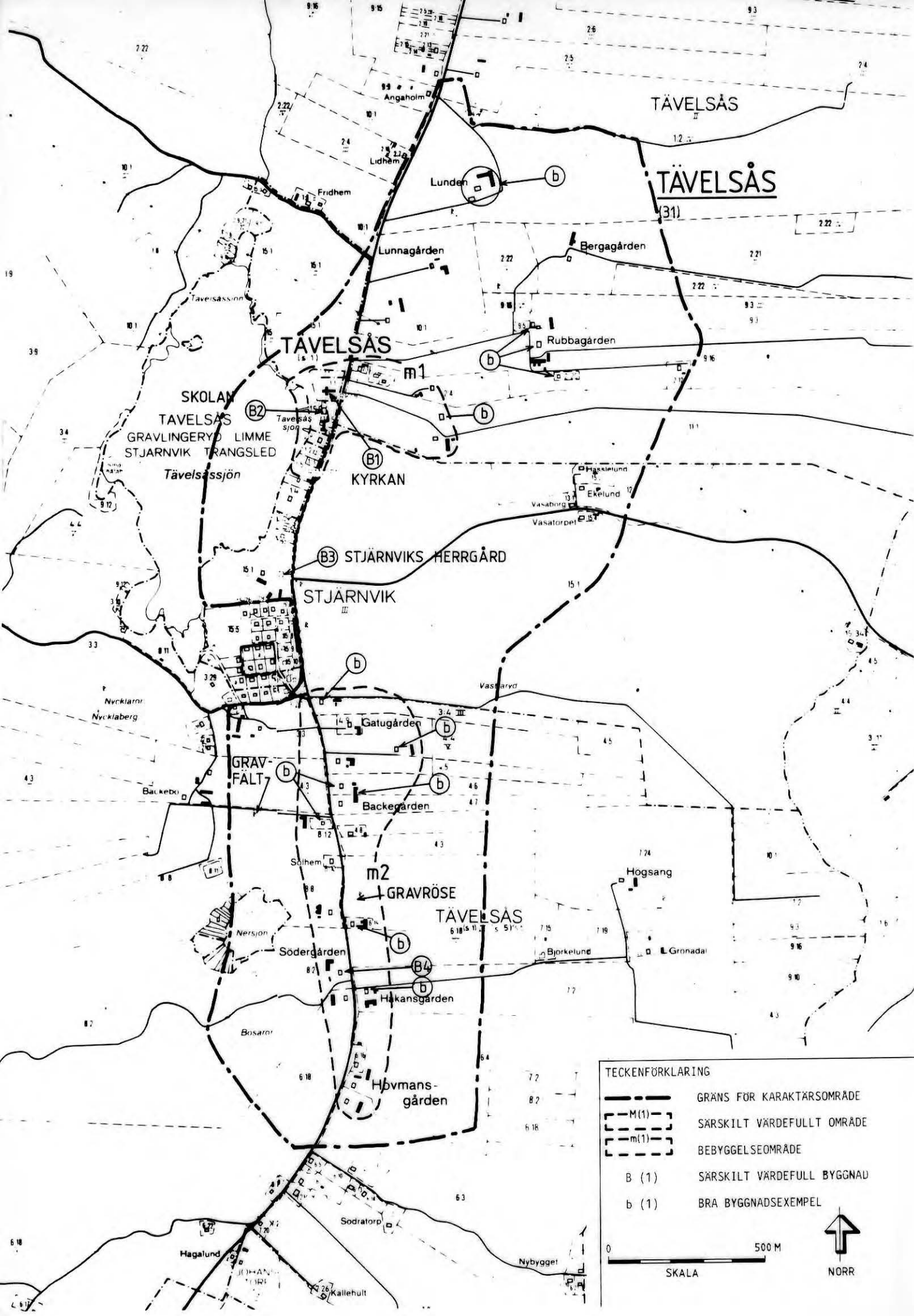
Munkatorps Norra- och Södragården ligger i övergången mellan en åker i hävd och förfallen åker och äng. 1545 bestod byn av ett skatte- och ett frälsehemman. Liksom i Ödetofta finns odlingshistoriskt värdefulla lämningar i byn.

Bebyggelsens egenart: Inom m1 är bostadshusen uppförda i en och en halv eller två våningar. Fasaderna är utförda med rödfärgad locklistpanel. Snickerierna är i allmänhet vita. Takmaterial är främst tegel.

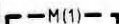
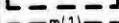

Inom både m1 och m2 är ekonomibyggnaderna traditionellt utformade med trä som huvudsakligt byggnadsmaterial och färgsättningen är röd. Ladugårdarna är täckta med plåt, eternit eller tegel.

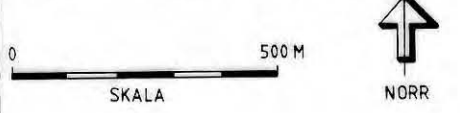
Riktlinjer: Inom m1 och m2 bör nybyggnad ske gårdsanslutet. All byggnadsverksamhet inom karaktärsområdet bör ske med beaktande av allmänna råd (bilaga 1)

Planeringsläge: Utpekad i länets kulturminnesvårdsprogram (1981). Ödetofta byggnadsinventerat (1983).

TECKENFÖRKLARING

	GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
	M(1) SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
	m(1) BEBYGGELSEOMRÅDE
	B (1) SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAU
	b (1) BRA BYGGNADSEXEMPEL

TÄVELSÅS SOCKENCENTRUM, TÄVELSÅS SOCKEN (31)

Historia: Fornlämningarna i området jämte lösfynd antyder att bostättningen i Tävelsås skedde under stenåldern. Redan under järnåldern och medeltiden bedrevs sannolikt ett omfattande åkerbruk.

Den medeltida kyrkan var sannolikt uppförd i trä. Som så många andra landsortskyrkor kan den ursprungligen varit avsedd som gårds- eller bykyrka. I samband med sammanslagning av Tofta och Tävelsås socknar under 1700-talets andra hälft tillbyggdes Tävelsås kyrka (B1), delvis med material från Tofta kyrka.

I kyrkans närhet (B3) ligger förutom skolan (B2) även herrgården Stjärnvik (B3) med traditioner sedan 1300-talet. Nuvarande huvudbyggnad torde förskriva sig till tidigt 1800-tal.

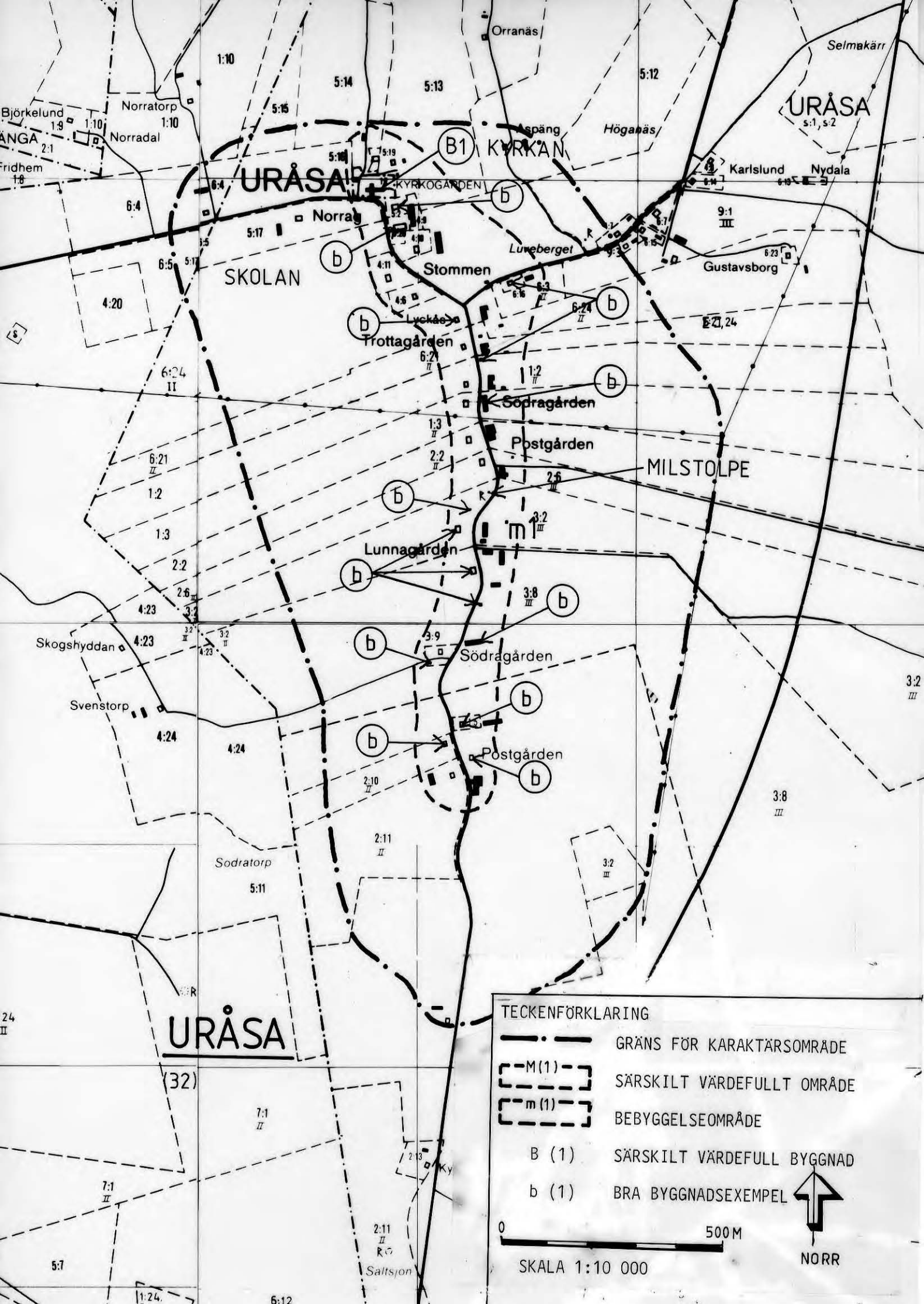
Bebyggelsen norr om kyrkan är till sitt läge starkt präglad av laga skiftet. Gårdarna är utspridda i odlingslandskapet på ett karaktäristiskt sätt och omges av sina respektive odlingsytor. Söder om kyrkan ligger Tävelsås radby med bebyggelsen belägen utmed vägen mot Jät. Byggnadsbeståndet har tillkommit inom tidsavsnittet 1850-1920 och är genomgående i kulturhistoriskt gott skick särskilt mangårdsbyggnaden (B4) på Södregård.

Tävelsås är ett gott exempel på ett ålderdomligt sockencentrum med lång bebyggelsehistorisk kontinuitet. Den senaste fasen utgörs av det närbelägna villaområdet från 1970-talet.

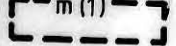

Bebyggelsens egenart: Två bebyggelsekoncentrationer kan urskiljas utöver villaområdet, kyrkmiljön (m1) och Tävelsås radby (m2). Bebyggelsen i Tävelsås by utgörs främst av tvåvånings parstugor med rödfärgade locklistfasader och tegeltak av varierat slag. Salsbyggnader i en och en halv våning med frontespis förekommer. Dessa byggnader är i allmänhet målade i ljusa oljefärger. Snickerierna är överlag vitmålade. Verandor är vanliga och som regel placerade i huvudfasadens mitt.

Riktlinjer: Inom m2 bör nya byggnader förläggas i byns norrsydliga linje och helst i direkt anslutning till etablerade byggnadsgrupper. Invid kyrkan m1 bör nybyggnad undvikas. Inom hela karaktärsområdet bör allmänna råd (bilaga 1) följas vid all byggnadsverksamhet.

Planeringsläge: Utpekat i länets kulturminnesvårdsprogram (1981). Byggnadsinventering (1979).

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- BRA BYGGNADSEXEMPEL

SKALA 1:10 000

URÅSA

URÅSA
s:1, s:2

SKOLAN

B1 KIRKAN

MILSTOLPE

Stommen

Trottagården

Södragården

Postgården

Lunnagården

Södragården

Postgården

Sodratorp

(32)

Saltsjön

NORR

URÅSA RADBY, URÅSA SOCKEN (32)

Historia: Uråsa by med sina ålderdomliga gårdsnamn tillhör den grupp byar som kallas radbyar. De ligger ofta utmed en väg på en höjdsträckning i odlingslandskapet. I Uråsa är bebyggelsen uppbyggd kring vägen. Mangårdarna ligger på västra och fägårdarna på östra sidan.

Byggnadsbeståndet är variationsrikt. Byns parstugor, enkelstugor och salsbyggnader representerar flera epokers stilideal. Bystrukturen har bevarats, trots 1800-talets jordbruksreformer. Som helhet ger byn ett ålderdomligt intryck och är sannolikt en gammal bebyggelseplats med rötter i förhistorisk tid.

Kulturlandskapet innehåller många odlingssår såsom stenbunden äldre åker, stenmurar, stenrösen och blockstenstippar.

Under medeltiden anlades en kyrka i norra delen av byn. Kyrkan placerades högt och framhövdes på så vis i bygden. Under 1840-talet tillbyggdes tornet som gav kyrkan dess nuvarande utseende. I anslutning till kyrkan (B) ligger flera byggnader för socknens gemensamma angelägenheter.

Den öppna landskapsbilden är av stor betydelse för att kyrkmiljön och radbyn skall upplevas som enhet.

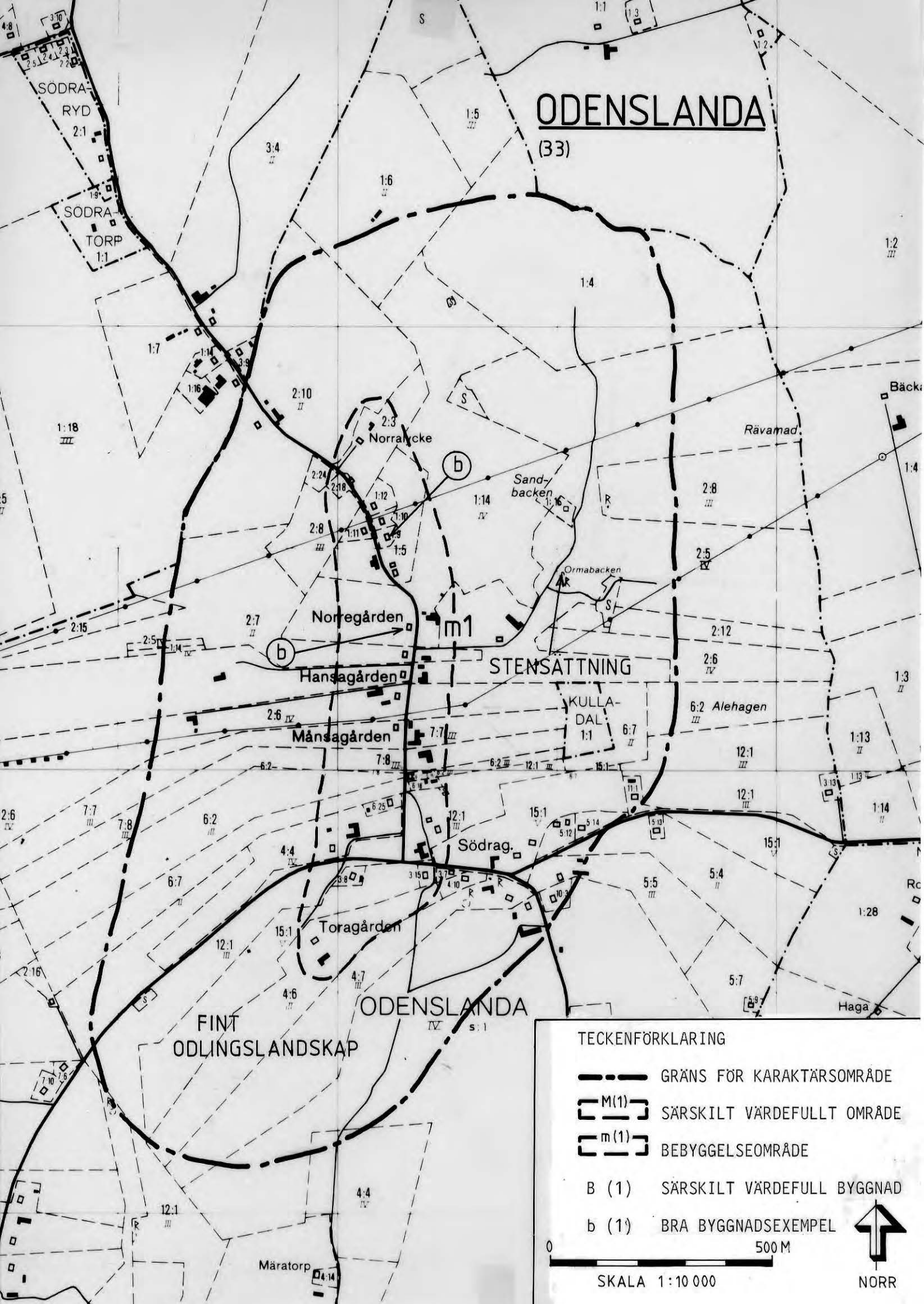
Bebyggelsens egenart: Inom m1 har mangårdsbyggnaderna varierat utförande och skiftande färgsättning. Fasaderna är i allmänhet av trä och symmetriskt uppbyggda. Reveterade eller eternitklädda fasader förekommer. Färgsättningen är övervägande faluröd med vita snickerier. Flera byggnader är dock målade i ljusa oljefärger. De flesta byggnaderna har sadeltak men brutna tak förekommer.

Ekonomibygnaderna är huvudsakligen uppförda av trä med faluröd panel. Hög stenfot och att delar av byggnaden är av sten är inte ovanligt. Ladugårdstaken är till övervägande del täckta med eternit.

Riktlinjer: Inom m1 bör nybyggnad endast ske invid etablerade byggnadsplatser. Bostadshus bör förläggas endast väster om vägen. Vid byggnadsverksamhet inom karaktärsområdet som helhet bör allmänna råd (bilaga 1) beaktas.

Planeringsläge: Utpekad i länets kulturminnesvårdsprogram (1981). Byggnadsinventering utförd (1979).

ODENSLANDA

(33)

ODENSLANDA
FINT
ODLINGSLANDSKAP

STENSÄTTNING

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- BRA BYGGNADSEXEMPEL

0 500 M

SKALA 1:10 000

NORR

ODENSLANDA RADBY, VEDERSLÖVS SOCKEN (33)

Historia: Odenstlanda är av förhistoriskt ursprung och bygden har sannolikt haft en bofast befolkning redan under järnåldern. Byns enda gravfält består av en hög och fyra stensättningar. Det är svårt att datera utan undersökning men helt klart är att det har varit knutet till en järnåldersbosättning i Odenstlanda. De äldsta skriftliga beläggen rörande byn härrör från 1380-talet och behandlar gårdsköp. 1545 var av byns stamhemman två skattegårdar och fem frälsegårdar. 1727 skedde en uppmätning av byns ägor och i samband med storskifte av utägorna 1767 skedde förnyad kartering. 1790 storskiftades inägomarken och redan 1831 blev byn föremål för laga skifte, endast fyra år efter skiftesstadgans tillkomst.

Dagens odlingslandskap bär starka drag av de odlingsförbättringar som laga skiftet skapade förutsättningar för. Såväl totalröjd åker med stenmurar och stentippar som äldre stenbunden åker och äng förekommer.

Bebyggelsens egenart: Byn ligger som dubbel radby (m1) utmed en nord-sydlig väg som i några punkter skiljer man- och fägårdarna åt. Flera mangårdsbyggnader bevarar på ett eller annat sätt egenarten hos gången tids byggnadsskick. Flertalet mangårdsbyggnader är uppförda som tvåvånings parstugor. Fasaderna är i allmänhet klädda med locklistpanel och har symmetriska uppbyggnader vad avser fönsterplacering och dörr i huvudentré. Taken är sadelformade och täckta med röda eller mörka pannor av tegel eller betong. Mangårdsbyggnaderna är rödfärgade eller målade med ljusa oljefärger. Ekonomibyggnaderna är genomgående uppförda av rödfärgat trä och täckta med varierat takmaterial.

Riktlinjer: Vid ny-, om- och tillbyggnader och vid underhåll bör bebyggelsens egenart beaktas, se vidare allmänna råd (bilaga 1). Stora krav bör ställas på hur nya byggnader placeras.

Planeringsläge: Utpekad i kommunöversikten 1977. Byggnasdokumentation genomförd 1979.

- TECKENFÖRKLARING
- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
  - SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
  - BEBYGGELSEOMRÅDE
  - SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
  - BRA BYGGNADSEXEMPEL

0 500 M

SKALA 1:10 000

VEDERSLÖVS SOCKENCENTRUM, VEDERSLÖVS SOCKEN (34)

Historia: Området är rikt på fasta fornlämningar, särskilt från brons- och järnåldern. Lösfynd från stenåldern vittnar om tidig bosättning.

Ortsnamnet Vederslöv betyder Vidars arvedel, vilket ger en intressant anknytning till det vackra gravfältet Vidars kullar 800 m norr om kyrkan. I de skriftliga källorna omnämns Vederslöv första gången 1386. År 1545 utgjordes byn av sex gårdar.

Vederslövs gamla kyrka är sannolikt uppförd under 1100-talet. 1758 byggdes den till och förbättrades. Idag ger den en god bild av de tidigare smålandskyrkornas byggnadsskick. I samband med att en ny kyrka uppfördes under 1870-talet togs den medeltida kyrkan ur bruk. Öster om gamla kyrkan ligger andremajorens vid Kronobergs regemente boställe. Huvudbyggnaden är sannolikt uppförd under 1800-talets första hälft och exemplifierar byggnadsskicket på befälsboställen under inledningsverkets slutskede. Med sitt herrgårdslika utseende ger den en fingervisning om den sociala statusen hos den indelta arméns befäl. Innan gården blev andremajorens boställe var den under lång tid regements- eller mönsterskrivareboställe.

Kulturlandskapet i området är totalröjt med stenmurar, odlingsrösen och stentippar bevarade från uppodlingsepokerna.

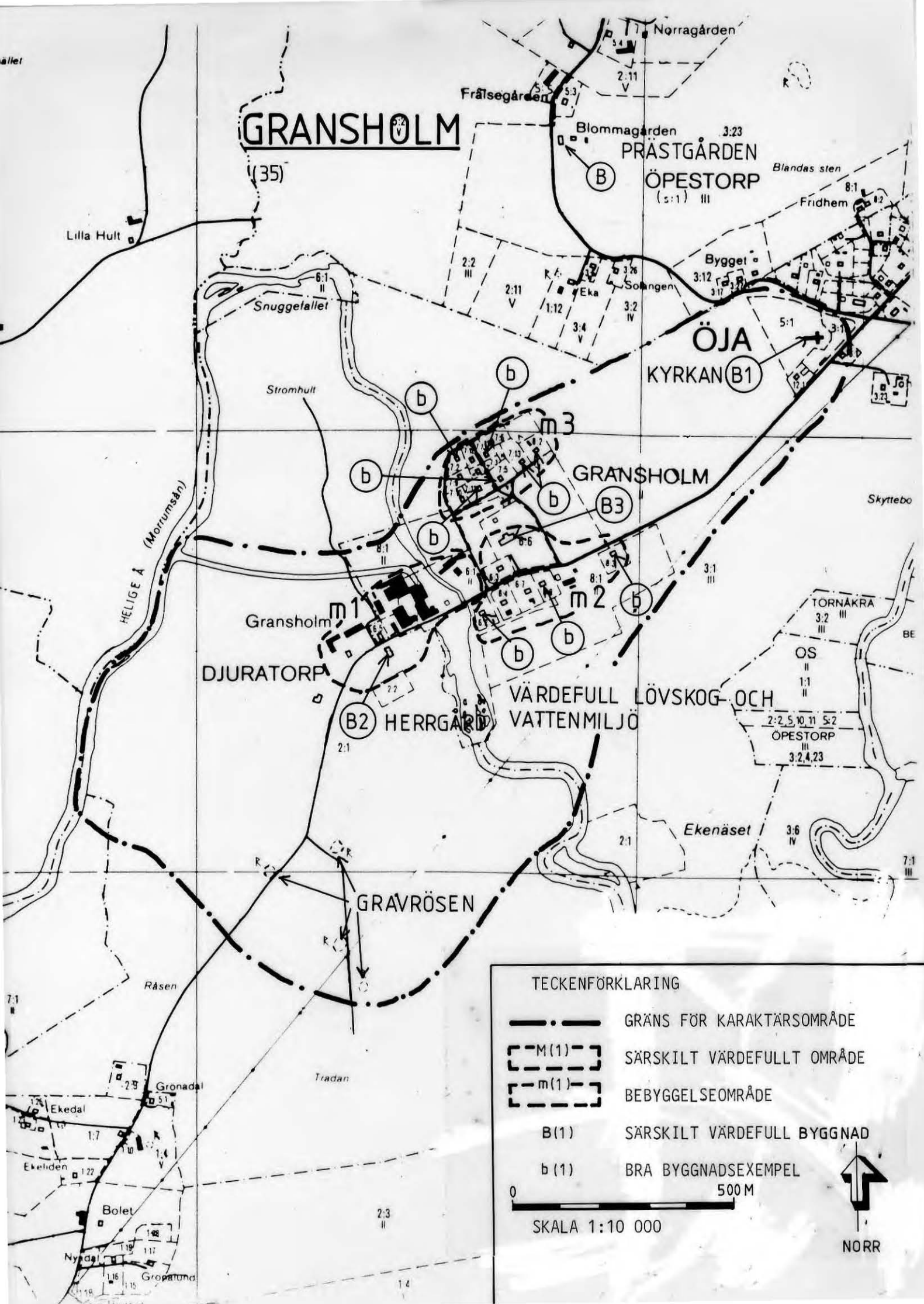
Bebyggelsens egenart: Området M1 utgör en samlad bebyggelsemiljö som präglas starkt av kyrkorna (B1 och B2). Inom M1 ligger dessutom sockenstugan uppförd med två våningar och symmetrisk fasadutformning. Liksom mangårdsbyggnaderna är sockenstugan klädd med locklistpanel.

Färgsättningen är faluröd (ekonomibyggnader) eller ljusa oljefärger (mangårdsbyggnaderna). Byggnaderna har sadeltak täckta med tegel av varierande typ.

Riktlinjer: Nybyggnad av bostadshus bör undvikas, vid byggnadsverksamhet bör allmänna råd (bilaga 1) beaktas.

Säkerställande: Inom M1 bör införas områdesbestämmelser med samma syfte som det gamla nybyggnadsförbudet.

Planeringsläge: Utpekad i länets kulturminnesvårdsprogram (1981). Utpekad i kommunöversikt (1977) för områdets norra del. Förbud mot nybyggnad (86 § BL) enligt äldre lagstiftning. Delar av området är detaljplanelagt.

GRANSHOLM

(35)

PRÄSTGÅRDEN

ÖPESTORP
(s:1) III

ÖJA

KYRKAN (B1)

GRANSHOLM

(B3)

DJURATORP

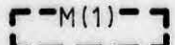
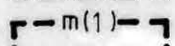

Gransholm

HERRGÅRD (B2)

VÄRDEFULL LÖVSKOG OCH
VATTENMILJÖ

GRAVRÖSEN

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- BRA BYGGNADSEXEMPEL

0 500 M

SKALA 1:10 000

NORR

GRANSHOLMS BRUK, ÖJA SOCKEN (35)

Historia: Öja socken är rik på förhistoriska gravrösen. I åkermarken söder om Gransholms herrgård ligger flera rösen av bronsålderskaraktär. Vattendraget var livsviktigt för såväl den förhistoriska bygden som för den sentida industrianläggningen. Under senmedeltiden tillhörde Gransholms gård och kvarn Växjö biskopsstol, för att vid reformationen konfiskeras till kronan 1571 och övergå i frälse ägo. Under 1700-talet präglades Gransholm av kvarndrift och jordbruket. Under 1800-talets första decennier påbörjades ett omfattande industriellt nydaningsarbete som syftade till att utnyttja vattenkraften bättre. Under denna period anlades pappersbruket.

1812 uppfördes den monumentala herrgårdsbyggnaden i tre våningar. Samtidigt anlades en park med promenadstråk och lusthus. Bruket utökades genom till- och ombyggnad. 1847 revs det gamla pappersbruket med tillhörande byggnader på åns östra sida. Istället uppfördes ett helt nytt brukskomplex på åns motsatta sida. Vid samma tid, 1847, uppfördes också "Ingenjörsbostaden" samt en arbetarbostad i linje på åns östra sida utmed bruksgatan.

Papper hade allt sedan starten producerats för hand men 1861 insattes en mekanisk pappersmaskin. Drygt tio år senare ersattes också vattenhjulen av turbiner. I början av 1890-talet tillkom maskinutrustning. Bl a en högtrycksångmaskin inrymd i ett nybyggt ångpannehus med tillhörande hög tegelskorsten. Kring sekelskiftet tillfördes ytterligare bostäder för arbetarna vid bruket, i form av flerfamiljshus s k kaserner och ofta arkitektritade s k typhus. Egnahemsområdet i norr präglades av 1910-20-talets villaideal med individuellt utformade byggnader, belägna utmed ett förgrenat gatusystem. Bruksområdet bevarar många särdrag i form av byggnder och anläggningar från olika epoker. Miljön kompletteras av Öja kyrka (B1) uppförd i sockencentrum under 1850-talet.

Bebyggelsens egenart: Inom karaktärsområdet avgränsas tre bebyggelsemiljöer (m1, m2, m3). m1 kännetecknas av industribyggnader med varierat utförande och av herrgården (B2). Herrgården är uppförd i tre våningar och med brutet valmat plåttak. Fasaden är symmetriskt uppbyggd, reveterad och svagt gulfärgad. Inom m2 ligger arbetarbostäder uppförda av trä och täckta med sadeltak. Fasaderna är klädda med faluröd locklist. Snickerieran är vita. Särskilt iögonfallande är disponentbyggnaden (B3) med sin sekelskiftespräglade utformning och snickarglädje. Bebyggelsen inom m3 är av egnahemskaraktär och har varierad utformning. Husen är som regel täckmålade i olika kulörer.

Riktlinjer: Vid all byggnadsverksamhet inom området bör allmänna råd (bilaga 1) beaktas. Härutöver gäller:

- m1 Inom herrgårdstomten bör nybyggnad undvikas.
- m2 De stora tomterna bör inte delas för att därigenom medge nybyggnad.
- m3 Kompletterande bebyggelse bör ske med beaktande av områdets småskalighet och byggnadernas särdrag enligt ovan.

Planeringsläge: Utpekat i länets kulturminnesvårdsprogram (1981). Utpekat i kommunöversikt (1977). Byggnadsinventering utförd.

Disponentvil-
lan i Grans-
holm, Öja sn

Pilås,
Sjösaås sn

Stenkulla,
Tolgs sn

TÖRNÅKRA och USTERYD

(36)

USTERYD

GRAVFÄLT

Salen

BOTANISKT
VÄRDEFULLA
ÅNGAR OCH
HAGAR

OMRÅDE RIKT PÅ
GRAVRÖSEN

Ystrabacken

OSTRÅDAL

(b)

(b)

(b)

(b)

(b)

TÖRNÅKRA

VÄRDEFULLA
BRYN

2:11, 3:2, 4:1

Notudden

Salen

HÖKARYD¹¹, TÖRNÅKRA^{1:1}

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- BRA BYGGNADSEXEMPEL

0 500 M

SKALA 1:10 000

NORR

TÖRNÅKRA OCH USTERYDS BYAR, ÖJA SOCKEN (36)

Historia: På östra stranden av Salen ligger flera fasta fornlämningar, särskilt i byarna Usteryd och Törnåkra. Området har en mycket lång bebyggelsehistoria vilken illustreras av ett järnåldersgravfält med runda och ovala stensättningar.

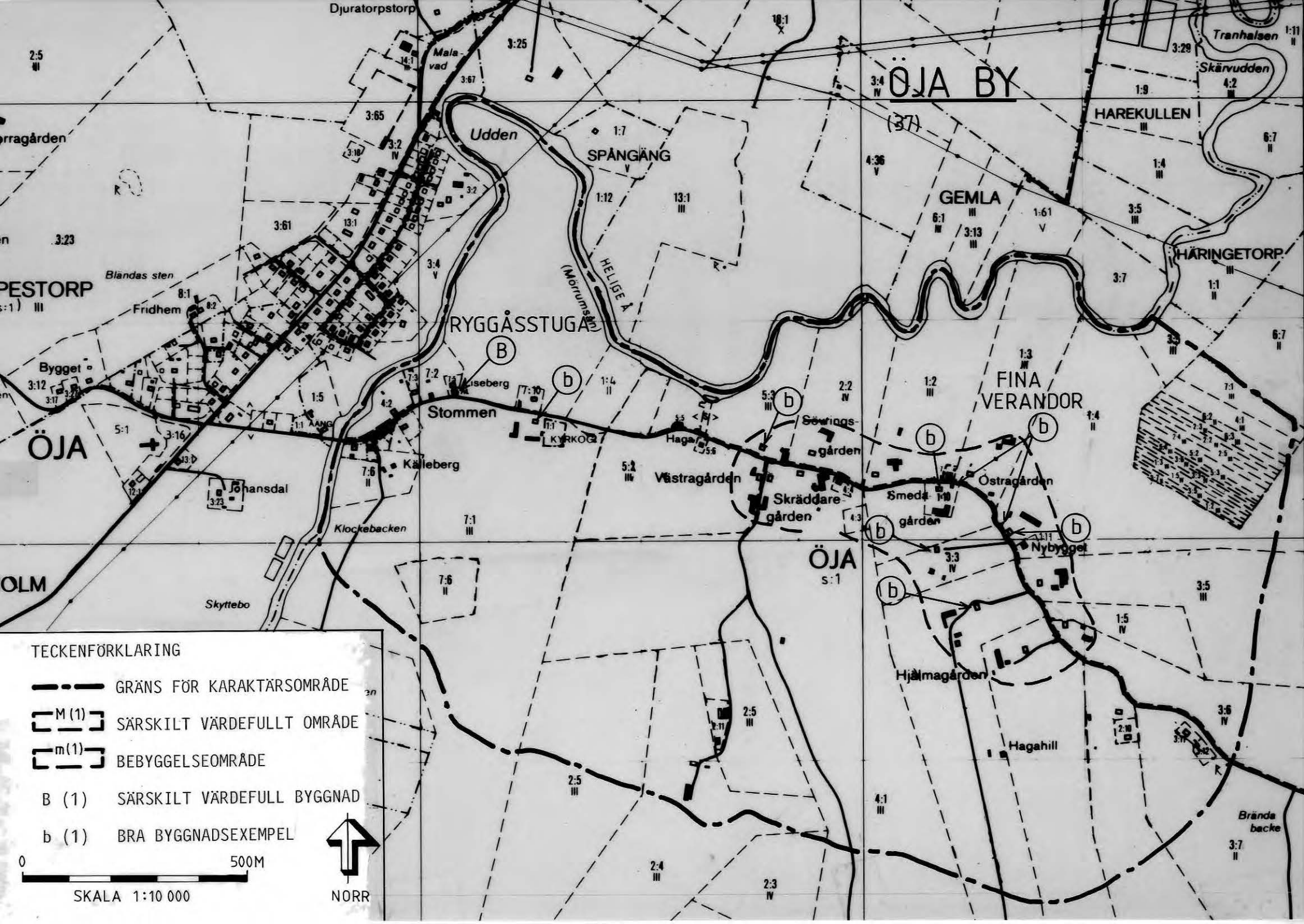
Kulturlandskapet präglas av de många spåren efter uppodlingarna och jordbruksrationaliseringarna. Såväl odlingsrösen som större stensamlingar och stenmurar förekommer. I vissa delar bär landskapet särskilt ålderdomliga drag med äldre stembunden åker och äng som idag är betesvall.

Bebyggelsen är i huvudsak av 1800-tals karaktär med mangårdsbyggnader av parstugutyp. Flera äldre ekonomibyggnader förstärker områdets ålderdomliga prägel. Byarna bevarar flera äldre gårdsnamn.

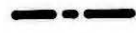
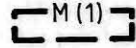
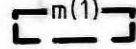
Bebyggelsens egenart: Usteryd och Törnåkra utgör två avgränsade områden (m1, m2) med likartad bebyggelse. Mangårdsbyggnaderna är främst av parstugukaraktär uppförda av trä i två våningar. Fasaderna är symmetriska och klädda med faluröd locklist. Snickerierna är i allmänhet vita. Taken är sadelformade och täckta med främst tegel. Ekonomibyggnaderna är traditionellt uppförda av timmer och regelkonstruktioner samt täckta med plåt, tegel eller eternit.

Riktlinjer: Inom karaktärsområdet bör eventuellt ny bebyggelse uppföras invid etablerade byggnadsgrupper inom m1 och m2. Inom karaktärsområdet som helhet bör allmänna råd (bilaga 1) beaktas.

Planeringsläge: Utpekad i länets kulturminnesvårdsprogram (1981). Byggnadsinventering utförd (1987). Utpekad i kommunöversikt (1977).

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- B (1) SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- b (1) BRA BYGGNADSEXEMPEL

SKALA 1:10 000

NORR

ÖJA BY, ÖJA SOCKEN (37)

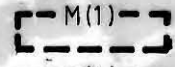
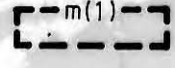

Historia: Trots att något järnåldersgravfält inte är känt i byn Öja, har den med stor sannolikhet existerat som bebyggelseenhet redan under 1000-talet. Ett starkt skäl för detta antagande är att den medeltida sockenkyrkan uppfördes i Öja sockens troligen största by. Aktuell forskning gör gällande att kyrkan uppfördes under tidig medeltid. Den revs 1854 i samband med att den nya kyrkan togs i bruk. 1545 omfattade byn fem skatte- och ett prebendehemman. Dessa stamhemman existerar fortfarande och med tämligen ålderdomliga namn.

1800-talets jordbruksrationaliseringar i spåren av laga skiftet präglar idag inägostrukturen. Skiftet inställdes 1861 men kunde verkställas efter en treårig process 1882. Odlingshistoriskt betydelsefulla strukturer och lämningar är spridda inom hela karaktärsområdet. Stenmurar och stentippar omgärdar totalröjd åker. Låglänt åker och vall vunnen genom utdikningar förtydligar bilden av en dynamisk by med befolkningsökning. Mer produktiv mark behövdes för att försörja alla.

Bebyggelsens egenart: Inom (m1) har mangårdsbyggnaderna starka 1800-talsdrag. De flesta är av parstugukaraktär och uppförda i två våningar. Salsbyggnader med ett och ett halvt plan förekommer. Byggnadsmaterialet till såväl bostadshus som ekonomibyggnader är trä. Övervägande färgsättningen är faluröd men även ljusa oljefärger förekommer. Ett genomgående drag hos bostadshusen är fasadernas symmetriska uppbyggnad med balanserad fönsterindelning och centralt belägen entrédörr. Taken på bostadshusen är sadelformade och täckta med pannor av tegel eller betong.

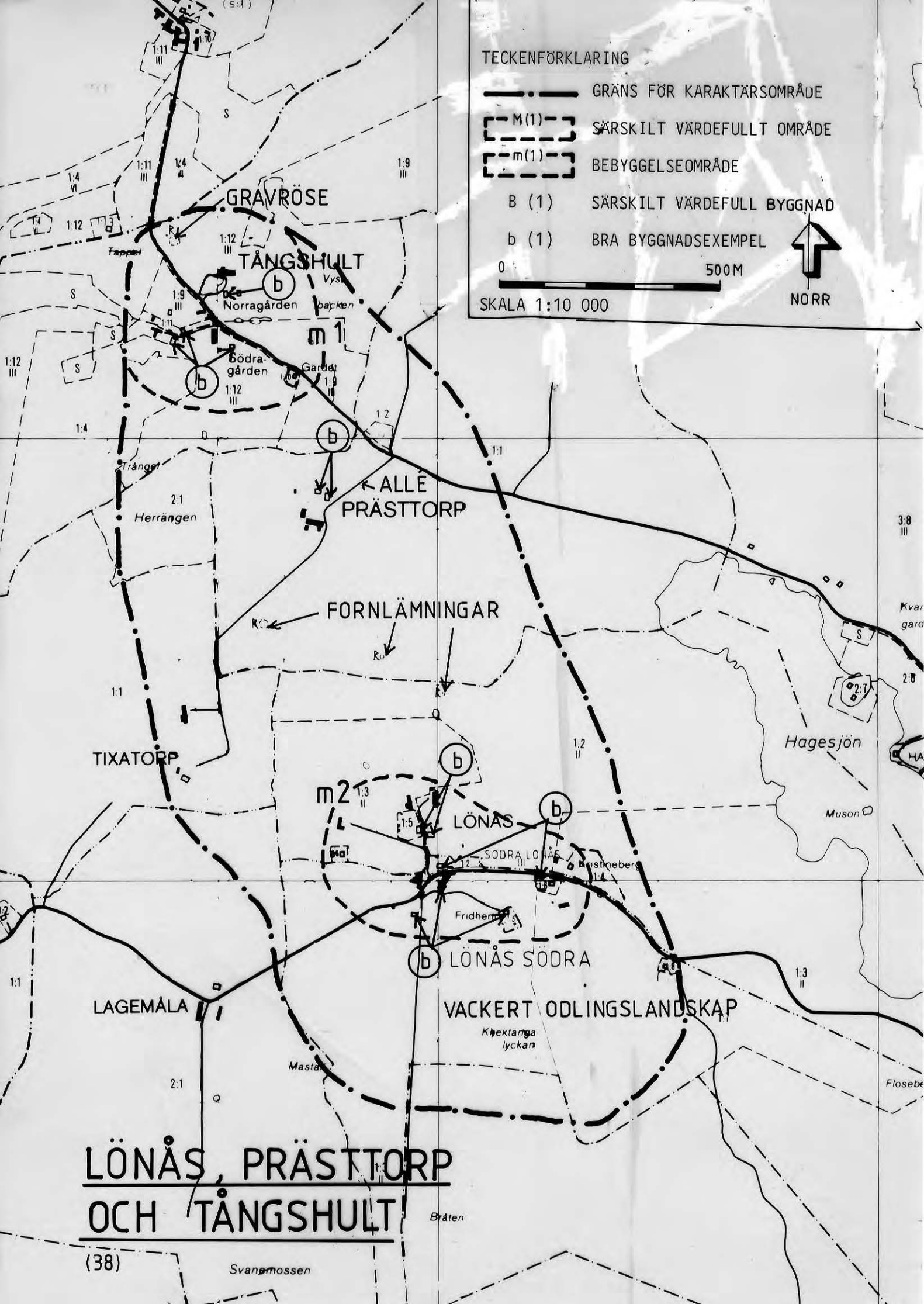
Riktlinjer: Om- och tillbyggnad bör ske med beaktande av allmänna råd (bilaga 1). Eventuella nybyggnader bör anpassas till omgivande bebyggelse.

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- BRA BYGGNADSEXEMPEL

0 500 M

SKALA 1:10 000

**LÖNÅS, PRÄSTTORP
OCH TÅNGSHULT**

LÖNÅS, PRÄSTTORP OCH TÅNGSHULT, ÖJABY SOCKEN (38)

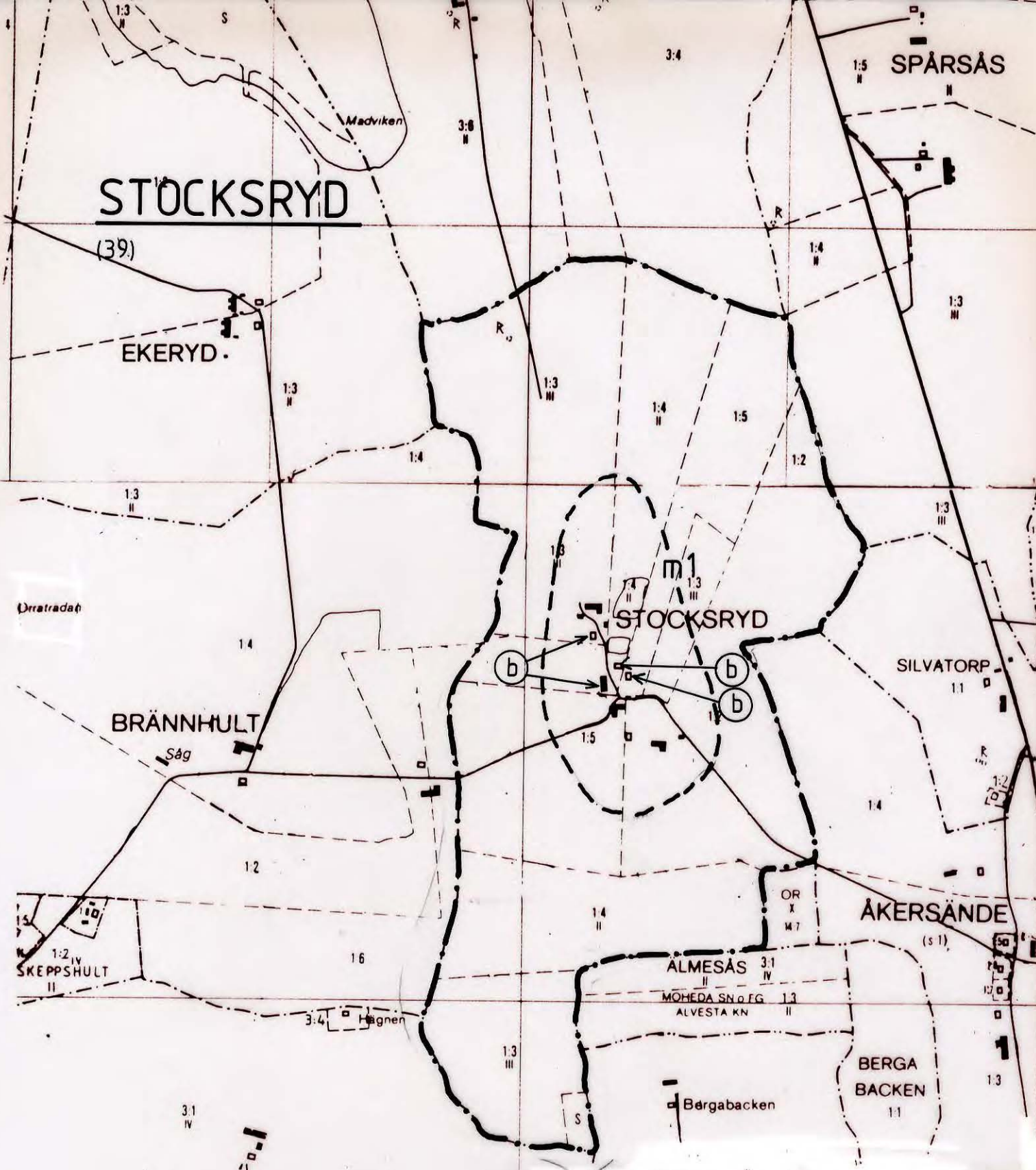
Historia: Byarna Lönås, Prästtorp och Tångshult ligger på en odlingspräglad nordsydlig höjdrygg med flera fornlämningar från sten- och bronsåldern. Kulturlandskapet är växlingsrikt och består av små och stora åkrar som är såväl stenbundna som totalröjda. Stenmurar och stentippar avgränsar ägoslags- och ägo gränser. Mellanliggande ängar och betesvallar ger landskapet den karaktäristiska variation som kännetecknar ålderdomlig bygd.

Bebyggelsen ligger samlad i de två byarna Lönås och Tångshult. Prästtorp utgör en ensam gård.

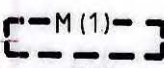

Bebyggelsens egenart: Inom såväl m1 som m2 är bebyggelsen ålderdomlig med tvåvånings parstugor som dominerande byggnadstyp. Byggnadsmaterialet är trä och husen är klädda med faluröd locklistpanel, snickerier fönsteromfattningar och knutar är vitmålade. Fasaderna har symmetrisk fönsterindelning och ofta är huvudingången placerad i fasadens mitt. Verandor förekommer. Taken är sadelformade och täckta med tegel. Ekonomibyggnaderna är i allmänhet uppförda vid sekelskiftet. De är rödfärgade och täckta med eternit.

Riktlinjer: Inom karaktärsområdet bör allmänna råd (bilaga 1) beaktas vid allt byggande.

Planeringsläge: Lönås är omnämnt i länets kulturminnesvårdsprogrammet.

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- BRA BYGGNADSEXEMPEL

0 500 M

SKALA 1:10 000

NORR

STOCKSRYDS SÄTERI, ÖRS SOCKEN (39)

Historia: Många byar i Smålands inland har vid något tillfälle under historisk tid upphöjts till säteri för att sedan åter skattköpas. Ofta har säteriperioden i något avseende satt sin prägel på kulturlandskapet och medverkat till att äldre strukturer konserverats.

Stocksryd omnämndes första gången i det historiska materialet 1380. 1642 omvandlades byn till säteri och markerades som sådant på 1658 års häradslista. Säterivärdigheten utsläcktes genom skattköp 1702 och sedan dess har byn brukats av bönder.

Kulturlandskapet är småbrutet och har små totalröjda åkrar med mellanliggande ängsmarker och betesvallar. Flera brukningsvägar leder ut i inägorna. Byggnaderna ligger som en radby på en östsluttning i nordsydlig riktning.

Mangårdsbyggnaderna är traditionellt uppförda och underhållna. Särskilt anmärkningsvärd är en tvillingbyggnad bestående av två bostäder med enkel stugu-planlösning. I vinkel med tvillingbyggnaden ligger ytterligare en byggnad i kulturhistoriskt gott stånd. Det kan inte uteslutas att denna byggnadsplats var säteriets tomt en gång i tiden.

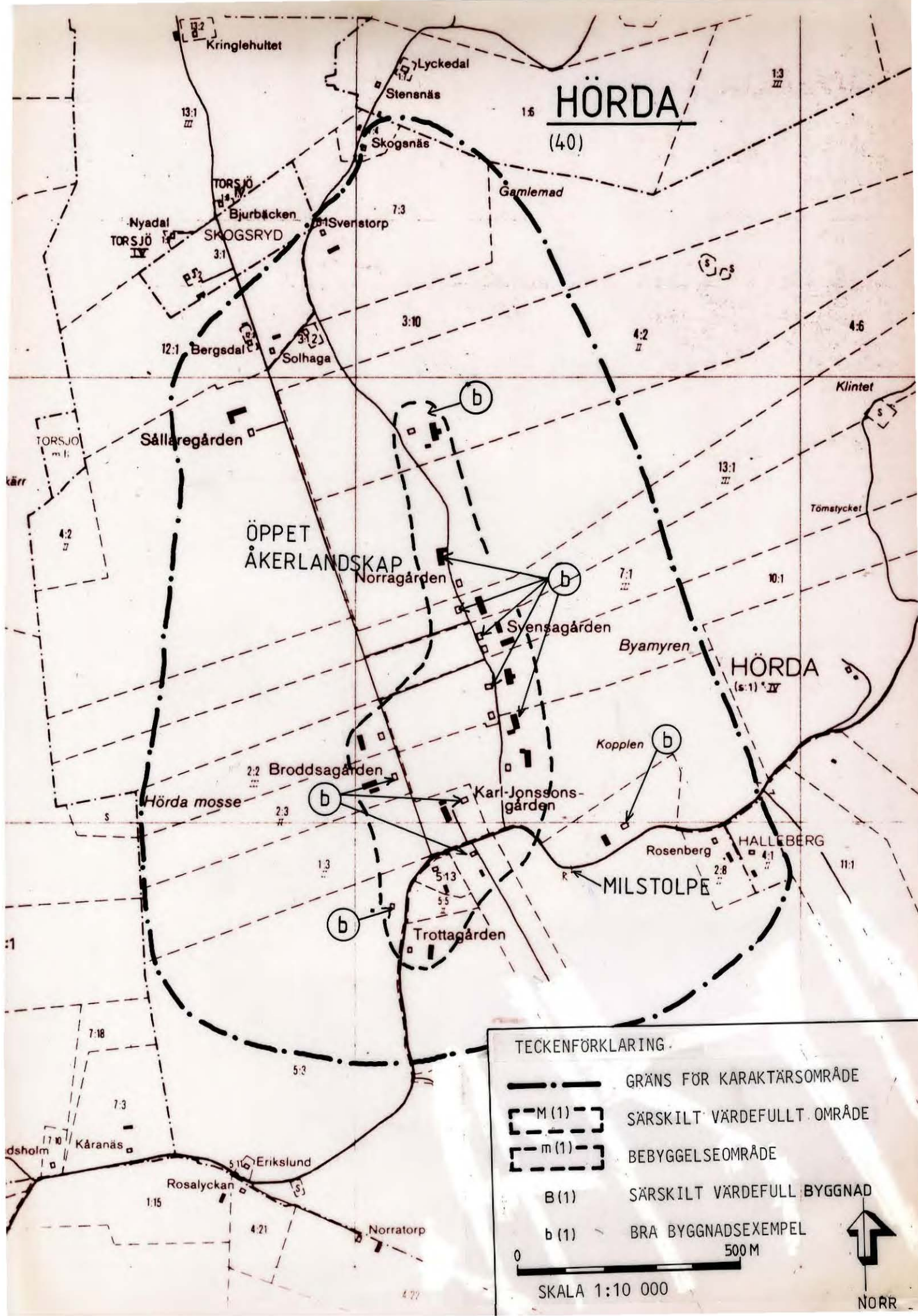
Bebyggelsens egenart: Inom m1 är mangårdsbyggnaderna uppförda i en och en halv eller två våningar. Byggnadsmaterialet är trä och fasaderna är klädda med locklist. Verandor med rik snickarglädje är allmänna. Taken är sadelformade. Färgsättningen är övervägande faluröd med vita snickerier. Ljus oljefärg förekommer på någon enstaka byggnad.

Ekonomibygnaderna har en ålderdomlig prägel med kallmurad stenfot, timrade fähus och logar och lador i skiftesverk.

Riktlinjer: Inom m1 bör ny-, samt om- och tillbyggnad av bostadshus undvikas. Vid underhåll bör allmänna råd (bilaga 1) följas.

Planeringsläge: Utpekad i länets kulturminnesvårdsprogram (1981). Byggnadsinventering utförd (1984).

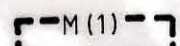
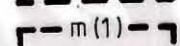
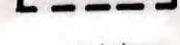
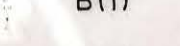
HÖRDA

(4.0)

ÖPPET
ÅKERLANDSKAP

HÖRDA
(s-1) IV

TECKENFÖRKLARING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- BRA BYGGNADSEXEMPEL

0 500 M

SKALA 1:10 000

NORR

HÖRDA RADBY, Ö TORSÅS SOCKEN (40)

Historia: Hörda omnämns första gången i bevarat skriftligt källmaterial 1403, men förhistoriska lösfynd antyder kontinuerlig bosättning sedan sen järnålder. 1545 bestod byn av sex stamhemman som idag betecknas med ålderdomliga namn som Trotta-, Broddsa- och Sällaregården.

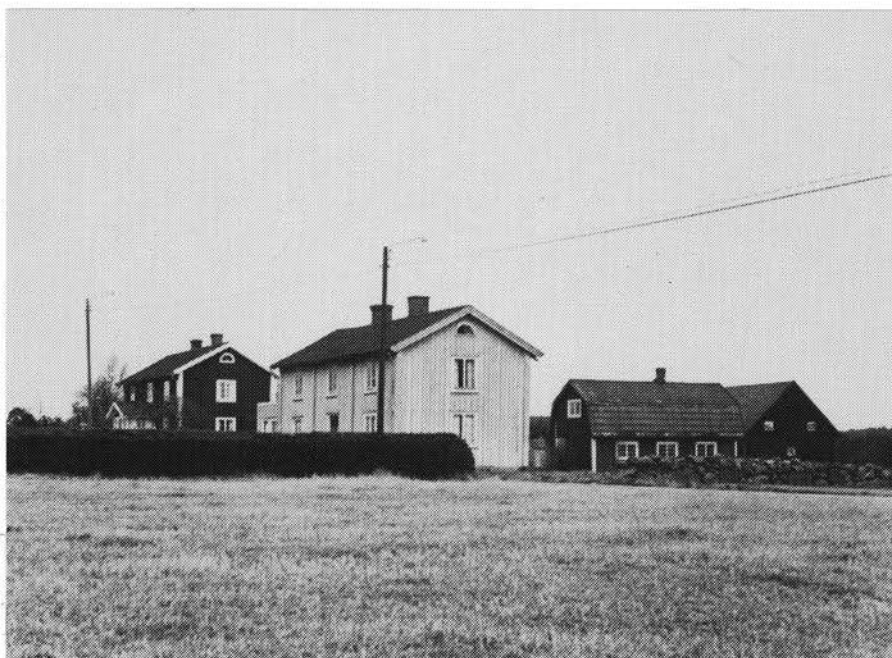
Kulturlandskapet vittnar om långvarig odling med stora åkrar som resultat. I åker- och ägo gränser ligger stenmurar och stentippar som illustration till olika stenröjningsepoker.

Redan omkring 1700 hade bebyggelsen samma mönster som idag, belägen utmed en väg i nord-sydlig sträckning. Storskiftet 1778 påverkade inte bebyggelsestrukturen. Laga skiftet hundra år senare (1873) innebar en något förändrad bebyggelsestruktur, men radbykaraktären kom att bestå.

Bebyggelsens egenart: Inom m1 är mangårdsbyggnaderna uppförda i timmer och med två våningar. Taken är sadelformade och täckta med tegel. Fasaderna är klädda med locklistpanel och har symmetrisk fönsterplacement. Verandor med rik snickarglädje förekommer. Färgsättningen är företrädesvis faluröd med vita snickerier, men ljusa oljefärger förekommer också.

Riktlinjer: Inom karaktärsområdet bör nybyggnad endast ske i anslutning till redan etablerade husgrupper. Vid all byggnadsverksamhet bör allmänna råd (bilaga 1) beaktas.

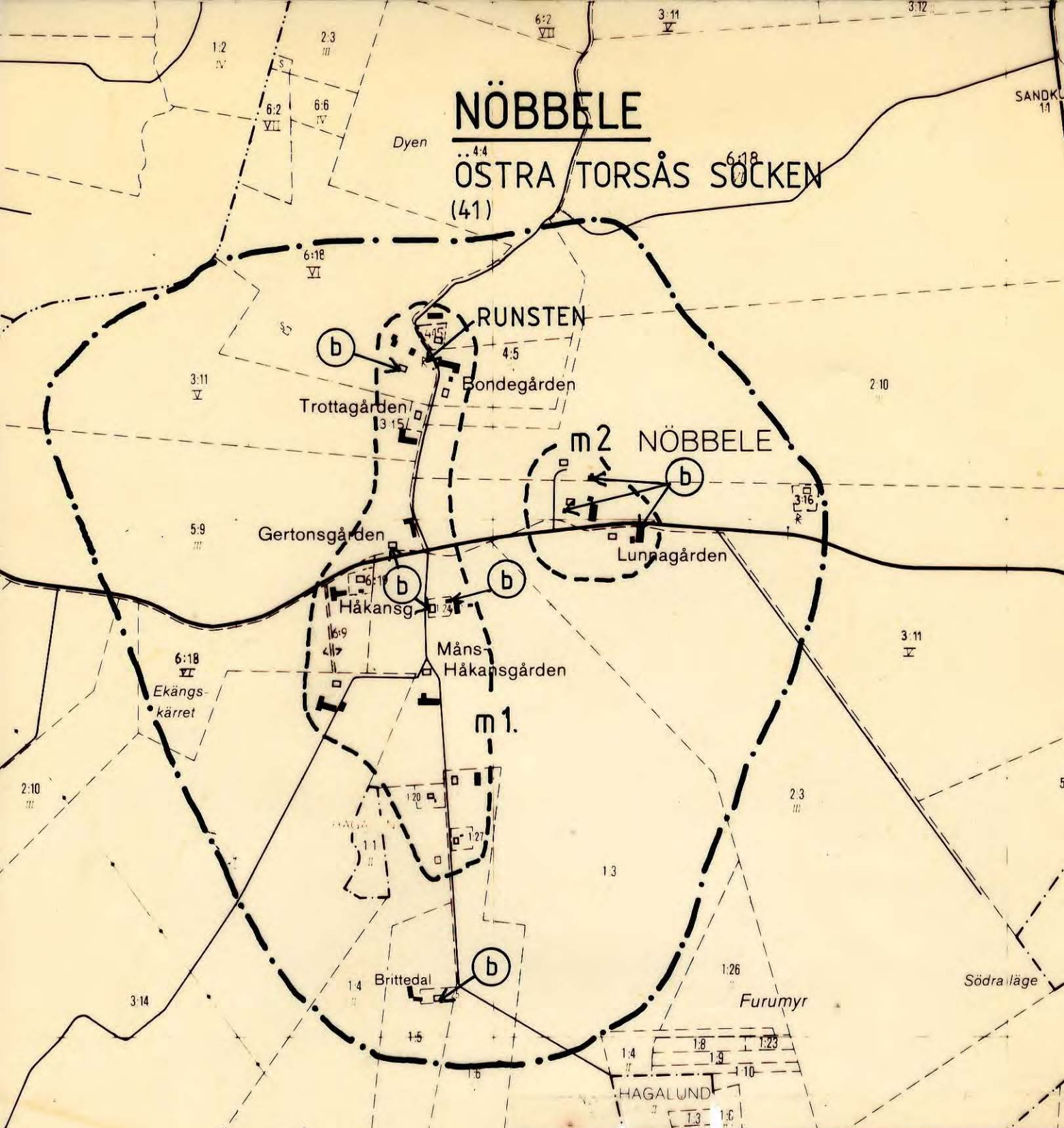
Planeringsläge: Utpekad i kommunöversikt (1977). Byggnadsinventering utförd (1979).

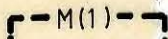
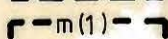
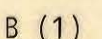
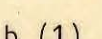
Hörda by,
Östra Torsås
sn

NÖBBELE

ÖSTRA TORSÅS SÖCKEN
(41)

TECKENFÖRKLÄRING

- GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE
- BEBYGGELSEOMRÅDE
- SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD
- BRA BYGGNADSEXEMPEL

0 500 M

SKALA 1:10 000

NORR

NÖBBELE BY, Ö TORSÅS SOCKEN (41)

Historia: Nöbbele eller Nyböle är ett medeltida ortnamn som betyder nyodling. Bosättningen i Nöbbele är dock belagd redan under järnåldern.

I byn står en av länets textmässigt finaste runstenar som berättar om några av 1000-talets människor i byn som kastat upp ett kummel över sin döde fader.

Röset eller kumlet som omnämns i runstenstexten bortodlades under jordbruksrationaliseringarna i byn efter laga skiftet. Rösets stenar återfinns i någon av de vällagda stenmurar som ger kulturlandskapet dess speciella karaktär. Stenmurarna i inägomarken åtskiljer totalröjda åkrar från varandra. Stentippar från de senaste uppodlingarna ligger i utkanten av inägorna.

Nöbbele är ett exempel på en by vars bebyggelseläge icke nämnvärt påverkats av skiftesverksamheten. Bebyggelsens läge idag överensstämmer i stort med dess placering under 1700-talet.

Bebyggelsens egenart: Byn sönderfaller i två avgränsade områden (m1, m2) med samma bebyggelsekaraktär. Mangårdsbyggnaderna är övervägande uppförda av trä i ett och ett halvt plan. Tvåvånings parstugor förekommer. Fasaderna är klädda med locklistpanel målade i ljusa oljefärger eller falurött och med vita snickerier. Verandor placerade i huvudfasadernas mitt förekommer. Fasaderna präglas av strängt symmetrisk uppbyggnad. Taken är sadelformade och täckta med varierande typer av tegel.

Riktlinjer: För m1, m2 gäller att nybyggnad bör endast ske inom redan etablerade husgrupper. Om- och tillbyggnad bör endast ske på ekonomibygnader. Vid all byggnadsverksamhet inom området bör allmänna råd (bilaga 1) beaktas.

Planeringsläge: Utpekat i länets kulturminnesvårdsprogram (1981). Byggnadsinventering utförd (1979).

TECKENFÖRKLARING

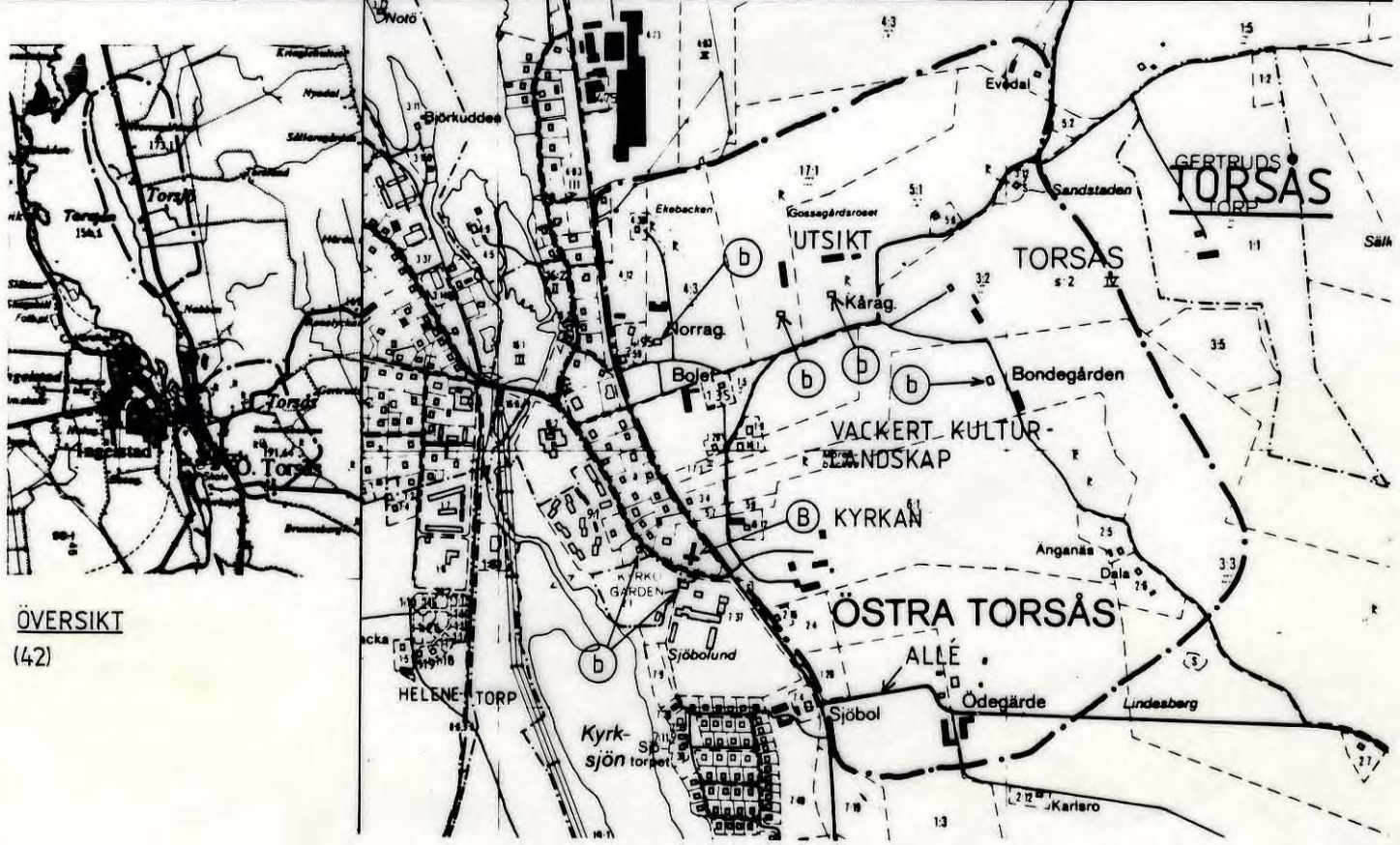
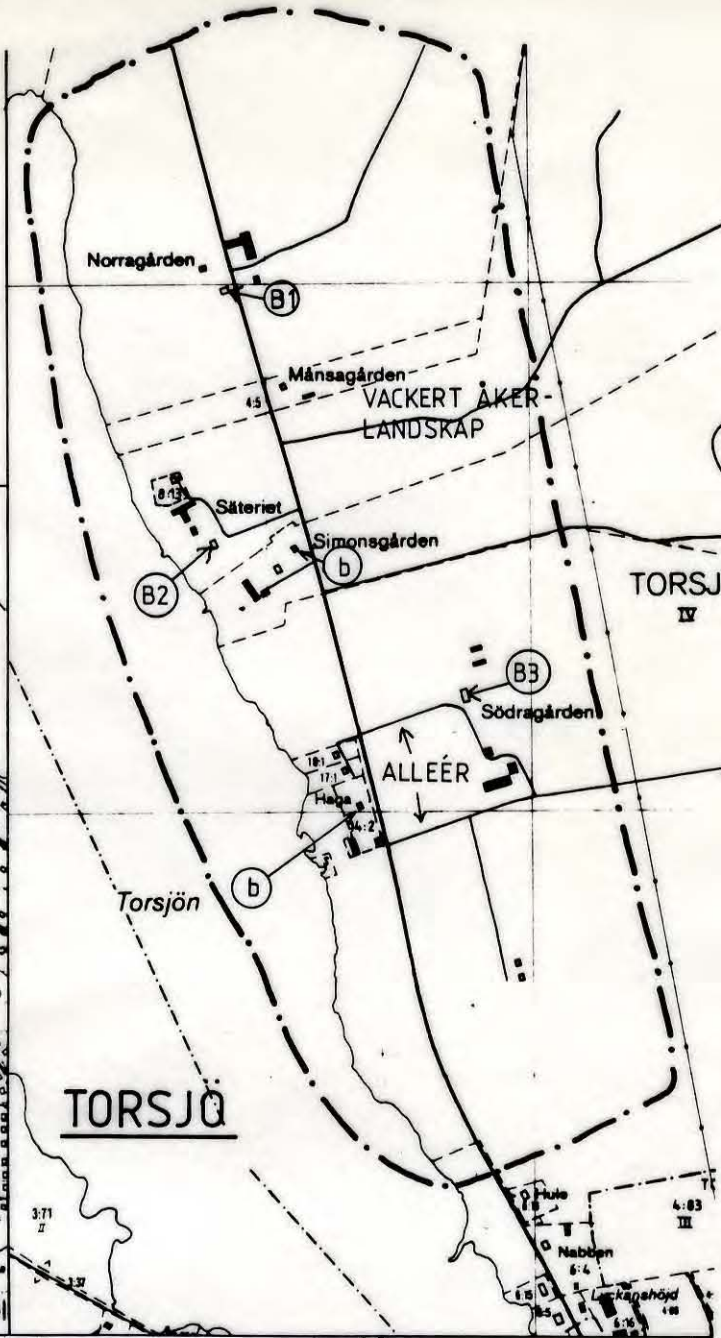
— · — · — · GRÄNS FÖR KARAKTÄRSOMRÅDE

— M (1) — SÄRSKILT VÄRDEFULLT OMRÅDE

— m (1) — BEBYGGELSEOMRÅDE

B (1) SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD

b (1) BRA BYGGNADSEXEMPEL

ÖVERSIKT
(42)

**TORSJÖ, TORSÅS OCH INGLINGEHÖG,
ÖSTRA TORSÅS SOCKEN (42)**

Historia: Byarna Ingelstad och Torsås tillhörde under järnåldern kärnan av Värends centralbygd. Ortnamnen är av förhistorisk karaktär. Förutom gravfältet vid Inglinge hög, ett av länets största med 130 gravar, finns flera gravfält och ensamliggande fornlämningar från järnåldern. Spår från en ännu äldre bygd representeras av rösen och hällkistor från yngre stenålder och bronsålder. Stenåldern är också rikt företrädd av många lösfynd. De antyder att dolda stenåldersboplatser kan finnas i området.

Kulturlandskapet i Torsås och Ingelstad är kuperat och med många odlingsspår efter totalröjningar av åkern. Inom ett begränsat område i Torsås finns en tendens till terrassodlingar.

Kulturlandskapet i Torsjö är starkt präglad av laga skiftet som genomfördes under åren 1869-71. Åkern delas av långsträckta stenmurar i östvästlig riktning. Den herrgårdsliknande bebyggelsen i såväl Torsjö som Torsås antyder ett högt välstånd under byggnadsperioden 1850-1900. Huvudbyggnaderna är monumentala parstugor och salsbyggnader i kulturhistoriskt mycket gott skick och med rikt varierade fasader och färgsättningar. Ingelstad, Torsjö och Torsås är viktiga inslag i en bygd med betydande kulturvärden.

Bebyggelsens egenart: Kännetecknande för bebyggelsen i Torsås och Torsjö är dess spridning inom hela karaktärslandskapet. Mangårdsbyggnaderna är i allmänhet uppförda av trä och med två våningar. Fasadmaterialet är locklistpanel målade i ljusa oljefärger och snickerier målade med i huvudsak vit färg. Taken är sadelformade och täckta med tegel av varierat slag. Ekonomibygnaderna är starkt präglade av det moderna jordbrukets krav på ändamålsenliga produktionsbyggnader. Särskilt värdefulla mangårdsbyggnader ligger på Torsjö Norregård (B1), Torsjö säteri (B2) och Torsjö Södregård (B3).

Riktlinjer: Inom karaktärsområdet bör ny-, samt om- och tillbyggnad av bostadshus undvikas. Nybyggnad av ekonomibygnader bör ske med stor respekt för områdets kulturhistoriska värde och särskild omsorg bör ägnas anpassningen. Vid all byggnadsverksamhet bör allmänna råd (bilaga 1) beaktas.

Planeringsläge: Riksintresse i fysisk riksplanering. Utpekad i länets kulturminnesvårdsprogram (1981). Utpekad i kommunöversikt (1977). Byggnadsinventering utförd avseende Torsjö by (1987).

Vederlövs
gamla kyrka

Stocksryd,
Örs sn

FORTSATTA ÅTGÄRDER

Information

Att vårda kulturarvet är en angelägenhet för alla. Även om staten genom den nya plan- och bygglagen ålagt kommunerna ett stort ansvar så är det oftast den enskilde fastighetsägarens intresse och agerande som är avgörande för möjligheterna att bevara den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen.

Kommunens viktigaste insats är inte att reglera och styra med lagstiftning utan att genom information sprida kunskap och förståelse om bevarandefrågor till fastighetsägare och boende. Kommunen bör därför som gjorts i detta program redovisa värdefulla kulturmiljöområden och enskilda byggnader som inte bör förvanskas eller förstöras. Kommunen skall vara en rådgivande instans till de fastighetsägare som behöver åtgärda sina hus.

Tanken är att utdrag ut kulturmiljöprogrammet skall tillsändas alla berörda fastighetsägare. Särskild information avses vidare lämnas till hembygdsföreningarna. Förhoppningen är att hembygdsföreningarna skall bli "motorn" i det lokala kulturmiljöarbetet. Föreningarna kan med hjälp av Smålands Museum och kommunen hålla studiecirkelar eller på annat sätt medverka till ett ökat intresse för bevarandefrågorna.

Samband med översiktsplanarbetet

Kulturmiljöprogrammet kommer att utgöra ett viktigt underlag för arbetet med kommunens översiktsplan. Översiktsplanen skall behandla mark- och vattenfrågor i ett långt tidsperspektiv. I detta arbete utgör bevarande av kulturmiljöer en viktig del. Ur översiktsplanens synpunkt är dock kulturmiljöprogrammet en sektorsplan som måste vägas mot andra sektorsplaner och sektorsintressen. Detta kan innebära att en del av de förslag som redovisas i programmet kommer att förändras när de behandlas i översiktsplanen. Kulturmiljöprogrammet avses inte ställas ut, utan allmänhetens möjligheter till påverkan kanaliseras i stället till översiktsplanens samråd och utställning. En del av kulturmiljöerna i denna rapport som är att anse som särskilt skyddsvärda kommer i översiktsplanen att föreslås omfattas av områdesbestämmelser (se tidigare text). Huvuddelen av miljöerna kommer dock enbart att redovisas med rekommendationer för fortsatt markanvändning.

Växjö stad

Växjö stad behandlas bara summariskt i programmet då avsikten är att utarbeta ett särskilt bevarandeprogram för denna del. Detta arbete har påbörjats och

beräknas vara färdigt tidigast årsskiftet 1989/90. Arbetsmetodiken är i huvudsak densamma med områdesredovisningar i kombination med markering av värdefullare byggnader. Av intresse för bevarandefrågorna i Växjö är även de stadsförnyelseprogram som utarbetats på planeringskontoret.

Bevarandeplaneringen för övriga tätorter har inte heller behandlats i denna rapport utan har fått lämnas till ett senare tillfälle.

Utbildning

Kunskaperna om bevarande av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse är sannolikt mycket ojämn inom kommunen. För att råda bot på detta bör utbildningsinsatser läggas på kommunala tjänstemän och politiker om bevarandefrågor i allmänhet, men även vad gäller byggnadsteknik, materialkunskap och kostnadsaspekter. Denna utbildning kan därefter nyttiggöras i kommunens planering, tillståndsgivning, fastighetsförvaltning etc.

Byggnadsvårdspris

För att stimulera och uppmuntra fastighetsägare som är beredda att förvalta en kulturhistoriskt värdefull byggnad eller miljö bör kommunen instifta ett byggnadsvårdspris. Formerna för detta får klargöras i annat sammanhang.

Vad händer med programmet?

Byggnadsnämnden föreslås att översända programmet till ledningsgruppen för översiktsplanearbetet via kommunstyrelsen. Därefter kommer förslagen att vägas in i översiktsplanen som skall vara klar 1990.

Under 1989 föreslås byggnadsnämnden att trycka upp ett informationsmaterial och skicka ut till berörda fastighetägare och hembygdsföreningar som tidigare beskrivits. Därefter kommer hembygdsföreningarna att kontaktas för ett sammanträffande om hur kulturmiljöfrågorna skall drivas lokalt.

Bilaga 1

**ALLMÄNNA RÅD AVSEENDE UTFORMNING OCH BYGGNADSTEKNIK
VID BYGGANDE PÅ LANDSBYGDEN****Vårda ditt hus**

Husen som omger oss och som vi bebor är så självklara för oss att vi mycket sällan lägger märke till dem. När vi behöver åtgärda fel och brister tänker vi kanske mest på tekniska lösningar och inte så mycket på det kulturvärde en byggnad representerar.

Varje byggnad som inte ändrats alltför radikalt vittnar om de byggnadstraditioner som härskat under olika tider. Så långt det går bör man ta tillvara det äldre byggnadsbeståndet och låta det behålla sin ursprungliga karaktär och stil. Ett hus som redan förvanskats kan ofta återställas stilmässigt vid en väl genomförd renovering.

Att bevara de kulturhistoriska värdena hos ett hus behöver inte stå i motsats till funktionsduglighet och ekonomi. Ofta kan man med måttliga förändringar få en bostad som är funktionell för dagens människor och som har kvar den charm och atmosfär som äldre hus rymmer.

Att bygga nytt i gammal bygd kräver hänsyn och anpassning. Ett nytt hus behöver inte vara en kopia av ett gammalt. Genom att bygga vidare på gamla traditioner i fråga om proportion, material och färgsättning kan den nya byggnaden bli ett positivt inslag i den gamla miljön och ändå få en egen särart.

Följande avsnitt vill ge råd och anvisningar vid om- och tillbyggnad av gamla hus och vid nybyggnad i äldre miljöer.

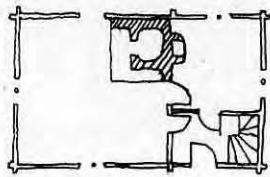
Gård vid
Drevs gamla
kyrka

Byggnadstraditioner på landsbygden i Växjö kommun

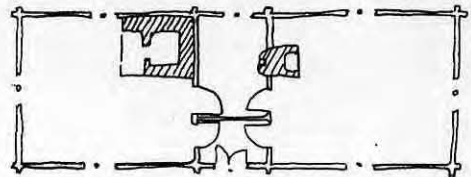
Mycket i vår byggda miljö har månghundraåriga anor och många drag är gemensamma för syd- och mellansverige. Det gemensamma arvet har emellertid i vissa detaljer fått lokal utformning t ex i Södra Småland.

Planlösningar

Enkelstugan var förr mycket vanlig på landet på små jordbruk, soldattorp mm. Den bestod av en storstuga med spis, en förstuga och en liten kammare. I dag finns få intakta enkelstugor kvar.

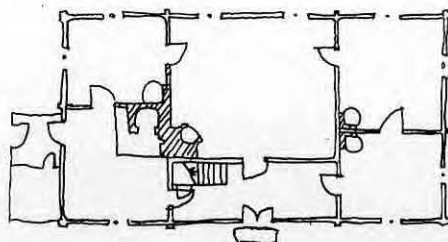
Enkelstuga

Parstuga

Parstugan blev allmän redan på 1600-talet och dominerade i bondbyarna under 1700- och 1800-talen. I mitten låg förstugan med bakomliggande kammare, på ena sidan vardagsstugan med spis och bakugn och på andra sidan gäststugan som bara hade spis. Stundom fanns här ingen eldstad. Senare delades gäststugan ofta i två rum och huset kunde få sk framkammare eller bakbyggnad. Under 1800-talet fick parstugan övervåning och blev till den sydsmländska hustyp som fortfarande är vanlig i bondbyarna i kommunen.

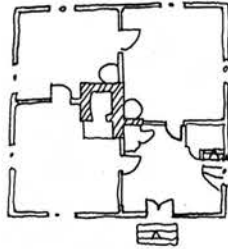
Den sexdelade planen eller salsbyggnaden kom vid 1600-talets mitt till Sverige från Italien och Frankrike. Planen användes först i mindre herrgårdar och militära boställen, något senare i prästgårdar och under senare delen av 1800-talet på de större herrgårdarna. Den klassiska varianten har bred förstuga med stor bakomliggande sal. På ena sidan finns kök och kammare på den andra två kammare. Byggnaden kan förekomma i två fulla plan men oftast i 1 1/2 plan med frontespiser.

Sexdelad plan,
salsbyggnad

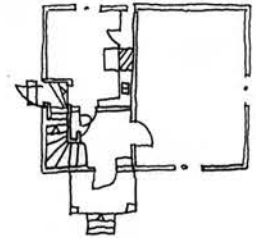
Villaplanen, vanligen fyrdelad kvadratisk eller rektangulär med en skorstensstock i mitten, blev populär

under senare delen av 1800-talet och har levt vidare långt in på 1900-talet. Den användes främst på mindre gårdar och i s k egnahem. En variant av planen är tredelad. Husen är oftast i 1 1/2 plan.

Villaplan,
fyrdelad (vänster)

Villaplan
tredelad (höger)

Förutom dessa planformer finns åtskilliga varianter och blandformer. Bilderna ovan är från Hidemark m fl, Så renoveras torp och gårdar.

Bebyggelsekategorier

Bondbyarna. Mangårdsbyggnaderna är vanligtvis rödfärgade parstugor i två fulla våningar eller salsbyggnader målade i ljusa oljefärger. Knutbrädor, fönsterfoder m m är vitmålade. Ofta har en veranda med snickarglädje tillkommit vid början av 1900-talet. I den mån enkelstugor fortfarande existerar är de oftast tillbyggda. I de mangårdsbyggnader som tillkommit under början av 1900-talet är villaplanen i 1 1/2 plan inte ovanlig.

Parstuga i
Holkastorp,
Tolgs sn

Herrgårdarna. De stora herrgårdarna har varierande planlösningar, medan de mindre vanligen består av någon variant av salsbyggnader. Överlag har man varit mindre traditionsbunden i högre ståndsbbyggnaderna och nymodigheterna har tagits upp här först för att senare anammas av bondbefolkningen.

Enkelstuga med
framkammare,
Borlanda,
Söraby sn

Salsbyggnad i
Ernatorp,
Bergs sn

Villa i Kalvs-
vik

Säteriet i Asa

Prästgårdar, sockenstugor eller skolor och folkrörelselokaler. De äldsta prästgårdarna följde bondbyarnas lokala byggnadstraditioner men från slutet av 1700-talet byggdes de huvudsakligen som salsbyggnader. Först rödfärgade, sedermera målade i gult eller vitt.

Sockenstugor, skolor och folkrörelselokaler är viktiga inslag i landsbygdsmiljöerna och har oftast sitt särpräglade byggnadssätt, anpassat efter funktionen.

Torp och arbetarebostäder. De flesta torpen kom till under 1800-talet och är vanligen någon variant av enkelstuga eller liten parstuga. Idag är de ofta sommarbostäder. De boställen som uppfördes under 1920- och 1930-talen för småjordbrukare eller arbetare kan påminna om enkelstugorna i sin planlösning med en eller ett par kammare på vinden. Varianter av villaplanen är också vanliga.

Militära boställen och soldattorp. Militära boställen byggdes tidvis efter typritningar lika för hela landet. Storleken var avhängig av den militära rangen och planlösningen var parstuga eller sexdelad plan. Även soldattorpen byggdes efter bestämda mått och regler och utgjordes vanligen av enkelstugor. De som finns kvar är i allmänhet fritidsbostäder.

Bruksbebyggelse, kvarnar, sågar, smedjor m m. Förutom arbetarbostäder och herrgårdar av ovannämnda typer har i bruksmiljöerna ingått byggnader för många olika ändamål. De som finns kvar är idag viktiga dokument från industrialismens tidiga period i kommunen. Detta gäller även de mer småskaliga verksamheterna vid kvarnar, sågar, smedjor och liknande anläggningar. Av detta finns idag mycket litet bevarat.

Byggnader vid järnvägen. I stationssamhällena från slutet av 1800-talet växte fram nya stilideal; rik

Gamla skolan i
Asa

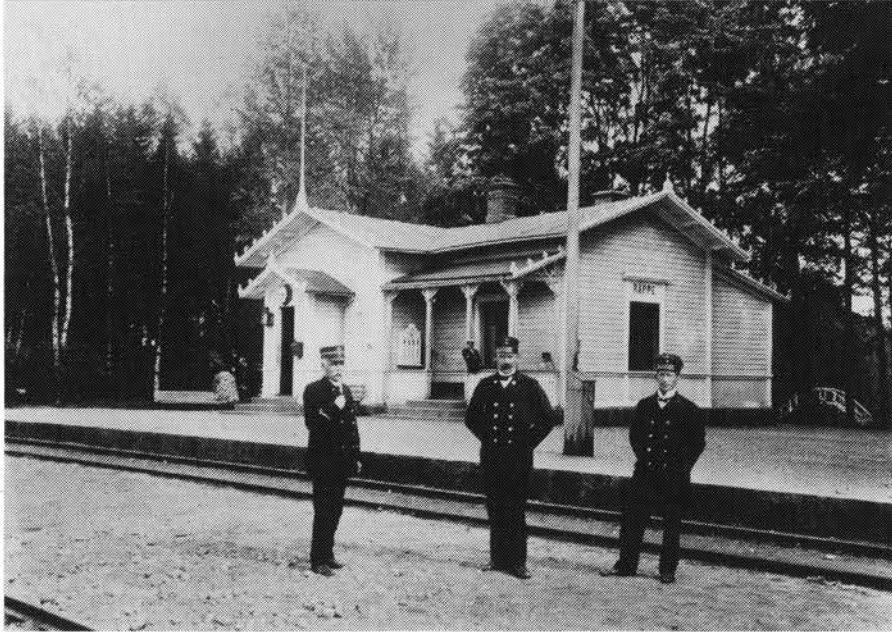

Missionshuset
i Lädja,
Bergs sn

Soldattorpet
Norratorp,
Bergs sn

panelarkitektur, stora frontespiser och den lövsågade utsmyckning man kallar snickarglädje. Järnvägsstationerna kan ha liknande utformning, med en planlösning som kan påminna om enkelstugorna eller en mindre villaplan.

Stationshuset
i Räfte 1916,
Bergunda sn

Ladugård i
timmer och
resvirke,
Odenslanda,
Vederslövs sn

Ekonomibyggnader. På bondgårdarna har det varit vanligt med många olika byggnader med skiftande funktioner. Denna mångfald av ekonomibyggnader är ett viktigt miljöinslag som kanske ofta förbises och som man, så långt som möjligt, bör försöka slå vakt om.

Upprustning och ombyggnad

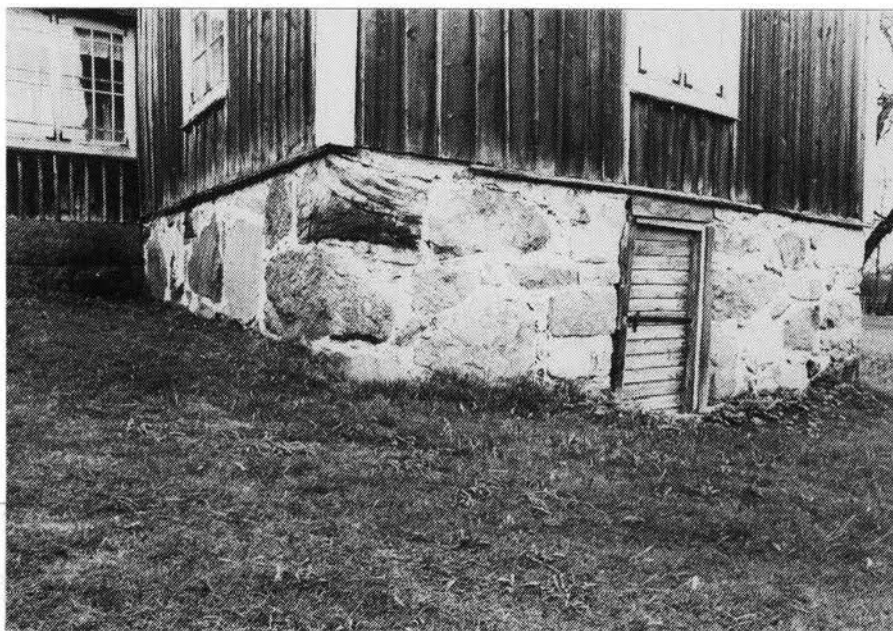
Ett hus är som en levande organism som lever och förändras med dem som bor i det. Ändringar och tillägg

har gjorts under årens lopp men oftast har detta skett på ett traditionellt sätt. Dagens utbud av utländska byggnadsstilar och nya material kan förändra ett hus så att hela dess själ går förlorad och inte så sällan får man stora problem som i framtiden kan kräva höga reparationskostnader.

Grunden

En gammal stenfot har högt bevarandevärde och är flexibel vid rörelser i hus och mark. Gjut aldrig över eller täta helt med betong. Då kan stora fukt- och mögelproblem uppstå. Täta med kalkbruk som är följsamt och lämna några "kattgluggar" för luftning. Isolera golvbjälklaget för att slippa drag. Om grunden är mycket dålig eller mycket skadad t ex genom sättningar finns teknik att lyfta hela huset och bygga ny grund.

Stengrund,
Stenkulla,
Tolgs sn

Fasaden

Fasadens uppbyggnad och detaljer ger huset dess karaktär. Känslan för symmetri och proportioner är mycket stark i vår byggnadstradition: fönstrens utformning och placering, listverk, trappor, verandor och dörrar samverkar till att ge en byggnad harmoni och miljövärde. Många detaljer är också praktiskt utformade för att skydda fasaden mot väder och vind och få vattnet att rinna av lättare.

Vid utvärdig tilläggsisolering finns risk för att husets proportioner går förlorade. Taksprånget minskar, nischer uppstår vid fönstren och vid anslutningen mot grunden blir ett fullt överhäng. Försök därför att begränsa isoleringens tjocklek. En timmervägg har oftast en bättre isoleringsförmåga än man kan tro. Fönstren bör helst flyttas ut mot det nya fasadlivet. Ibland är det möjligt att lägga isoleringen invändigt. Detta kan dock ge skador på reveterade hus (rappningen fryser sönder).

Trä är det dominerande fasadmaterialet på landet. Det är lätt att underhålla och byta ut. Det åldras vackert och hör samman med det svenska landskapet. Tänk på att olika breda panelbräder, som alltid finns på gamla hus ger fasaden liv. Vanligast är locklistpanel, ibland med profilerade lister. Spontad panel finns i olika varianter.

Har du ett reveterat hus så behåll putsfasaden eftersom byggnaden är avpassad för sådant material. Undvik fasader i plåt och plast, då de är mycket svåra eller omöjliga att underhålla och laga.

Spontad träpanel, Asa

Taket

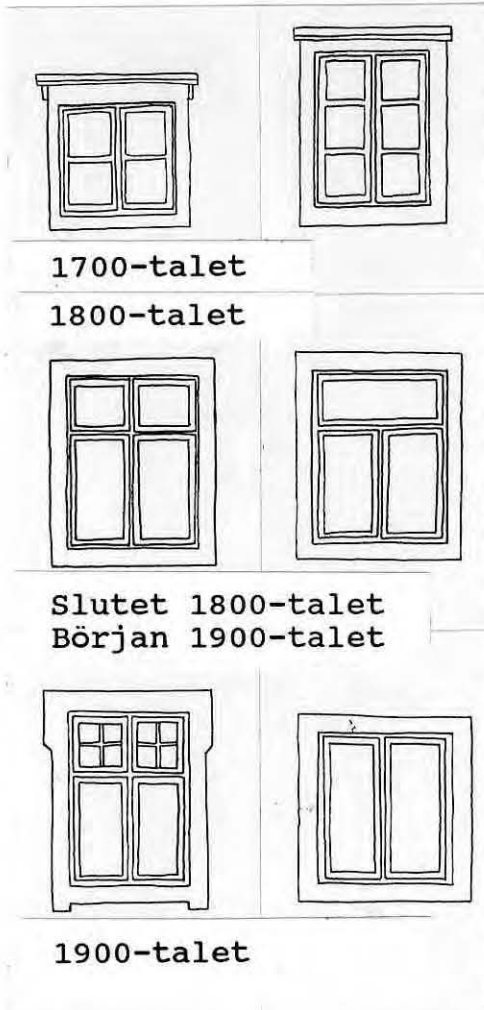
Inte bara som skydd utan också utseendemässigt spelar taket på en byggnad stor roll. Behåll dess ursprungliga utformning med samma fall och riktigt utformade vindskivor och takfotsbräder. Stilmässigt bästa täckmaterial är lertegel. Om betongpannor användes, välj helst en färg som liknar teglets. Undvik för den äldre bebyggelsen främmande färger (gult, grönt, brunt etc). På ekonomibyggnader är röd plåt ett alternativ, då takkonstruktionerna kan vara för klena att hålla ett tegeltak.

Sadeltak är vanligast (lutning mellan 22 grader och 34 grader). Brutna tak eller mansardtak blev vanliga på landsbygden först under slutet av 1800-talet. Valmade tak hör inte hemma i vår lokala byggnadstradition på landet. Däremot kan avvalmade gavelspetsar förekomma.

Tag vara på en omsorgsfullt utformad skorsten. En fint murad sådan kan vara "kronan på verket".

Fönster, dörrar och verandor, balkonger

Fönstren är husets ögon. Fel utformade fönster gör att hela huset ser fel ut. Återanvänd de gamla fönstren, som har ett överlägset virke, vilket är svårt att skaffa idag. Flera firmor har specialiserat sig på att renovera och tätta gamla fönster. Behåll i möjligaste mån fönsterfoder och beslag eller kopiera de gamla. Ägna samma omsorg åt ekonomibyggnadernas fönster.

1700-talet

1800-talet

Slutet 1800-talet
Början 1900-talet

1900-talet

Många hus på landet har vackert utformade ytterdörrar med stor omsorg lagd också på inramningen. Den välkomnande dörren in till huset ansågs viktig och betyder mycket för det intryck man får som besökande. Försök behålla de gamla dörrarna eller ersätt dem med liknande. Moderna dörrar i främmande träslag är allvarliga stilbrott på äldre hus.

På många av de hus som kom till runt sekelskiftet blommade snickarglädjen i verandor, balkonger, gavelspetsar och vindskivor. Även äldre hus försågs ofta under denna tid med glasade eller öppna verandor med rika lövsågerier. Under en period rensade man gärna bort dessa "onödiga" utsmyckningar men idag uppskattar vi åter de skira, genombrutna mönstren. Det finns ingen anledning att avlägsna verandorna på gamla hus. De har funnits med så länge att de införlivats med

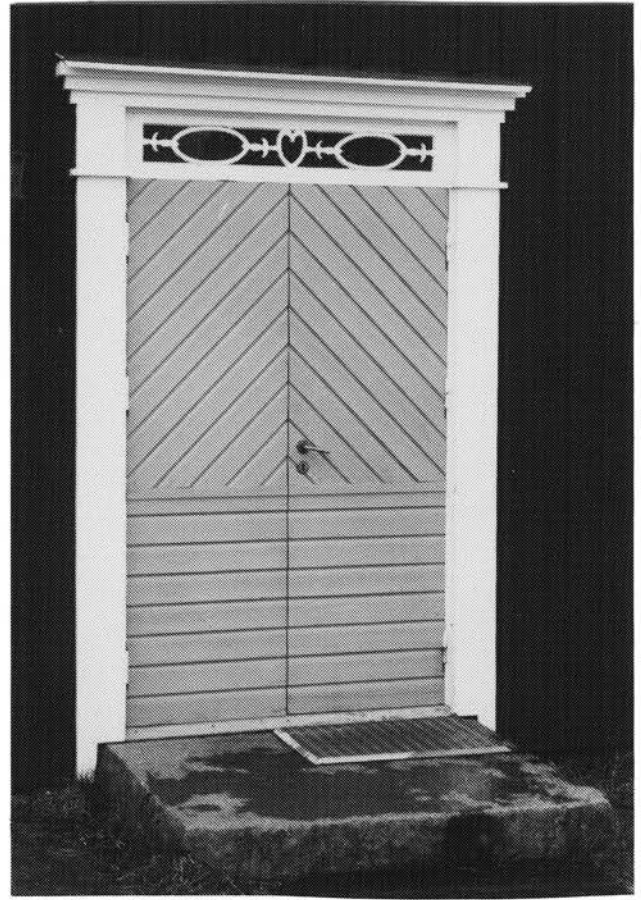
vår tradition även om de en gång kom från Amerika och tillverkades av lokala hantverkare med postorderinköpta mönsterböcker som förlaga. Undvik däremot att bygga verandor på ett äldre hus som aldrig haft någon. De fåtaliga hus som ännu finns kvar oförändrade bör så förbli.

Färger

Landsbygden i Växjö kommun präglas starkt av den faluröda bebyggelsen. Falurött var den färg som först ströks på trähus och dominerar fortfarande. Den är en slamfärg som är lätt att stryka på och enkel att omfärga. Se upp med latexförstärkt rödfärg. Den har plastinblandning, är onaturlig i färgen och kommer att flagna. Den kan inte överfärgas med vanlig rödfärg.

Djura, Nöbb-
le, Jäts sn

Sockenstugan i
Ormesberga

Stocksryd, Örs
sn

Under 1800-talets andra hälft gjorde linoljefärgerna entré på den småländska landsbygden och i många byar finns idag rika inslag av bostadshus i ljusa oljefärger. Linoljefärgerna är tåliga, slitstarka och relativt lätta att underhålla. Alkydförstärkning och akrylater ger för täta skikt som lätt flagnar och som befrämjar röta. Lasyrfärgerna är dåligt färgbeständiga. Rådgör med byggnadsnämnden, museet eller annan sakkunnig innan du väljer färg till ett äldre hus.

Invändigt

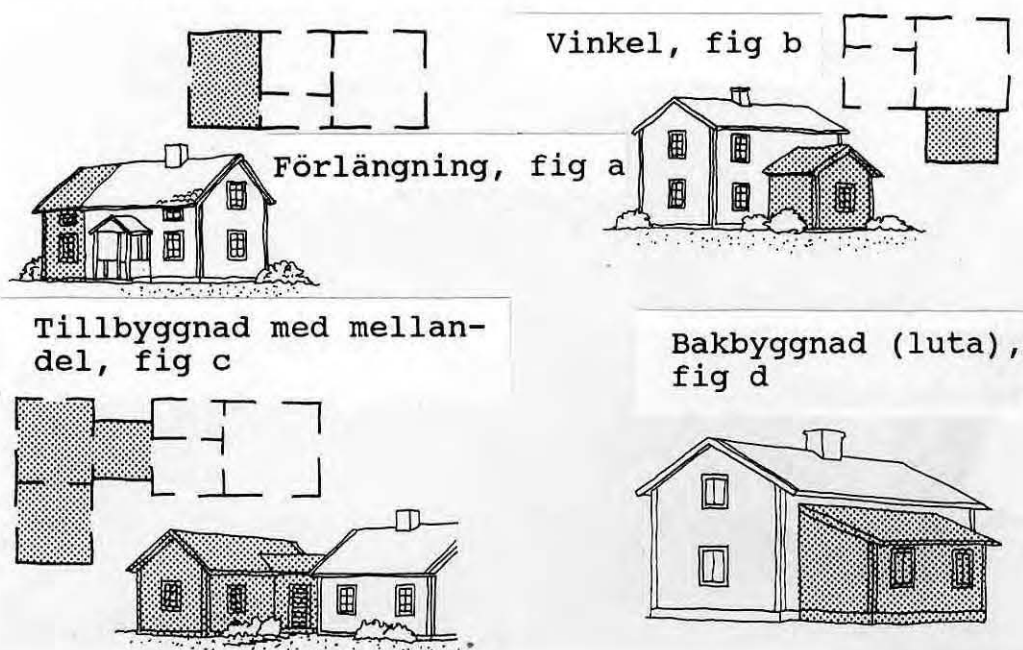
I de allra flesta fall är det inte svårt att anpassa en invändig modernisering till den gamla planlösningen. Det finns många möjligheter att flytta funktioner och dela av utrymmen för badrum och tvättutrymmen utan att göra ingrepp i de gamla mellanväggarna.

Mycket av den atmosfär som finns inomhus i gamla byggnader härrör från den omsorg man lagt på detaljer i snickerier och målning. Om man vill återställa gammal målning och använda gamla måleritekniker finns idag flera bra handböcker.

Det är naturligtvis viktigt och ett krav från brandmyndigheterna att man ser om de gamla murverken och eldstäderna. Tag kontakt med ortens skorstensfejarmästare för råd och anvisningar. Kakelugnar och rörspisar är behagliga och energisnåla värmekällor som det ofta lönar sig att restaurera.

Tillbyggnad

När man bygger till ett äldre hus är det viktigt att ta fasta på den ursprungliga byggnadskroppens karaktärsdrag och ta upp dessa i tillbyggnaden. Om man låter den nya delen underordna sig den äldre i proportioner, form, färg och detaljer får man en harmonisk

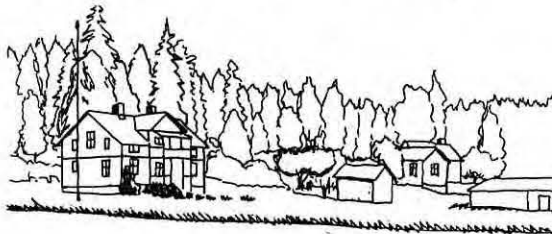
enhet. Ibland kan det vara bättre att bygga en helt ny byggnad för bostadstadsändamål och låta det gamla huset stå kvar som gäststuga e d. Om man utgår från mindre hus (enkelstuga, hus med villaplan etc) är oftast den bästa varianten att förlänga huskroppen (fig a). Beroende på vilken planlösning man vill ha eller tomtens utformning kan man istället välja en vinkelbyggnad (fig b) eller en separat byggnad med förbindelsegång (fig c).

Långa byggnader såsom parstugor, framkammарstugor etc kan utökas med en bakbyggnad (fig d) eller en vinkel mot baksidan företrädesvis i ett plan med sadeltak med samma taklutning som den äldre byggnaden. Oftast är denna typ av tillbyggnad fullt tillräcklig i fråga om större tvåvånings parstugor.

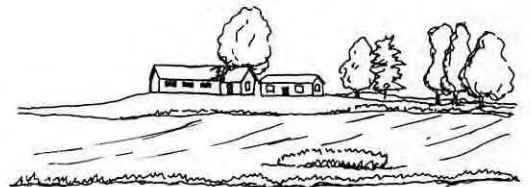
Stora bostadshus har oftast tillräckligt med utrymme inom befintlig byggnadskropp för att klara en förändring med modernisering. Om man anser sig behöva större utrymme är bästa lösningen en vinkel mot baksidan. Finns en frontespis kan denna breddas och förlängas till ett utskjutande mittparti. Har man en enklare öppen veranda mot framsidan kan man bygga in den i ett eller 1 1/2 plan. Ytterligare möjligheter att utöka sin bostadsyta finns naturligtvis i att gräva ut källare under ett källarlöst hus eller att inreda en outnyttjad vind. Genom takkupor eller frontespiser får man ofta bra utrymmen. Anpassa dessas takutformning till det befintliga taket.

Ifråga om detaljutformning skall man naturligtvis i möjligaste mån ta upp det som finns på det gamla huset, speciellt ifråga om fönster, fasadbeklädnad och färg. För övrigt gäller de råd och anvisningar som ges i avsnittet "Upprustning och ombyggnad."

Äldre hus med traditionellt läge i skogsbyn

Nytt hus utan stöd i landskapet

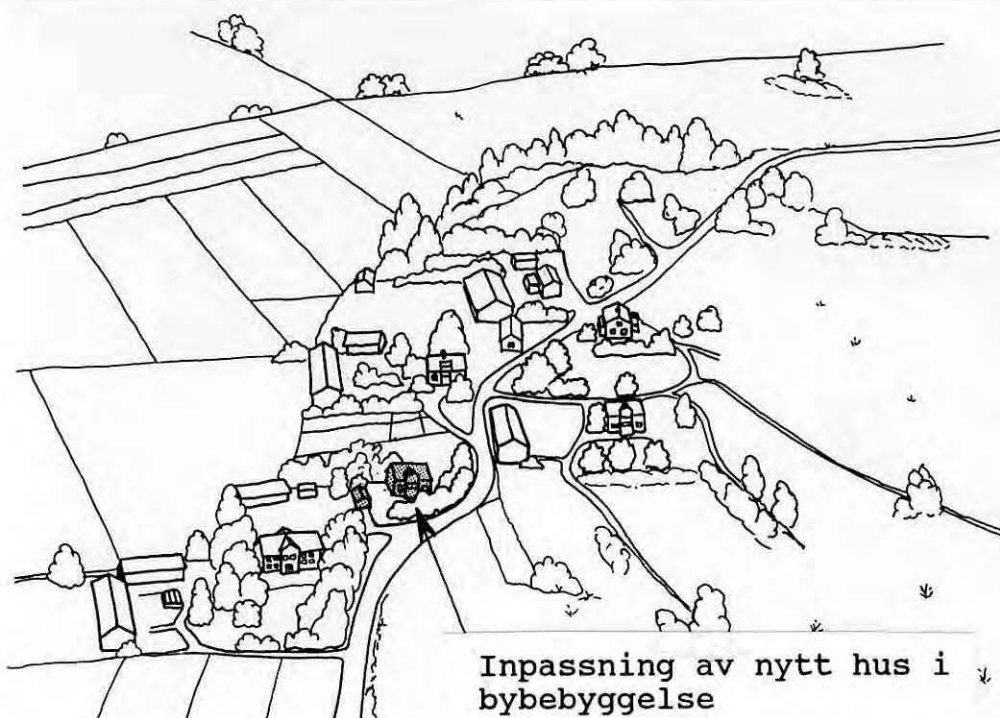
Nybyggnad i gammal miljö

Under äldre tider låg byarna samlade i torra skyddade lägen oftast i anslutning till impediment eller skogsbyn med mindre brukningsvärd mark. I samband med 1800-talets skiften kom våra byar att splittras upp

till glesa bebyggelsekoncentrationer eller till ensamgårdar med ordentliga avsänd till nästa gårdsplats. Vid nybyggnad på landet idag vill man i första hand styra denna till de befintliga bebyggelsekoncentrationerna.

Placering av byggnader

Välj ett läge som naturligt passar in i bebyggelsemönstret på platsen. Studera de andra byggnadernas terrängläge och anpassa efter detta. Lägg huset i samma riktning som eller vinkelrätt mot övrig bebyggelse.

Inpassning av nytt hus i bybebyggelse

Byggnadens utseende

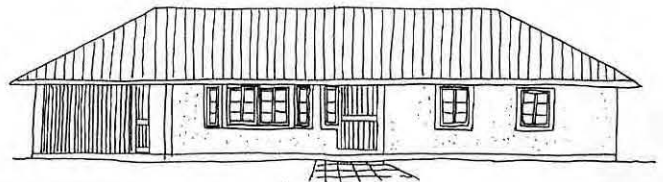
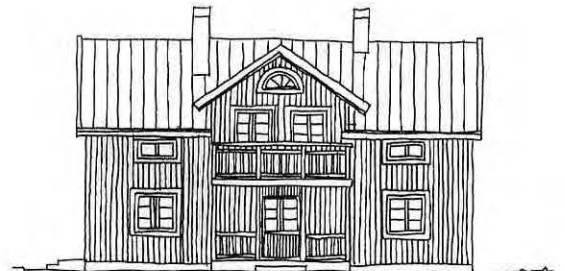
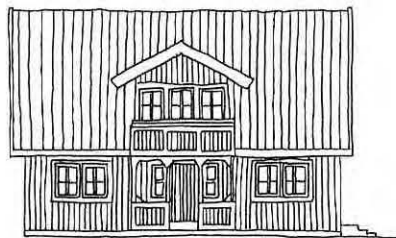
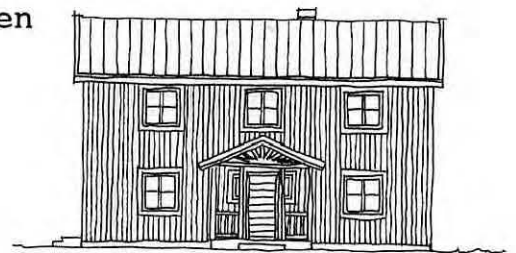
Ge huset en enkel planform och proportioner som den omgivande bebyggelsen. Undvik vinkelhus och sluttningshus som är främmande för miljön på landsbygden. Välj en torpargrund som ger huset resning och gör det lättare att anpassa byggnaden till terrängen. Välj en taklutning mellan 22 grader och 34 grader. Plana tak finns inte i svensk bebyggelsetradition av den enkla anledningen att det fungerar mycket dåligt i vårt klimat speciellt vintertid. Alltför branta tak och stora brutna tak ger ett slutet och otillgängligt intryck.

Stående träpanel passar bäst på landet. Faluröd slamfärg skyddar träet mot röta och är lätt att underhålla. Vita, gula och ljusgråa linoljefärger är ett bra alternativ. Knutbräder, foder och vindskivor bör vara vita. Ett vitt hus kan få grå detaljer. Undvik pastellfärger. Ett tegeltak ger en bra karaktär och miljöanpassning av huset. Om du ändå väljer betong, välj röda pannor.

Eftersträva lugna och symmetriska fasader. Begränsa antalet varianter på fönster och dörrar. Låt inte fönstren "trängas" och undvik fönsterrutor med liggande proportioner.

Detaljerna, som knutbrädor, foder och vindskivor betyder mycket för husets utseende. Sk snickarglädje ser trevligt ut men bör inte överdrivas. En veranda vid huvudentrén bidrar till att ge huset ett traditionellt utseende. En takkupa eller frontespis bryter enformigheten hos en stor takyta. Om eldstäder saknas kan man utforma en ventilationshuv som en skorsten. Skorstenen

Exempel på hustyper som oftast passar på landsbygden

Exempel på hustyper som är mindre väl anpassade till landsbygden

bör placeras i anslutning till taknocken. Uteplatsen läggs helst på baksidan. Eventuellt tak bör göras så diskret som möjligt. Öppna stora gavelbalkonger, s k joddlarbalkonger är helt främmande i vår bebyggelsemiljö.

Beträffande material och detaljer, se även under avsnittet "Upprustning och ombyggnad".

Uthus

Garage och andra uthus bör följa samma mönster som huvudbyggnaden. Lägg sådana byggnader fristående och i en harmonisk gruppering med bostadshuset. Undvik carport.

Tomten

Ta vara på de möjligheter den naturliga terrängen erbjuder. Spara gärna befintliga träd, stenmurar och liknande. Vid nyplantering välj helst de traditionella svenska träden och växterna. Ett vackert staket betyder mycket, men tänk på att det enkla är det som är vackrast.

Litteratur

- Bjerking S-O: Skador på hus - vad gör man?
- Byggnadsnämnderna i Jämtlands län: Gamla hus - en tillgång att nyttja.
- Byggnadsnämnderna i Värmlands län m fl: Bygga i Värmland.
- Hidemark O m fl: Så renoveras torp och gårdar.
- Länsstyrelsen i Västmanlands län m fl: Vårda - bygga om - bygga nytt.

Bilaga 2

KULTURLANDSKAPET

Det svenska landskapet uppfattar vi gärna som evigt och oföränderligt bestående. Men så är det inte. Klimatförändringarna men framför allt människan med sina odlingar, husdjur och andra sätt att exploatera naturen har under tidens gång omformat landskapet. Vårt kulturlandskap är därför en innehållsrik och levande historiebok.

Kulturlandskap i förändring

Från grunden formades dagens landskap av att inlandsisen rörde sig liksom en hyvel och utjämnade och skulpterade fram dagens former i berg och morän. Smältvattnet sorterade ut grus och sand och bildade avlagringar i form av deltan, rullstensåsar m m . Växter och djur vandrade in ganska snart efter inlandsisens reträtt. Människans inflytande på landskapet i stor skala började egentligen först med boskapsskötsel och åkerbruk under brons- och järnåldern.

- Stenåldern Stenåldersbondens landskap var öppet och variationsrikt. Vi får tänka bort barrskogen och måla upp en bild av lövskogar, våtmarker, bördig mylla och ett klimat som tillät vindruvor att mogna i Mälardalen.
- Bronsåldern Under bronsåldern försämrades klimatet. Granar trängde in norrifrån och från söder vandrade boken in. Det kallare klimatet ändrade odlingsmöjligheterna och tvingade bonden att hålla sina djur i stall och därmed gjorde det nödvändigt att skaffa vinterfoder. Detta gav tillgång till kreatursgödsel vilket ledde till att den fasta åkern uppstod.
- Järnåldern och medeltiden Självhushållets viktigaste gränslinje var gränsen mellan inäga och utmark. Det var gränsen mellan åkrarnas och ängarnas näringsrika jordar och utmarksskogens magra jordar. Inägorna sköttes intensivt medan utmarken behandlades styvmoderligt. Bonden var boskapsskötare och åkerbruket spelade en obetydlig roll. Gräs- och lövbärande marker dominerade bygden nästan totalt.
- 1700- och 1800-talet Den snabbt växande befolkningen under slutet av 1700-talet krävde en kraftig odlingsexpansion. Detta hårda markutnyttjande ledde till omfattande markförsämring. Brukningsenheterna blev många gånger så små och hårt utnyttjade att avkastningen minskade katastrofalt.

En hittills inte utnyttjad resurs i jakten på odlingsmark var sjöarna. Sjöarna sänktes och myrarna dikades ut så att nya näringsrika jordar kunde brukas. Detta blev en av de mest genomgripande ingreppen i svensk natur överhuvudtaget, inte minst i vår del av Småland.

Vallen och växtföljdsjordbruket infördes. Kreaturens vinterfoder som under årtusenden hämtats från den naturliga vegetationen i form av löv och så småningom hö började odlas, som insädd gröda på åkerjord. Det växtföljdsbaserade jordbruket med en så småningom väl utvecklad balans mellan åkerareal och djurhållning bibehölls sedan fram till 1900-talets mitt.

Ängen blev alltmer överflödig. Största delen överfördes till åkermark, medan de stenigaste och magraste delarna blev betesmark. Allt eftersom skogen ökade i betydelse beskogades åter stora arealer av gräsmarkerna. Kampanjer för barrskogsplantering och spontan igenväxning förändrade så småningom landskapet.

1900-talet Ändrad markanvändning resulterade i minskat livsutrymme och sämre livskraft för växter och djur. Utvecklingen under 1900-talets senare hälft har inneburit en revolution fullt jämförbar med järnålderns och det sena 1800-talets. Handelsgödselns genombrott var en av de viktigaste orsakerna. Djur- och växtproduktion kunde skiljas åt. Avel och växtförädling, bekämpningsmedel, handelsgödsel och mekanisering, intensifierad utbildning och rådgivning beredde vägen för specialisering och storskalighet.

Dagens förändring av jordbrukslandskapet har stora och främst negativa konsekvenser. Odlingens öar blir allt mindre i skogshavet. Bygder läggs öde, antalet gårdar minskar liksom antalet jordbrukare och kreatur. Vårt viktigaste odlingsarv, den ljusöppna, artrika övergångszonen av slätter- och betesmark är snart försvunnen. Granskogen gränsar direkt till åkern. Växt- och djurarternas livsutrymme krymper.

Hänsyn till kulturlandskapet

Ett ökat hänsynstagande inom jord- och skogsbruket skulle leda till att mångfalden bland djur och växter behålles. I det följande lämnas exempel på olika åtgärder som kan ha största betydelse för djur- och växtliv och för bibehållande av ett innehållsrikt kulturlandskap.

Slätteräng och beteshage

Den genuina slätterängen hör till de allra artrikaste naturmiljöer som finns i landet. Antalet gräs och örter kan på en ogödslad äng uppgå till över 100 arter. En enda kvävegödsling kan innebära att artantalet minskar till hälften. Typiska växter på ängs- och hagmark är prästkrage, blåklocka, jungfrulin, kattfot, gökärt, tjärblomster och många fler. Smörblomma, hundkex, älgört och brännässla är exempel på växter som däremot gynnas av kvävegödsling.

Slåttern får inte ske för tidigt utan att blommorna hinner sätta frö. Månadsskiftet juli - augusti är en lämplig tidpunkt. Det är också viktigt att höet torkas på ången så att växterna hinner släppa sitt frö. Göds-la inte dessa naturligt gräsbärande marker.

Åkerholmar, odlingsrösen och stenmurar

Kulturlandskapets småskaliga strukturer i form av åkerholmar, rösen och stenmurar är väsentliga för landskapsbilden. De utgör också viktiga livsmiljöer för en mängd djur och växter. Där kan t ex en del ängs- och hagmarksväxter leva kvar. Flera fågelarter utnyttjar dem som häckningsplatser eller för att söka skydd och föda.

Försök därför att spara åkerholmar, odlingsrösen och stenmurar. Vid röjningar av vegetation i anslutning till dessa områden bör bärande träd och buskar lämnas kvar.

Åkerrenar, brukningsvägar

Kantzonen kring åkrar och längs brukningsvägar är ofta viktiga uppehållsorter för många djur och växter. De är också viktiga som övervintringslokaler för insekter som bin, humlor och andra betydelsefulla pollinerande insekter.

Spara därför en smal zon längs åkrar och vägrenar. Spruta eller gödsla inte ända ut mot kanterna och tänk särskilt på vindavdriften vid besprutning.

Skogsbryn

För landskapsbilden är det särskilt värdefullt med mjuka övergångar från öppen mark till slutna skog. Denna känsliga övergång är ofta bland de viktigaste partierna i odlingslandskapet. Här är det oftast lämpligt att slå sig ner med kaffekorgen och njuta av utsikten och naturen.

Närmast den öppna marken bör man gynna naturligt lågväxande buskar som en, slån, hagtorn och rosor. Därefter kan man släppa fram lövträd som vildapel, rönn, oxel m m. Försök hålla brynet en trädängds bredd genom successiva röjningar och gallringar. Eftersträva största möjliga olikåldrighet och mångfald. Låt vissa lövträd bli riktigt gamla och beta gärna skogsbrynet.

Lövområden

Många äldre ängs- och hagmarker har växt igen men i dess ställe har kommit artrika lövlundar. I dessa finns ofta en rik vårflora av vitsippa, blåsippa, liljekonvalj m m. Hålträd och buskar utgör förutsättningar för en art- och individrik fågelfauna. De hamlade

träden, främst lind och ask, vittnar om trädens tidigare betydelse för foderproduktionen.

Värna om lövlundarna. Gynna ovanligare träd och håll granen borta. Städa inte i onödan, låt gärna några stammar ligga kvar och ruttna. Det ekonomiska bortfallet av att bevara dessa begränsade lövskogsbestånd är som regel litet.

Solitära träd, parker och alléer

Enstaka träd, alléer etc är väsentliga inslag i kulturlandskapet.

Vårda de gamla träden särskilt kring bebyggelsen. Sörj för föryngringen. Gynna bärträd och mindre vanliga trädslag. Sälgen har stor betydelse som pollengivare åt bin och humlor och därmed direkt betydande för jordbruket och trädgårdsnäringen.

Våtmarkerna

Den omfattande utdikningen har radikalt minskat de små våtmarker som är så viktiga för både djur och växter.

Var rädd om våtmarker i anslutning till jordbruksmark. Det är ofta brist på öppet vatten till nackdel för djurlivet. Undvik körskador, igenfyllning och total utdikning. Genom dämning kan kanske en ny liten våtmark enkelt skapas. Var också rädd om de tidigare så betydelsefulla naturliga källorna.

Stöd till lantbrukaren

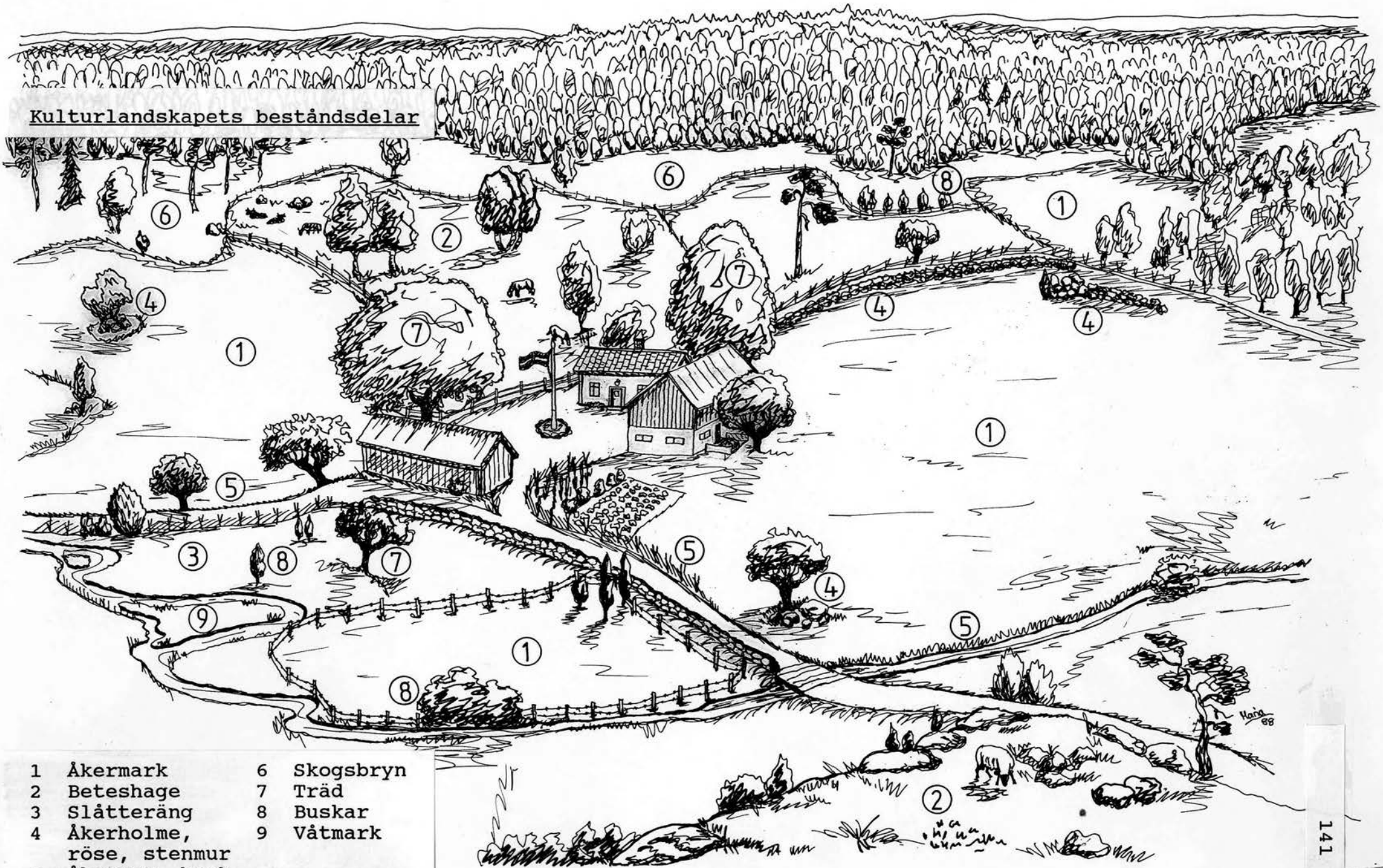
Förhållandet mellan jordbruket och naturvården/allmänheten har alltför länge präglats av "olika syn på samma landskap". En förbättring är på gång som kan ge samförståndslösningar.

NOLA-stöd till odlingslandskapet Sedan några år ger staten stöd till naturvårdsåtgärder i odlingslandskapet, NOLA-stödet. Stödet utgår till brukare som sköter naturligt gräsbarande marker, ängar och hagar, vilka är särskilt värdefulla. Stödet kan utgå som ett arealbidrag eller till stängsel, röjning etc. Anslaget till detta stöd har ökat för varje år.

Landskapsvårdspris Kommunen har inrättat ett särskilt landskapsvårdspris som delas ut årligen till brukare som hävdar sina marker på ett traditionsenligt sätt. Priset ska ses som samhällets uppskattning till aktiv landskapsvård i Växjö kommun.

För upplysningar angående ersättningsformer hänvisas till kommunekologen (tel 0470 - 410 00) och länsstyrelsens naturvårdsenhet (tel 0470 - 860 00).

Kulturlandskapets beståndsdelar

1 Åkermark	6 Skogsbryn
2 Beteshage	7 Träd
3 Slätteräng	8 Buskar
4 Åkerholme, röse, stenmur	9 Våtmark
5 Åkerren, bruk- ningsväg	

Vällagd stenmur
i hagmark

Bilaga 3

**FÖRTECKNING ÖVER BYGGNADER UTANFÖR CENTRALA VÄXJÖ SOM
KLASSIFICERATS SOM SÄRSKILT VÄRDEFULLA (B).**Aneboda socken

Aneboda kyrka
Lammhults herrgård
Torpet Oxaliden (Grevaryd 1:14)
Torpet Sköndal (Grevaryd 1:4)

Asa socken

Asa kyrka
Asa herrgård
Ålderdomlig mangårdsbyggnad på Lönsås 1:4
Bod på Övratorp 1:1
Torpet Djupadal 1:1

Bergs socken

Bergs kyrka
Tvillingbyggnad i Rösås (Rösås 1:2)
Mangårdsbyggnad i Bjursjö (Bjursjö 1:1)
Ossenska huset i Bergs kyrkby (Björka 2:9)
Mangårdsbyggnad på Ernatorp 2:8
Lillstuga på Ernatorp 1:7

Bergunda socken

Bergunda kyrka
Bergkvara herrgård med flyglar
Bergkvara storegård

Drevs socken

Drevs gamla kyrka
Drevs nya kyrka
Braås herrgård
Mangårdsbyggnaderna på Drev 5:2

Dädesjö socken

Dädesjö gamla kyrka
Dädesjö nya kyrka
Loftbod vid Dädesjö gamla prästgård
Dädesjö gamla prästgård
Folkrörelsebyggnad i Eke (Eke 2:2)
Drättinge herrgård
Ramsåsa säteri

Furuby socken

Furuby kyrka

Gårdsby socken

Gårdsby kyrka
Gårdsby säteri med huvudbyggnad och arbetarbostäder

Hemmesjö socken

Hemmesjö gamla kyrka
 Hemmesjö nya kyrka
 S Åreda herrgård
 Åryds herrgård
 Åryds masugn och rostugn
 Byggnaderna på Billa 1:28
 Byggnaderna på Billa 1:67

Hornaryds socken

Ekonomibyggnader på Boatorp 1:10
 Enkelstuga på Kolsboda 1:2
 Bod på Kolsboda 1:6

Jäts socken

Jäts gamla kyrka
 Jäts nya kyrka
 Jätsberg herrgård med flyglar och ladugård

Kalvsviks socken

Kalvsviks kyrka

Nöbbele socken

Nöbbele kyrka
 Väderlanda herrgård och magasin

Ormesberga socken

Ormesberga kyrka
 Sockenstugan
 Mangårdsbyggnad och flyglar på Hörda 2:4
 Svanås herrgård

Sjösås socken

Sjösås gamla kyrka
 Sjösås nya kyrka

Söraby socken

Söraby kyrka
 Rottne kaptensboställe 2:1
 Bod på Borlanda Nilsagård 4:1
 Stocke kvarn

Tjureda socken

Tjureda kyrka
 Mangårdsbyggnader på Ekna 1:4
 Eknaholms gård 1:6 med mangårds- och ekonomibyggnader
 Tjureda tingshus
 Ryttmästarbostället Skälsnäs
 Åby sluss

Tolgs socken

Tolgs kyrka
 Mangårdsbyggnad på Holstenskog 1:2, 1:3, 1:4
 Mangårdsbyggnad på Västanåkra 1:1
 Mangårdsbyggnad på Tolg 10:5

Tävelsås socken

Tävelsås kyrka
 Stjärnviks herrgård
 Mangårdsbyggnad på Tävelsås 8:2
 Tävelsås skola
 Tofta kaptensboställe

Uråsa socken

Uråsa kyrka
 Skye gård

Vederslövs socken

Vederslövs gamla kyrka
 Vederslövs nya kyrka

Växjö socken (utom Växjö tätortsområde)

Evedals vandrarhem och vårdshus
 Kronobergs regementes kanslihus, kaserner, u-officers-
 villor, soldattorp och halmhyddor
 Teleborg slott, ladugård,
 Telestads Herrgård
 Hovs skola
 Hospitalsbyggnad SSS
 "Kyrkan" på SSS

Örs socken

Örs kyrka
 Örsholms gård

Öja socken

Öja kyrka
 Öja prästgård
 Disponentbostaden på Gransholm 6:1
 Gransholms herrgård
 Ryggåsstugan Liseberg

Öjaby socken

Öjaby kyrka
 Öjaby prästgård
 Öjaby Klockaregård
 Lunnaby gård

Ö Torsås socken

Ö Torsås kyrka
 Mangårdsbyggnader på Torsjö 8:11, 13:1 och 14:1

Stojby run-
sten, Gårdsby
sn

Bilaga 4

LÅN OCH BIDRAG FÖR UPPRUSTNING AV KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL BEBYGGELSE

Förhöjt låneunderlag kan beviljas i kombination med statligt bostadslån. Det förhöjda låneunderlaget kan utgå till kulturhistoriska överkostnader.

Förhöjt låneunderlag beslutas av länsbostadsnämnden samtidigt som ansökan om ombyggnadslån i övrigt behandlas. Det förutsättes dock att länsantikvarien tillstyrkt det förhöjda låneunderlaget samt att summan intecknats hos riksantikvarieämbetet som har en rikstäckande ram att fördela ansökningarna budgetårsvis.

Det är angeläget att länsantikvarien kontaktas på ett så tidigt stadium som möjligt. Länsantikvarien skall avsyna utförda arbeten och tillstyrka utbetalning innan denna görs.

Tilläggs lån lämnas på ungefär samma villkor som ovanstående men endast till byggnadsminnen eller likvärdiga hus.

Bidrag till restaureringar av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse sökes hos riksantikvarieämbetet, som kan bevilja större bidrag till hus som är byggnadsminnen eller hus av byggnadsminnesklass. Ansökningar om sådana bidrag skall tillstyrkas av länsantikvarien.

Mindre bidrag fördelas av länsantikvarien till olika kulturhistoriska överkostnader eller smärre renoveringar av s k överloppshus eller åtgärder som ej är att betrakta som normalt underhåll. Länsantikvarien skall godkänna de utförda arbetena och beloppet betalas ut av riksantikvarieämbetet.

Ytterligare upplysningar lämnas av länsantikvarien (tel 0470 - 860 00) eller länsbostadsnämnden (tel 0470 - 102 60).

Magasinsdörr,
Pilås, Sjösås
sn

Upplysningar om kulturmiljöprogrammet lämnas av
stadsarkitektkontoret (tel 0470 -436 00) eller av
Smålands muséum (tel 0470 - 451 45).

*" Det är en nationell angelägenhet
att skydda och vårda vår kulturmiljö.
Ansvaret för detta delas av alla.
Såväl enskilda som myndigheter
skall visa hänsyn och aktsamhet
mot kulturmiljön. Den som planerar
eller utför ett arbete skall se till
att skador på kulturmiljön såvitt
möjligt undviks eller begränsas. "*

Inledningsparagrafen i den
nya kulturminneslagen